ЗАРУБІЖНА НОВЕЛА

Книжка сорокова

КИЇВ
ВИДАВНИЦТВО ХУДОЖНЬОЇ ЛІТЕРАТУРИ
«ДНІПРО»
1982

Henri Troyat

LE CARNET VERT
FAUX MARBLE
VUE IMPRENABLE
LE RESSAIS
LE PORTRAIT
LE MEILLEUR
LE RETOUR
ERRATUM
FILS DU CIEL
LA GLOIRE
M/CITRIN

Traduit en ukrainien

Анрі Труайя

ЗЕЛЕНИЙ ЗАПИСНИК

НОВЕЛИ

Переклала з французької
МАРІЯ ВЕНГРЕНІВСЬКА

И(Фр)
Т77

В книгу вошли лучшие новеллы современного французского писателя, в которых изображается жизнь всех слоёв французского общества. Новелла у Труайя напоминает иногда анекдот; курьёзный случай, в котором сюжетные коллизии оборачиваются своей смешной стороной.

Передмова *О. Соломарської*

70304—189
М205(0У—82 189.82.4703000000

© Український переклад, передмова, видавництво «Дніпро», 1982 р.

АНРІ ТРУАЙЯ

Радянському читачеві добре знайомі Імена багатьох сучасних французьких письменників. Не вперше почує він і ім'я Анрі Труайя. Романи А. Труайя «Родина Еглетьер», «Сніг у жалобі», «Анна Предайль», а також деякі його оповідання перекладено російською мовою. А українською мовою твори А. Труайя перекладаються вперше.

Апрі Труайя одразу ж набув популярності. Вже за першу книжку, написану 1935 року, він одержав премію Популістського роману. У 27 років А. Труайя — лауреат Гонкурівської премії, однієї з головних літературних премій Франції, з 1959 року — віп член Французької Академії, один із «безсмертних», як звуть академіків у Франції.

«Якщо можна говорити про «кар'єру» письменника, то чи вважаєте ви, що досягай її вершини? — спитали А. Труайя після обрапня його до Академії.

— Ні, навпаки, мені здається, що я тільки-но починаю. Ви знаєте, кожна книга, яку пишеш,— це битва. А коли її закінчено, виявляється, що це зовсім не те, що хотів зробити, мріялося про щось краще...»

Анрі Труайя — письменник дуже плідний (його перу належить понад 50 книг). Його перший ромап «Оманливе світло» (1935) — це дещо сентиментальна, але дуже зворушлива розповідь хлопчика про батька — фанфарона і невдаху, якого він, проте, палко любить. У романі відчувається вплив Діккенса. Вплив па А. Труайя багатьох видатних письменників безсумнівний і постійний, та це окрема тема. Як говорить про Труайя радянський літературознавець Л. Віндт, «його

письменницька свідомість так інтенсивно поглинає і асимілює твори світової літератури, що свої теми та образи він бере не тільки з власного духовного і життєвого досвіду, але значною мірою і з прочитаних книг». Новели письменника, мабуть, найближче стоять саме до його першого роману, в якому вже відчувається така характерна для Труайя-новеліста здатність цілком злитися зі своїм персонажем, любов до гротеску, до того crescendo, яке інколи зводить до абсурду спочатку просто дещо незвичну ситуацію.

Хоч у творчості А. Труайя зустрічаються «варіації на теми» англійських і сучасних йому французьких письменників, а проте найсильнішим виявився вплив на нього російської літератури. Зв'язаний з Росією (Анрі Труайя — Лев Тарасов — народився. 1911 року в Москві, у багатій вірменській родині, у Франції живе з 1920 року), А. Труайя, котрий пише французькою мовою, все життя «хворий Росією». Вважаючи найбільшим щастям мати можливість читати в оригіналі російських письменників-класиків (це він неодноразово підкреслює в своїх виступах), він не може не поділитися цим щастям із своїми читачами. Так виникають «романізовані біографії» — монографії про Достоєвського (1940), Пушкіна (1946), Лєрмонтова (1952), Толстого (1965), Гоголя (1971). Гоголь — постать особливо близька йому. Проте сприйняття Труайя творчості Гоголя і особливо роману «Мертві душі» вельми спірне. Вважаючи Чичикова головною постаттю творчості Гоголя, Труайя віддає данину модній у західному гоголезнавстві "темі «чорта», називаючи Чичикова «людинодияволом». Проти такого трактування справедливо заперечують радянські літературознавці.

Зацікавленість А. Труайя Росією і долею росіян у Франції покликала до життя цілу низку творів, серед них п'ятитомну епопею про декабристів «Світло праведних» (1959—1963), цикл із трьох романів «Спадкоємці майбутнього» (4968—1970), що охоплює події від скасування кріпацтва до першої світової війни, значною мірою автобіографічну трилогію «Доки стоїть земля» (1947—1950). У цих великих, дуже ретельно документованих романах-дослідженнях виразно виявились як сильні, так і слабкі особливості творчості французького письменника. Історична точність, психологізм, захоплююча фабула — все це характерне для Труайя-романіста. Письменник надзвичайно дбайливо, іноді навіть по-дитячому зворушливо ставиться до деталей, до тих подробиць російського життя, які йому вдається встановити. Сам він так говорить про свій метод роботи над історичними романами: «Я читаю багато книжок, я вивчаю гравюри. Наприклад, під час роботи над серією романів, дія яких відбувається в Росії між 1820 і 1825 роками, я зібрав велику кількість праць, що стосуються цього періоду, і дуже цікаві гравюри, на яких зображено все військове обмундирування того часу. Зокрема, в мене є один естамп, на якому з дивовижною точністю відтворено розташування військ і юрби під час повстання 1825 року. Я розглядаю його з лупою, я вивчаю одяг персонажів і намагаюсь «вжитися» в цю сцену. Мені здається, що це мені дуже допомагає». Оце чуже, далеке життя, що його розглядає автор з лупою в руках, життя, немовби перезняте з старовинної гравюри, не може не викликати в читача враження певної штучності, «картинності», яке примішується до романів А. Труайя «з російського життя».

У 1974—1975 роках А. Труайя пише трилогію «Москвич» — сповнену драматизму розповідь про долю француза, який дитиною опинився в Росії і був захоплений виром подій 1812 року. Це розповідь про людину, фактично позбавлену батьківщини — в Росії він почував себе французом, а у Франції — росіянином. У цьому творі письменник ставить дуже актуальні й гострі

проблеми: проблему патріотизму, проблему свободи вибору і його обумовленості соціальним середовищем. Він переконливо і яскраво показує, що аполітичність, прагнення «бути хорошим для всіх» у певні моменти історії приводить до зради. Незважаючи на деяку і тут відчутну екзотичність і шаблонність російських персонажів, лиха доля Армана де Круе, трагедія людини без батьківщини, без справжніх коренів, яка за логікою життя приходить, незважаючи на всі її прекраснодушні наміри, до зради спершу своєї названої Батьківщини — Росії, а потім і Франції, не може не хвилювати читача. В цьому романі дуже сильна тема ностальгії, туги за батьківщиною, що значною мірою автобіографічна.

Цікаві також романи А. Труайя про життя французів у сучасній Франції. Якоюсь мірою навіть всупереч своїй волі («Можливо, в моїх книгах і є якась ідейна спрямованість, проте не знаю, навряд...») автор створює низку гостро соціальних творів, у яких точно й чітко окреслена соціальна обстановка не може не зумовлювати значною мірою психологію і поведінку персонажів. Всепоглинаюча жадоба наживи, егоїзм, доведений до крайніх меж, які призводять до деградації, а іноді й до цілковитого руйнування особистості, до її фізичної загибелі, показані в таких романах як «Павук» (1936, Гонкурівська премія), «Тенета» (1935), «Сніг у жалобі» (1952), «Родина Еглетьєр» (1965—1967), «Анна Предайль» (1973). Останній роман, перекладений російською мовою, у якому в гостро полемічній формі автор поставив проблему «емансипації» жінки і дуже проникливо підмітив деякі тенденції у зміні психології сучасної жінки буржуазного суспільства, викликав гостру дискусію серед радянських читачів.

Особливе місце в творчості Анрі Труайя належить новелам. Незважаючи на те, що письменник віддає перевагу «романам з продовженням», великим циклам,

може, саме в новелах він найбільш своєрідний і неповторний. Героєм новели звичайно є один персонаж, і це дозволяє авторові, не розкидаючись, не розпорошуючись на другорядні подробиці, розкрити внутрішню складність, а часто і суперечливість психології героя. Новели його напрочуд динамічні, сказати б, сценічні. Найчастіше це трагікомедія «маленької людини», яка не знаходить собі місця в буржуазній дійсності і водночас не вміє і навіть не робить спроби знайти справжній вихід із становища. Герої новел А. Труайя не борці; це слабкі, самотні й нещасливі люди, які при найменшій небезпеці ховаються, наче слимак, у свою мушлю, шукають порятунку в якому-небудь безневинному на перший погляд дивацтві, яке часто призводить їх до катастрофи.

Засвоївши уроки Миколи Гоголя і Анатоля Франса, письменник-гуманіст Анрі Труайя, як і Ерве Базен та Марсель Еме, часто приховує своє глибоке співчуття до «зневажених і скривджених» під маскою іронії та сарказму.

Людина не може жити самотньою — про це йдеться у двох начебто протилежних за змістом новелах: «Будиночок на відлюдді» і «Найкращий клієнт». Остання новела за формою — майже детектив. Це розповідь про те, як у крамничку торговця похоронними речами на прізвище Евтерпа, за іменем однієї з дев'яти муз у древніх греків, прийшов дивний клієнт, який одразу закупив багато вінків з написами, в яких висловлювалися співчуття найрізноманітнішим родичам. Проникліва пані Евтерпа підозріває, що готується страшний злочин — покупець хоче знищити всіх членів своєї родини. Дійсність виявляється набагато прозаїчнішою і водночас сумнішою: виявляється, що самотній, усіма забутий старий, надіславши ці вінки собі самому, хоче таким чином хоча б після своєї смерті створити ілюзію родини.

У новелі «Будиночок на відлюдді» герой-мізантроп, навпаки, усіма силами прагне до самотності й для цього зводить собі дім в «орлиному гнізді» — відлюдній, неприступній місцевості. Проте цілковита ізоляція виявляється і для нього нестерпною.

Звертає на себе увагу те, що в новелах А. Труайя фактично немає молоді. Його улюблені герої — це дрібні службовці середнього і похилого віку, що поринули в рутину повсякденних справ, замкнулись у своєму маленькому, вузькому світі, ніби відгородились високими стінами індивідуалізму від «великого світу». Такими є персонажі новел «Зелений записник», «Будиночок на відлюдді», «Найкращий клієнт», «Руки», «Син неба» та ін. Проте вміння А. Труайя майже з фотографічною Точністю окреслювати побут дрібних буржуа сучасної Франції, майстерність психологічного аналізу, гострота мовних характеристик дозволяють авторові поглибити, зробити значнішою нехитру на перший погляд історію.

Читач, мало знайомий з життям «середнього класу» сучасної Франції, із новел А. Труайя дізнається про нього, мабуть, більше, ніж із якого-небудь добре документованого джерела. Ось, приміром, герой новели «Зелений записник» рахівник Марсель Лобліжуа, який «заробляв мало, жив погано і ніяких змін на краще в майбутньому не передбачав». Маленьке помешкання, в якому живе сім'я з чотирьох чоловік, мрії про відпочинок на півдні, нездійсненні, якби не фантастичні обставини, в які Труайя ставить свого героя. Неймовірним чином знайдена дуже скромна сума в 4000 франків спричинилась до фатальних наслідків — цілковитого зруйнування сім'ї та божевілля головного героя. Злиття фактично точного, «приземленого» тла з незвичайною інтригою створює особливу неповторність новел Анрі Труайя. Письменник щоразу немовби моделює ситуацію, ставлячи своїх героїв у становище піддослідних

тварин. Іноді експериментатор присутній явно: в новелі «Зелений записник» це багатий нероба Жан де Біз, який розважається тим, що розкидає по місту гроші, а потім, обіцяючи тому, хто їх знайшов, премію, вищу за знайдену суму, примушує повертати ці гроші. Щиро вважаючи себе філантропом, він так само щиро порівнює себе з «приборкувачем диких звірів». Довівши цю історію до гротескного, але логічно цілком закономірного кінця, А. Труайя переконливо й без жодного моралізаторства показує всю абсурдність і нелюдськість подібної «філантропії».

Здебільшого герої новел начебто полишені самі на себе, здається, немає ніякого втручання ззовні, хоча автор ставить їх у такі обставини, які дуже точно допомагають виявити їхні душевні якості. Незважаючи на всю неймовірність ситуацій, які А. Труайя створює для своїх героїв, вчинки їх завжди закономірні й можуть бути пояснені. Герой новели «Син неба» Анатоль Філатр, який хапається за будь-яку роботу, щоб прогодувати своїх «кволих малюків», продає власникові похоронного бюро право на свій похорон. Від хвилини підписання угоди «Синові неба» (це безглузде прізвисько героя виразно підкреслює абсурдність всієї ситуації) починає здаватися, що він обманює свого «благодійника», надто зажившись на світі. Несподівана смерть власника похоронного бюро начебто має бути логічною розв'язкою, адже вона звільняє Філатра від його гнітючого зобов'язання. Проте тут, як і в інших своїх новелах («Портрет», «Жест Єви», «Будиночок на відлюдді»), письменник майстерно використовує прийом «обманутого сподівання», надавши історії несподіваний поворот: не встигши натішитись свободою, «Син неба» біжить до власника іншого похоронного бюро, щоб укласти з ним таку ж саму угоду. Вдумаймось у смисл такого кінця: може, це прагнення «заплутати» читача, приголомшити його непередбаченим

сюжетним ходом? Ні, психологічно цей «несподіваний» вчинок цілком виправданий — це та ж сама, характерна для так званого «вільного світу», розкладаюча душу жадоба наживи, яка позбавляв людину будь-якої свободи вибору.

Альтернативи немає — або вона така фантастична, що своєю нереальністю лише підкреслює безвихідність, становища «маленької людини». Так, героїня новели «Руки», підстаркувата манікюрниця, яка мріє про заміжжя, знаходить щастя тільки в обіймах чорта.

Сюжет новели «Жест Єви», навпаки, позбавлений будь-якої фантастичності. Внаслідок страйку шоферів директор фірми по виробництву пральних машин пан Кокеріко де Ламартіньєр змушений — уперше в житті! — спуститися в метро. Читаючи опис поїздок директора в метро, мимоволі згадуєш пародії на рицарські романи з їх численними пригодами й незмінним культом «прекрасної дами». І одночасно це гостра соціальна сатира. На уряд, який внаслідок довгих переговорів згодився підвищити страйкарям заробітну плату на 0,017%, на деякі профспілки, котрі цілком задовольнилися такою «перемогою». Це смішне і водночас сповнене гострого сарказму оповідання про директора, який за один день зненацька «полівішав» внаслідок раптового кохання до «представниці робітничого класу» і про те, що з цього «полівішання» вийшло. У цій же новелі, безумовно, одній із кращих у Анрі Труайя, ми зустрічаємо його улюблений прийом — обігрування міфологічного анекдота, пересаджування його на сучасний грунт. Ім'я героїні новели прямо пов'язане з біблійною легендою про Адама та Єву, проте, відповідно до прийому парадокса, який часто застосовує автор, ця історія про сучасних Адама та Єву ніби, «перелицьована навиворіт». Коли сучасна Єва, **яка** торгує яблуками на базарі, біблійним жестом

простягає яблуко своєму «Адамові», той, жахнувшись, тікає геть.

Анрі Труайя дуже уважний до слова. Можливо, це пояснюється його двомовністю, повсякчасним порівнянням двох мов. «...Коли я порівнював французьку мову з російською, мені здавалось, що російські слова наче ближчі до самого предмета, ближче до звуконаслідування, вони краще описують предмет, ніж французькі, більш стерті, слова. Мабуть, це примушувало мене підбирати французькі слова за асоціацією, щоб з допомогою цих асоціацій викликати у читача таке саме відчуття, яке дає російське слово». Мабуть, це визнання найбільше стосується саме мови новел Анрі Труайя, де слова вступають у найнесподіваніші, часом парадоксальні зв'язки.

Важливе місце в стилістиці А. Труайя посідають «промовисті» імена й назви, що створюють гострий комічний ефект. Автор неодноразово звертається до античних і біблійних джерел: власник похоронного бюро в «Сині Неба» є однофамільцем прокуратора Іудеї Понтія Пілата (поєднання цього імені з прізвиськом головного героя новели — «Син Неба» — дуже промовисте).

Але особливо яскраво стилістична майстерність Анрі Труайя виявляється у створенні портретних характеристик персонажів. У «Найкращому клієнті», коли пані Євтерпа ласкаво гладила свого чоловіка по голові, той «вбирав голову в плечі, ніби черепаха, що нашкодила». Чоловік і дружина тут ніби помінялися ролями. Дружина — суха, м'язиста й балакуча — бере па себе всю фізичну працю, чоловік — маленький, змарнілий, тендітний, «з чарівними пальцями» — «весело підбирає сполучення сумних кольорів» для поховальних вінків. Зовсім нищівні характеристики персонажів у «Зеленому записнику»: «Його дружина, Сімона, що поралася на кухні, схожа була на біле теляче рагу, яке саме

готувала», «його син Андре, ледар із блідим лицем І телячими очима»; «його донька Жіжі, кремезна, довгонога... зневажливо накривала на стіл, і при кожному її русі складна споруда з білявого волосся підстрибувала на яйцеподібній голові». Нудьга, скука, безпросвітність існування цих дрібних — у прямому й переносному значенні — буржуа блискуче відтворені в новелі кількома деталями.

У новелі «Слава» — гострій сатирі на сучасну буржуазну еротичну літературу — письменник в'їдливо-нещадпий до своїх персонажів. «Соланж Віоланс, добре відома романістка, звела очі до неба, її нижня щелепа випнулася, ліва ніздря хтиво затремтіла, і вона мовила, як в останньому розділі свого передостаннього роману: «Любий мій, я кохаю тебе з усією палкістю моєї жіночності».

Сказане не означає, що в новелах А. Труайя зовсім нема симпатичних йому персонажів. їх небагато, але вони все-таки є. Це, наприклад, дружина художника з новели «Портрет». Сюжет «Портрета» А. Труайя — це, по суті, сюжет «Портрета Доріана Грея» Оскара Уайльда «навиворіт». Якщо в Уайльда портрет відбиває моральний занепад героя, то «Портрет» А. Труайя показує моральне очищення героїні в міру того, як минають роки. «Люсьєнна помалу старілась. Очі їй 'заволокли втома й задума. Щоразу напередодні Нового року Оскар Мальвуазен брався до портр,ета дружини. І тим часом, як Люсьєнна старішала, портрети кращали й молодшали». Доведена до логічного кінця, історія ця могла б стати солодкавим різдвяним оповіданням, але — і в цьому подиву гідна майстерність письменника-психолога — кінець її зовсім несподіваний. В глибокій старості, побачивши свій портрет — зображення прекрасної жінки,— Люсьєнна у відчаї спалює полотно.

Кожна історія, розказана Анрі Труайя,— весела чи сумна, іронічна чи фантастична — вводить читача в особливий світ, в якому живуть і діють не ходульні персонажі, а живі люди, із своєю неповторною, на інші не схожою, і саме цим цікавою долею.

І хоча Анрі Труайя ніколи не виступав як відвертий борець проти основ буржуазного суспільства,— як прибічник революційної перспективи, письменпик-реа.чіст чесний у своєму свідомому і підсвідомому викритті «суспільства споживання», яке давно позбулось будь-яких моральних підвалин. Особливо виразно ці безперечні позитивні риси його творчості виявляються в новелах. От чому саме з них починається знайомство українського читача з творчістю Анрі Труайя.

Олена СОЛОМАРСЬКА

НОВЕЛИ

ЗЕЛЕНИЙ ЗАПИСНИК

Як і щонеділі, близько одинадцятої ранку Марсель Лобліжуа спинився на галявині подивитись на дитячі ігри. М'яч підкотився йому до ніг, і він піддав його грайливим і водночас спортивним ударом. Гра відновилася, а він тим часом міркував, що думають про нього матірки, які сидять у затінку дерев на пофарбованих жовтою фарбою залізних стільцях. Йому подобалося уявляти, що деякі вважають його за колишнього визначного футболіста, котрий із прихованим смутком спостерігає, як зростає нове покоління гравців; або ж його мають за великого вченого, що, не втративши своїх простих звичок, прогулюється Булонським лісом і міркує, як здійснити політ на місяць; чи за якогось заклопотаного банкіра, що його десь там збоку супроводжує власний американський автомобіль. Втішаючи себе отакими думками, Марсель Лобліжуа забував, що в сорок п'ять років він — всього-на-всього помічник рахівника у фірмі Плоша та Дюклоарека, котра виготовляв різноманітні галуни та позументи. Заробляв він мало, жив погано і ніяких змін на краще в майбутньому не передбачав. На свою недільну прогулянку він навмисне не взяв дружини, доньки та сина, бо сама лише їхня присутність щомиті нагадувала б йому, що його пронумеровано, розсортовано й закріплено раз і назавжди, та ще й на якійсь далекій і нікчемній полиці. Та й, зрештою, він помітив, що на нього звертають менше уваги, коли він прогулюється разом із родиною. Безперечно, чоловік, пообіч якого ступають дружина і нащадки, втрачає в очах

незнайомих людей ту чарівність таємничих можливостей, яка снується довкола нього, мов мерехтливі війки одноклітинних.

Випнувши груди, він поминув дітей, які гралися м'ячем, і попрямував до озера, де маячіли світлі силуети гуляючих. Він уже мав переходити алею для верхової їзди, аж раптом помітив темну прямокутну річ, глибоко втоптану в пісок. Він підняв її, обтрусив; то був гарненький записник, оправлений в м'яку темнозелену шкіру. Щойно він розгорнув його, серце шалено закалатало. З внутрішньої кишеньки стирчали недбало запхнуті банкноти. Великі гроші. Він їх перерахував. Вісім купюр по п'ятсот франків кожна. Всього чотири тисячі франків. Чотириста тисяч франків, сказала б його дружина, яка ніяк не хотіла звикати до грошової реформи.

Марсель Лобліжуа швиденько озирнувся довкола. Місце начебто безлюдне. Його ніхто не бачив. Та й яке це має значення, адже не пізніше як узавтра він поверне гроші. Якщо, звичайно, власник записника не забув залишити в ньому своєї адреси. Марсель Лобліжуа гарячково кинувся перевіряти. Адреса була написана на першій-таки сторінці: Жан де Біз, проспект Фоша, 50. Телефон: Пассі 00-34. Зрештою, це нічого не змінювало: він однаково відніс би записника до поліції, навіть якби й не знайшов адреси. Він спробував уявити того Жана де Віза, що мешкав на проспекті Фоша (а всі ж знають, скільки коштує там помешкання!) і дозволяв собі губити чотири тисячі франків на алеї для верхової їзди. Мабуть, запхав його до кишені штанів, перед тим, як сісти на коня. Ґудзик на кишені відскочив, і записник випав. І кому спаде на думку брати з собою стільки грошей! Та ще й класти їх до записника! Це свідчило про те, що для пана Жана де Біза чотири тисячі франків нічогісінько не важили. Можливо, він навіть гаразд не пам'ятав, скільки грошей мав при собі! А може, єдине, за чия він жалкує,— це записник. Та ні, з усього видно, що особливої вартості він не становить. Якби то була книжечка з нотатками чи довідничок! А тут більшість сторінок— чисті. Де-не-де кілька незв'язаних між собою речень, якісь цифри, номери телефонів, геометричні рисунки. Чим довше він отак міркував, тим більше переконувався, що Жан де Біз менше радітиме, якщо йому повернути записник, ніж він, коли залишить його собі. «Якщо треба буде,— переконував себе подумки,— я надішлю записник трохи пізніше поштою, не вказуючи свого прізвища й адреси». Він помацав купюри, не знати для чого навіть понюхав (приємний невиразний запах воску, фарби і тонкого паперу) й поклав їх до гаманця. З таким компресом на серці він почувався краще. Його тримісячна зарплата! Справді, доля всміхнулася йому саме в той час, коли він менш за все на неї сподівався. Правда, час од часу його радість потьмарювалась легкими докорами сумління. Та він одразу знаходив виправдання, мовляв, якби ці гроші належали людині убогій (до речі, де це бачили бідних з чотирма тисячами франків у кишені?), він негайно їх би повернув. Був він рахівником, а рахівники — люди бездоганно чесні. Тож від докорів сумління краще за всілякі роздуми захищала його ота зумовлена роботою бездоганність. Однак він поквапився піти геть, підсвідомо побоюючись, щоб верхівець-мільйонер часом не наздогнав його, пустивши коня учвал: «Чи не знайшли ви записника в зеленій обкладинці?» — запитає його грізно Жан де Біз. Що він йому на це відповість? Через кожні двадцять кроків Марсель Лобліжуа оглядався. Він зсутулився, ніби важка свинцева рука лягла йому на плечі. Весь час сердешному ввижалося, ніби хтось цілиться йому в спину. Підбадьорився він лише тоді, коли поринув у вуличний гамір і рух біля воріт Майо. Отак, замівши всі сліди, тепер він міг вважати

чотири тисячі франків своїми. Далі він уже йшов, весело посвистуючи. Хто може прискіпливо визначити частку каяття та страху перед поліцією у сум'ятті бездоганного сумління?

Марсель Лобліжуа мешкав на сьомому поверсі великого сучасного будинку по бульварі Бертье. Будинок витягся підковою і мав дванадцять пронумерованих під'їздів, що виходили у жалюгідний скверик. Проходячи сквериком, він уже обміркував, як йому повестися перед родиною. Ні в якому разі одразу не казати про знахідку Сімоні! Спочатку він сам увесь день і всю ніч втішатиметься своєю таємницею. А завтра вигадає історію про давно куплений лотерейний квиток. Йому не хотілося перевірити його, бо давно втратив віру в свою планету. Проте, на всякий випадок, вирішив сказати, що виграв тільки дві тисячі франків. Якщо назвати більшу суму, дружина й дочка на радощах усе розтринькають. Коли Жан Лобліжуа піднімався ліфтом, йому вперше в житті здалося, що він зноситься не тільки до горішніх поверхів, а й до вершини успіху.

Родина чекала на нього, щоб обідати. У всіх були буденні обличчя, і це ще більше звеселило його, бо сам він почував себе сьогодні прекрасно. Раптом він відчув до них поблажливість, як багатий до бідних. Його дружина Сімона, що поралася на кухні,— зів'яла білява жінка з побляклим обличчям,— схожа була на біле теляче рагу, яке саме готувала. (Але вона мала золоте серце, була дуже покірна і вміла щиро кохати.) Його син Андре, ледар із блідим лицем і телячими очима — у вісімнадцять років все ще в другому класі![1] — розвалившись у найкращому кріслі, читав пригоди Тентена у дитячому журнальчику з таким самим захопленням, як молодий Бонапарт свого часу поглинав «Суспільну угоду» Руссо. Його донька Жіжі, кремезна,

[1] Відповідає нашому дев'ятому класові,

довгонога як чапля двадцятиоднорічна шампунщиця в перукарні,— зневажливо накривала на стіл, і при кожному її русі складна споруда з білявого волосся підстрибувала на яйцеподібній голові. Довкола неї завжди віяли властиві для всіх перукарень запаморочливі і водночас вишукані пахощі, яких ніколи не можна було визначити напевно. Цілуєш її і здається, що цілуєш разом із нею всю перукарню. Вона підставила батькові оксамитову щічку і спитала:

— Добре прогулявся?

— Чудово,— відказав він.— Зголоднів як вовк!

Інстинктивно він помацав гаманець, якимсь судомним рухом, як це роблять люди з хворим серцем.

— Обідати! — гукнула Сімона з кухні.

Сідаючи до столу, Марсель Лобліжуа подумав, що він щасливий батько цілком нормальної родини, і гадка про те, що взавтра або позавтра він ощасливить це маленьке товариство, додавала смаку білому рагу і міцності одинадцятиградусному вину, яким він запивав кожен кусник.

Вибух радощів був саме такий, якого Марсель Лобліжуа і сподівався. Дружина називала його «потайним» і не зводила з нього закоханих очей. Йому довелося відкручуватися від запитань сина, якому кортіло обов'язково дізнатися номер щасливого лотерейного квитка. Зате доньці він охоче дозволив леститися до себе. Та, причесавши його своїм тонким гребінцем, щоб він мав сучасний вигляд, оголосила, що тепер, коли вони багаті, не може бути й мови про те, щоб їхати на липневі канікули до сімейного пансіонату у десяти кілометрах від одного з бретонських пляжів. Тепер їм личить їхати на Лазуровий Берег. Мати й брат її підтримали. Вона вуркотіла до того часу, поки Марсель Лобліжуа, вдавши переможеного, а насправді тріумфуючи, погодився на це божевілля. Тут-таки й напи-

сали до скромних, проте зручних готелів у Канни, Лаванду та Сен-Тропез, щоб дізнатися про ціни.

Відповіді надійшли поштою, помережані безжальними цифрами. Докладно вивчивши проспекти, всі одностайно зійшлися на невеличкому каннському готелі «Морські брижі». Весело почали готуватися до від'їзду, адже жінкам треба було обновити туалети, бо ж на Лазуровому Березі носять не те, що в Бретані. «Добре чоловікам,— казали вони,— їхні купальні костюми, як і інше вбрання, всюди доречні». Оплачувані відпустки у батька і доньки співпадали від першого до останнього дня, тож уся родина десятого липня виїхала з Парижа вечірнім поїздом.

Другого дня вранці, ступивши на перон каннського вокзалу, вони почувалися не дуже зручно в своєму паризькому вбранні. Вперше забилися вони так далеко на південь. Сонце, співуча вимова носильників, гаряча пилюка, що її здіймав вітер, гуркотіння мотоциклів, тисячі вілл з папьє-маше, схованих серед тьмяної зелені,— все дивувало й захоплювало наших подорожніх. Готель «Морські брижі», на одній із маленьких вуличок позад порту, був досить таки старенький, але охайний. Пахощі страв, щедро приправлених часником, просочувалися в коридори. «Прохання до шановних постояльців» були розвішані навіть в убиральнях. Кімнати батьків та дітей були суміжні, і внутрішні двері між ними відімкнули. Тільки-но коридорний пішов, як Сімона випорожнила валізки. їй кортіло швидше переодягтися в усе літнє. Марсель Лобліжуа знайшов свої парусинові туфлі, загорнуті в газету, і з приємністю їх взув. Блакитні полотняні штани та сорочка з короткими рукавами зробили його й зовсім схожим на середземноморського рибалку. Чекаючи, поки переодягнуться дружина та діти, він сів на краєчку ліжка І став дивитися у вікно на голу і глуху стіну навпроти, що біля неї замість якихось прикрас стирчав стовп

із телефонними дротами. Потім він підняв клапоть газети, у який були загорнені його туфлі і мимоволі перебіг його очима. То була сторінка оголошень. Серед миготіння сірих літер звичних повідомлень та оголошень його увагу привернуло кілька рядків, набраних жирним шрифтом.

«Людину, котра 22 червня цього року знайшла зеленого записника з чотирма тисячами франків, просять повернути все власникові, адреса якого йому відома. Винагорода: десять тисяч франків».

Удар був такий несподіваний, що Марселеві Лобліжуа здалося, ніби ліжко під ним рвучко здригнулось. Він перечитав оголошення. Ніяких сумнівів. Йому справді пропонували десять тисяч франків (цілий мільйон!), якщо він погодиться повернути чотири тисячі. Першим його порухом була вдячність. Скочити в поїзд, з'явитися до Жана де Біза, повернути йому записник з чотирма тисячами франків і піти геть з шістьма тисячами виручки — що може бути більш принадне? Та тут він схаменувся. Хвилинку! Що означає ця пастка? Жан де Віз, мабуть, гадає, що той, хто знайшов записник, якийсь дурень і принесе грошики в обмін на обіцянку, щирості якої ніхто не гарантує! Отже, якщо він, Марсель Лобліжуа, понадиться на цю винагороду, то зовсім не Жана де Біза, а поліцаїв у цивільному застане в будинку за номером п'ятдесят по проспекту Фоша. А ті негайно звинуватять його у привласненні чужих грошей і кинуть до в'язниці. Е, та той Жан де Біз, незважаючи на своє аристократичне прізвище,— великий пройда! Такі типи зовсім не заслуговують свого багатства. Якщо Марселеві Лобліжуа й потрібне було якесь виправдання для свого вчинку, то він його мав, та ще й незаперечне. Він подивився, за яке число газета: 4 липня. Тижневої давності! А може, З того часу з'явилися ще якісь повідомлення?

Він згорнув газету, поклав її до кишені і, ще заглиблений у свої думки, тільки тепер помітив, ніби крізь серпанок, якусь дикунку років під сорок, з блідою шкірою, вбрану в оранжеве лахміття, поцяцьковане білим горошком, яка, схиливши голову набік, грайливо зиркала на нього. Йому довелося зробити над собою неабияке зусилля, щоб похвалити Сімонине вбрання. Жіжі з'явилася теж напівоголена. Андре в шортах, сандалях та тенісці одразу помолодшав на цілих три класи.

Отак причепурившись, вся родина рушила схилом до моря. Дорогою Марсель Лобліжуа купив номер «Франс-Суар», якою знехтував учора, кілька ранкових газет та ілюстровані журнали для жінок. Раптом в кінці вулиці перед ними відкрилося море, несамовито блакитне і сліпуче. Підійшовши ближче, вони побачили щось схоже на яскравий, барвистий смітник: весь берег затоки був устелений тілами, що смажилися на сонці. Серед спітнілих, розпарених тіл ніде було і голці впасти. Довелося взяти напрокат два квадратні метри піску, чотири матраци та грибок. В той час, як діти, а з ними й Сімона, кинулися плюскатися в Середземному морі, Марсель Лобліжуа, примостившись у затінку, гарячково переглядав газети. У «Франс-Суар» він надибав те саме оголошення, тільки цього разу Жан де Біз пропонував вже тринадцять тисяч франків замість десяти тому, хто поверне йому записник і гроші. В кінці оголошення було додано ще й таке коротке речення: «Додержання таємниці гарантоване». Спочатку Марсель Лобліжуа знову був обурився, та раптом його впевненість похитнулася. Тепер йому вже здавалося малоймовірним, щоб Жан де Віз лише грубо жартував, наполягаючи на своєму. Цього чоловіка цікавлять зовсім не гроші, запхані в кишеньку записника, а сам записник! Тоді його поведінку можна пояснити: можливо, записник—подарунок коханої жінки (такі витребеньки часто трапляються серед заможних), а може, в ньому є якісь надзвичайно важливі записи чи помітки. Марсель Лобліжуа аж просяяв, відчувши, що цього разу він таки вгадав. Тепер він був певен, що у нього в руках таємниця, за яку Жан де Біз ладен заплатити такі шалені гроші. От, якби він сам зміг її розгадати, то отримав би не кілька тисяч франків, а ціле багатство! У нього аж руки затрусилися від жадоби. Він потягся до акуратно складених штанів, які поклав недалеко від себе, і намацав записник.

— Ти не підеш купатися? — спитала Сімона.— Вода чудова!

Вона стояла над ним з мокрим волоссям, крапелькою води на носі, вода стікала й по стегнах.

— Ні,— буркнув Марсель.— Щось не хочеться.

Вона знизала плечима і знову побігла плескатися з дітьми. Він повернувся спиною до моря і хутко розгорнув записник. Його зацікавили хімічні формули на третій сторінці. Та ніякого висновку він так і не зміг дійти, бо в нього були надто поверхові знання з хімії. А втаємничувати ще когось не хотілося! Та чим довше він розглядав це плетиво хімічних знаків, тим більше переконувався, що то має бути формула якоїсь нової речовини, яка переверне догори дном усю торгівлю і промисловість. Може, це якісь чудодійні ліки, або вибухова суміш, чи синтетична тканина, яка не зношується... Схильний до мрій, він уже не помічав пляжу, блакитного неба, людей, що купалися. Натомість він уявляв цілий комплекс заводів серед голого поля, які виробляли «його» винахід. Він був уже мільйонером, власником особняка в Парижі, замку в Турені, вілли в Антібі на березі Середземного моря, маь скакових коней, коханку і цілий штат рахівників,— коли дружина та діти прибігли, весело сміючись, і попадали на матраси, взяті напрокат. Щоб вони, бува, чого не запідозрили, йому довелося сховати записник

і собі піти трохи поплавати в морі. Та він не кинув своєї нав'язливої ідеї. Тіло його плавало в смарагдовій воді, а думки — в розкошах. Таким чином, віддавши протягом десяти хвилин належне спортові, Марсель виліз на берег, витерся, вдягнувся і недбало оголосив, що хоче прогулятися містом. Дружина та діти, що, розімлілі, заплющивши очі, смажилися на сонці, слабо запротестували. Його звинуватили в тому, що він не вміє користатися благами природи. Марсель пообіцяв обов'язково повернутися до обіду: вони домовилися скромно перекусити в барі на пляжі,— і подався геть.

За п'ять хвилин Марсель уже зайшов до однієї з аптек. Тут він помітив провізора в білому халаті, з чолом мислителя та втомленим поглядом, відвів його вбік і показав записник, розгорнувши його на третій сторінці.

— Чи не могли б ви мені сказати, що воно за речовина під цією формулою? — спитав він пошепки.

Провізор підніс записника мало не до самісіньких очей і відказав:

— Ніяка.

— Як це, ніяка?

— А так, ніяка... Це хімічні позначення, записані навмання... Звичайно, ось тут і тут можна вгадати формули часто вживаних речовин... Та яка непослідовність!.. Це вам дав якийсь лікар?

— Ні, ні...

— Сподіваюся, що по ньому не треба готувати ліки?

— Ні в якому разі!

— Ну то й добре! — відказав аптекар, сміючись.

Не було сумніву, що цей чоловік — осел. Марсель Лобліжуа подякував йому і вийшов розлючений. Він обійшов усі аптеки міста, та так нічого певного й не дізнався. Якась лаборанточка, маючи його за лихого жартівника, сказала, що не може гаяти часу. Ну звичайно, тепер аптекарі не такі, як колись. Ті вміли готувати справжні ліки. А ці тільки й того, що звуться аптекарями, а насправді не можуть розібратись у такому простому питанні. Продають ліки в коробках, як бакалійники!.. Керуючись принципом, що ніхто чоловікові краще не зарадить, ніж він сам, Марсель Лобліжуа зайшов до книжкової крамниці і купив шкільний підручник із хімії. Колись у ліцеї він був у питаннях хімії одним з п'яти кращих учнів класу. Тож, замість повернутися на пляж, він зайшов до бістро, замовив чарочку анісового лікеру й заходився ретельно вивчати підручник. Лише о пів на другу він пригадав, що на нього чекає родина.

Коли Марсель повернувся на пляж, дружина вже непокоїлася, а діти зголодніли. Жіжі тим часом встигла зав'язати кілька знайомств із чоловіками по сусідству. Щоразу, коли мати їй зауважувала, що вона надто грайливо поглядає на всі боки і надто голосно сміється, вона роздратовано кидала: «Облиш, мамо, я вже доросла!» Андре бурчав, бо батьки не хотіли платити за уроки катання на водних лижах. «Соромно в моєму віці цього не вміти»,— ремствував він. Всі ці розмови Марсель Лобліжуа слухав, аж ніяк не сприймаючи. Перехопивши сендвіч, він, поскаржившись на біль у животі, знову лишив родину і кудись подався. Сімона простогнала:

— Цей клімат йому не підходить! Я певна, що він куди краще почувався б у Бретані!

А Марсель тим часом, замкнувшись у своїй кімнаті в готелі «Морські брижі», знову наполегливо взявся за хімію. Він порівнював формули у підручнику з формулами в записнику, про всяк випадок запам'ятовував закони Лавуазьє, Ріхтера та Авогадро, все плутав, не міг нічого зрозуміти і, зрештою, вирішив, що безцінна таємниця записника зовсім не в хімічних формулах. Адже в книжечці вистачало й інших, не менш загад-

нових позначок! Ось, наприклад, така: «Південна широта два градуси, дві мінути, три секунди, західна довгота дев'яносто два градуси, двадцять чотири мінути, сімнадцять секунд. Острів Благання. Бухта Вітрів тридцять сім східців. $3^{п}+7^{л}+2^{п}$ Он воно що!» Ці географічні помітки, звичайно, були зв'язані з пошуками скарбів, тут уже Марселя Лобліжуа не проведеш! Він мріяв про скарб цілісінький вечір. А наступного дня, коли дружина з дітьми пішла на пляж, кинувся до муніципальної бібліотеки по атлас. Дорогою накупив газет. І мало не остовпів: ціна знову підскочила! Цього разу Жан де Біз пропонував п'ятнадцять тисяч франків тому, хто поверне записника.

Заохочений новим підвищенням курсу, Марсель Лобліжуа накинувся на карти, які послужливий бібліотекар розклав перед ним. Південна Америка його одразу зачарувала. Він перебіг поглядом увесь Тихий океан, блакитний, гладкий, без жодних брижів. Точка з означеними довготою та широтою мала міститися десь південніше Галапагоських островів. Крихітний, невідомий географам острівець, уламок скелі вулканічного походження, оточений бурунами, з трьома пальмами, джерелом, тишею. Острів Благання. Хто ж назвав його так? Якийсь самотній мореплавець, можливо, сам Жан де Віз. Спочатку знайти бухту Вітрів. Тоді по тридцяти семи східцях зійти вниз у підземну галерею. $3^{п}$ — три кроки праворуч, $7^{л}$ — це означає сім кроків ліворуч, а тоді знову два кроки праворуч і «Ого-го!» — маєш скриньку! Марсель Лобліжуа аж упрів. Він так чітко все це собі уявив, що, підвівши очі від карти, спочатку навіть не зрозумів, чому довкола нього стоси книжок, а не безкраї морські простори. Схоже на те, що Жан де Біз побоюється, щоб той, хто знайшов його записника, не спорядив, чого доброго, експедицію і не висадився на острові Благання раніше за нього. Марсель Лобліжуа і сам чудово знав,

що ніколи не збере досить коштів на спорядження подібної експедиції. Та, зрештою, і вдача в нього ніяк не шукача пригод, він не вміє стріляти з автоматичного пістолета і ті кілька разів, коли йому доводилося плисти пароплавом, він страждав від морської хвороби. Ні, він сам не помандрує на острів Благання. Він тільки змусить Жана де Біза повірити, що готовий до цієї подорожі, і той буде змушений заплатити йому якомога дорожче. Досить буде написати цьому панові анонімного листа: «Мені відомо все, я відпливаю і буду там раніше за вас»,— як сума винагороди, запропонована через газети, вже наступного дня зросте вчетверо. Звичайно, люди сумлінні могли б назвати це шантажем. Та Жан де Біз — флібустьєр, а якщо з людьми такого гатунку обтяжувати себе ще й докорами сумління, то обов'язково програєш.

Коли Марсель Лобліжуа вийшов із бібліотеки, голова в нього пашіла, а руки були ніби свинцем налиті. Він поглянув на себе в дзеркало якоїсь крамниці іграшок і дуже здивувався, коли замість засмаглого, обвітреного обличчя, яке відповідало б його душевному станові, він побачив витягнуте, бліде обличчя городянина, пасма рідкого волосся, безвільний рот, а над ним пошарпані вуса, та найгірше — невиправно чесний погляд. Пригнічений цим, він насупив брови, щоб надати обличчю більше войовничості. А очима тим часом неуважно перебігав по виставлених у вітрині ляльках, іграшковій зброї, рицарських обладунках та корабликах. Раптом його вразив напис червоними літерами на білому картоні: «Острів Благання — захоплююча гра для дітей і дорослих». Коли серце трохи втихомирилося, він зайшов до крамниці. Запопадлива продавщиця показала йому коробку з грою, в якій була карта світу, мішечки, фішки, маленькі кораблики, мініатюрні скриньки й жетони.

— Це щось на зразок «гуська» з елементами доміно

та монополі. Припустимо, що ви купуєте острів Благання, найбільший з усіх, і якщо відразу на обох фішках випадуть шестірки...

Та він не чув її, дослухаючись, як десь вглибині його єства безгучно обвалювалась щойно виплекана надія. Невже Жан де Біз лише занотував результати партії, зіграної зі своїми дітьми? А може, він награмузляв якусь нісенітницю лише для того, щоб ввести когось в оману?

До краю збуджений, Марсель Лобліжуа якось дістався до Хрещатого скверу, сів на лавку і знову почав гортати записник. Він так ретельно розглядав кожну сторінку, що у нього розболілася голова. Якісь прізвища, адреси, назви газет. І дивна річ — усе то були газети за минулий березень. Він вирішив обов'язково їх дістати і залишив замовлення депозиторові. А тоді поплентався на пляж. За весь день він перекинувся із дружиною та дітьми лише кількома жалюгідно банальними фразами. Та вони ніби й не дуже цьому здивувалися — так раділи морю й привіллю. Андре потоваришував із кількома хлопцями, що грали у волейбол. Юнак з атлетичними грудьми, якийсь Патрік Мігрекуль, залицявся до Жіжі. Сімона балакала з сусідами по грибку, серед яких вирізнявся сивуватий черевань із південно-американським акцентом. Таким чином, Марсель Лобліжуа мав повну змогу поміркувати над тим, що робити далі.

Наступного дня вартість записника знову різко підскочила: як повідомлялося в свіжому номері «Франс-суар» — двадцять тисяч франків. Марсель Лобліжуа зціпив зуби і вирішив не поступатись. Протягом, трьох днів нові оголошення в газетах не з'являлись. Та раптом вартість записника упала: п'ятнадцять тисяч франків. Ще за два дні вона знизилась до чотирнадцяти тисяч. Чи означає це, що Жан де Віз вирішив одступитися? Поміркувавши, Марсель Лобліжуа дійшов висновку, що нотатки у записнику стосувалися якогось рідкісного і нетривкого краму. Та це могли бути і хитрощі, щоб налякати того, хто знайшов записника. Хтозна! Ох і на твердий же горішок він натрапив! Саме того дня Сімона сказала йому, що Жіжі не ночувала вдома. Він слухав неуважно. Він, що колись вважав честь своєї доньки найкоштовнішим діамантом родинної скарбниці, аж ніяк не був вражений, що вона її втратила в обіймах п'ятдесятирічного латиноамериканця. Він навіть не розумів, чому дружина з набряклими від сліз очима заламує тремтячі руки і благав його як батька вплинути на дочку.

— Це твій обов'язок, Марселю! Тільки ти можеш врятувати нашу дитину, зупинити, щоб не пустилась берега. Для цього чоловіка вона — тимчасова забавка. Він одружений. У нього є діти. А можливо, й онуки!..

— Вона вже доросла,— з досадою відказав Марсель Лобліжуа.

— Але ж морально вона ще дитина, ти це чудово знаєш! Поговори з нею! Мене вона слухати не хоче, але тебе... тебе...

Він розсердився, почав кричати, що у нього і без того, щоб займатися любощами Жіжі, мороки вистачає, що, зрештою, у наш час жодна дівчина не підчепить чоловіка, не показавши, на що вона здатна в ліжку, що він — за вільне кохання, емансипацію пригноблених народів, скасування мита і контроль над народжуваністю, і, якщо до нього ще чіплятимуться з усілякими там любовними історіями, він найближчим поїздом повернеться до Парижа. Вражена цими словами, які аж ніяк не в'язалися зі звичними поглядами її чоловіка, Сімона подивилася на нього з жахом і прошепотіла:

— Ти сам цього схотів, Марселю, ти сам цього схотів!..

Згодом вона йому сповістила, що їхній син вибілив волосся і носить рожеві шовкові сорочки, білі чесучеві штани та золотий браслет на зап'ястку.

— А може, йому так подобається! — відказав Марсель Лобліжуа, відводячи погляд.

— А ти подумав, хто платить за ці примхи? — обурилася Сімона.

— Мабуть, він сам!

— Аякже, з тих п'яти франків, які ти йому виділяєш щодня? Ні, Марселю, ти заплющуєш очі, бо тобі це зручно! Але ти мусиш знати...

І вона йому розповіла дивні речі про стосунки Андре з чоловіками певного віку. Він не хотів їй вірити. Та того ж таки вечора, пильніше придивившись до сина, він мусив погодитися, що між колишнім чорнявим рохлею-лицеїстом і цим засмаглим блондином, який ласкаво і зухвало витримав його погляд — немає нічогісінько спільного. Що б там не було, але якийсь інстинкт йому підказував, що не варто заглиблюватись у цю таємницю, якщо він воліє зберегти власний спокій. Він присвятив себе великій меті і, якщо хоче її досягти, мусить не звертати ані найменшої уваги на повсякденні дрібниці. Щоб прямувати до мети, він повинен скинути з себе тягар родинних турбот. Єдине, що для нього тепер існує,— це зелений записник. Вдень і вночі сторінки записника ворушилися у нього в голові, ніби їх гортав легенький вітрець. Він уже вивчив напам'ять усі позначки, всі помітки. Та чим далі він розшифровував їх, тим більше розчаровувався.

Сума винагороди і далі знижувалась, щоразу на п'ятсот франків. Це поступове пониження вимотувало Марселеві Лобліжуа нерви. За два тижні відпустки він став такий дратівливий, що Сімона більше не намагалася з ним поговорити. Тим часом із готелю, де батьки наймали кімнату, Жіжі перебралася до студії, яку, мовляв, їй залишила якась приятелька,— що ж до Андре,

то він тепер жодної ночі не ночував удома, задарма катався на водних лижах і час від часу з'являвся на пляжі, високо задерши носа і визивно поводячи стегнами.

Раптом Марсель Лобліжуа вирішив, що віп тільки гає час у Канні: справжній слід треба шукати тільки в Парижі, а тому вони повернуться на тиждень раніше, ніж планували. Коли він оголосив свій намір дружині й дітям, вони запротестували. Тут так добре, вони щойно зав'язали приємні знайомства!.. З-поміж дружини й дітей, що мали шкіру, кольору стиглого жита, Марсель Лобліжуа вирізнявся білою шкірою і холодним розумом. Він пояснював своє рішення сутужністю на гроші. (Справді, від знайдених чотирьох тисяч франків лишилося всього дві тисячі). Цей аргумент таки здолав опір Сімони, проте аж ніяк не вразив доньку й сина. Вони оголосили, що, завдяки новим знайомим, можуть лишитися відпочивати в Канні, не витрачаючи й копійки. Сімона обурилася, що скажуть на це люди, та Марсель Лобліжуа виявив надзвичайне розуміння. Він вважає, що молодь повинна йти в ногу з часом і не зважати на забобони старших поколінь. Франція лише тоді посяде гідне місце серед європейських держав, коли виявить довіру до молоді віком до двадцяти років. Обов'язок батьків у відмові від батьківських обов'язків. Марсель Лобліжуа тим охочіше це виголошував, що був радий всякому приводу уникнути батьківської відповідальності. Та все ж таки в ньому озвалося сумління, і він узяв із Жіжі обіцянку, що вона наглядатиме за братом і часто писатиме батькові. Діти, здивовані такою ширдтою поглядів, розцілували його, а стурбована дружина тільки глянула на нього скоса.

Коли Марсель Лобліжуа повернувся до Парижа, йому залишалося ще чотири дні відпустки. Увесь цей час

він бігав по місту та гортав довідники. Але щоразу, як дізнавався про значення якоїсь нової цифри, позначки чи прізвища, він змушений був визнати, що не просунувся вперед ані кроку. Дата битви при Трафальгарі стояла в довідниках поруч із назвою відомого ресторану, за нею йшла назва лосьйону для волосся, і все це ні до чого певного не вело. Невже багатство криється за цим перерахуванням королів династії Капетингів? Мало ймовірно також, щоб оцей рецепт російських млинців сам по собі вартий був майже мільйона старих франків? До речі, вартість записника давно вже не сягала цієї цифри. Вона тепер коливалася десь у межах п'яти тисяч франків. Але ж курс міг підскочити! Іноді Марселеві Лобліжуа здавалося, ніби він рибина, яку досвідчений рибалка, впіймавши на гачок, вимотує, то попускаючи, то підкручуючи леску, даючи їй вільно розмотатися, а тоді тягнучи точно розрахованими посмикуваннями, щоб вкрай виснажену зрештою підхопити підсакою. Ох! Якби ж то він міг звільнитися від гачка! Та ба! Залізо глибоко в'їлося в тіло.

Багато разів він бродив довкола будинку за номером п'ятдесят по проспекту Фоша, де мешкав його мучитель. То був новісінький, сніжно-білий будинок з кришталевими шибками, у високих вікнах, із скляними дверима, що самі відчинялися перед відвідувачами, вестибюль у ньому був облицьований мармуром, при дверях стояв швейцар у ліврeї!.. І не дивлячись на все це багатство, Жан де Біз так дорожить своїм записником, що довідується про нього кожні два дні через газети! Так, тут є від чого запаморочитись голові найурівноваженішого з рахівників!

Коли Марсель Лобліжуа знову приступив до роботи у фірмі Плоша та Дюклоарека, колеги помітили, що він дуже змарнів. Він спізнювався на службу, робив помилки в рахунках і не сміявся з жартів начальства.

Друкарки запевняли, що він завів коханку, експедитори присягались, що він грає на перегонах. А Марсель Лобліжуа тим часом тільки й думав що про клятого Жана де Біза. Дочка написала, що до Парижа не повернеться, бо їде до Чілі з «тим паном», із яким познайомилася в Канні: він, мовляв, обіцяв «допомогти їй наладити там власне підприємство». Сімона побивалася, благала його втрутитися і «сказати рішуче батьківське слово». Він відповів, що їхня дочка цілком може бути щасливою з чоловіком, набагато старшим за неї, а коли за кілька років, розчарувавшись, і повернеться додому, то хоч матиме, що згадати. Так само байдуже сприйняв він і листа від Андре, в якому той писав, що не відчуває жодного потягу до навчання. Любому хлопчикові запропонували місце продавця-оформлювача вітрин в одній з антикварних крамниць Монте-Карло. Вже з самого початку він отримуватиме вдвічі більше за батька. Крім того, власник крамниці зобов'язується надати йому житло, годувати й одягати. Він страшенно радий і певний — батьки не заперечуватимуть, щоб він пристав на таку вигідну пропозицію. Незважаючи на обурення дружини, Марсель Лобліжуа відповів синові, що він його благословляв на новий життєвий шлях.

Невдовзі, повернувшись увечері з роботи раніше, **ніж** звичайно, він застав у вітальні Сімону, яка пригощала чаєм юнака з богатирськими плечиськами та **телячими** очима. На Сімоні була її святкова блакитно-сіра сукня а вирізом у формі чирвового туза, і її овівали **п'янкі** пахощі парфумів. Зі звабною посмішкою на вустах вона нагадала чоловікові, що він знайомий з паном Патріком Мігрекулем і часто зустрічав його на пляжі.

— А й справді! Таки зустрічалися! — мовив Марсель Лобліжуа неуважно.

Наскільки він пригадував, цей хлопець залицявся до Жіжі, в той час, як п'ятдесятирічний чілієць цікавився

Сімоною. Чи вони обмінялися залицяльниками? Адже мінялися вони колись сукнями. Що б там не було, а присутність Патріка Мігрекуля аж ніяк не вразила господаря. Головне, що дружина щаслива і залишила його в спокої. А момент був дуже серйозний: він щойно прочитав у газеті «Франс-суар», що власник записника пропонує тепер лише чотири тисячі франків винагороди, тобто рівно стільки, скільки він загубив. Але Марсель Лобліжуа вже витратив усі гроші. Тепер він не зміг би повернути записника з вісьмома банкнотами по п'ятсот франків, навіть хоча б заради того, щоб познайомитися з Жаном де Бізом. Втрачати вже нічого, а цікаво було б попросити цього дивака, чиї оголошення довели Марселя Лобліжуа трохи не до божевілля, щоб той пояснив свою поведінку. Спершу він хотів був піти до нього і сказати, що записник він знайшов уже без грошей. Та Жан де Віз не повірить у цю брехню, поскаржиться в поліцію, а та негайно доведе — гроші, що їх витратила родина Лобліжуа в Канні, вельми сумнівного походження. Без сумніву, він має прийти до Жана де Біза, як чесний громадянин, з чотирма тисячами франків. А гроші можна позичити на кілька годин. Тільки-от, в кого? Марсель Лобліжуа залишив дружину та Патріка Мігрекуля маніритися, а сам пройшов до кухні, одним духом вихилив склянку вина, як це роблять вантажники, і раптом йому просвітліло в голові: він візьме ці гроші із скриньки «для поточних витрат» фірми Плоша та Дюклоарека і одразу ж після відвідин Жана де Віза покладе їх на місце. Ключ від скриньки у нього, а головний бухгалтер провадить ревізію лише в кінці тижня, отже, нестачі ніхто й не помітить. Запалений цією думкою, він повернувся до вітальні, де його дружина та Патрік Мігрекуль сиділи поруч на канапі, тримаючись за руки. їхня поведінка здалася йому такою звичайною, що він навіть не заперечив, коли Сімона

запропонувала хлопцеві лишитися з ними повечеряти.

Слуга в лівреї провів Марселя Лобліжуа до вітальні і попросив зачекати. Здавалося, що в цьому розкішному будинку живуть не люди, а меблі, стародавні, дуже дивакуваті і дуже розумні. Очевидно, кожні відвідини їх турбували. Примостившись на самому краєчку оббитого тонким шовком крісла в стилі Людовика XV, Марсель Лобліжуа шанобливо роздивлявся зібрані тут нікому непотрібні круглі столики, глибокі фотелі, картини на міфологічні мотиви з оголеними божествами, важкі гобелени, які блякли у знемозі,— і думав, що власникові всіх цих коштовностей байдужісінько до тих чотирьох тисяч франків, які вів йому приніс. Сьогодні вранці він узяв гроші зі скриньки і одразу зателефонував Жанові де Візу, щоб дізнатися, коли зручно до нього завітати. І от тепер, закляклий від страху, він, мабуть, вже всоте повертався до думки, що Жан де Віз, чесність якого нічим не гарантована, може всупереч обіцянці, відмовити йому у винагороді. Як же він тоді поверне гроші, взяті зі скриньки? А може, краще втекти звідси, поки не пізно? Тоді принаймні ніхто не матиме зиску з цієї справи. Він звівся. Та цікавість перемогла. Між ник і цим чоловіком існував якийсь причинно-наслідковий зв'язок, так само відчутний, так само болісний, як і фізичний зв'язок. Двері відчинилися: повернувся лакей і запросив Марселя Лобліжуа до просторої бібліотеки. Тисячі книжок, щільно збившись на полицях, сиділи ніби ластівки на дротах. За довгим столом, суворим, вощеним, без жодного аркуша паперу, сидів невеличкий літній чоловічок, рожевощокий, сивий. Над зеленою краваткою в білий горошок все обличчя так і розпливлося в церемонній східній посмішці. З першого погляду Марсель Лобліжуа зрозумів,

що цей панок не має нічого спільного з шукачем пригод.

— Я прочитав ваше оголошення у вчорашній газеті,— мовив він, кладучи записник на стіл.

— Тільки у вчорашній газеті? — спитав Жан де Віз, Хитро примруживши очі.

Він розгорнув записник і почав перераховувати банкноти, що шурхотіли у нього між пальцями. Марсель Лобліжуа, збентежений, вирішив, що годі далі прикидатися.

— Ні,— відказав він.— Я читав і інші оголошення...

— То чому ж ви прийшли тільки тепер? Якби ви прийшли раніше, ви б отримали більшу винагороду!

Замість відповіді Марсель Лобліжуа відповів питанням на питання:

— А чому ви, пане, пропонуєте зараз меншу винагороду, ніж на початку? Чи ваш записник за ці дні втратив ціну?

— Це ви, пане, знецінились! — відказав Жан де Віз.

— Як це я знецінився?

— А так! Ваш вчинок морально важив би набагато більше, якби ви одразу принесли записник. Тому й винагорода спочатку була така висока!

Отак кажучи, він посунув чотири тисячі франків до відвідувача. Марсель Лобліжуа сховав їх і похитав головою:

— Я вас не розумію! Все ж таки в записнику були якісь важливі для вас помітки!

— Ні.

— А до чого стосуються всі ті формули, цифри, прізвища?

— Ні до чого... Я грамузляв собі те, що мені спадало на думку... Розважався... Ну, якщо хочете знати, я навмисне намагався заінтригувати людину, яка, можливо, знайде записник...

Марсель Лобліжуа пригадав свої безсонні ночі. В ньому ніби щось обірвалося при гадці, що його ошукали.

— Це неможливо! — пробелькотів він.— Я певен, що ви щось приховуєте! Ви, мабуть, шкодували, що згубили записник?

— А я його не губив! — мовив Жан де Віз.

— Що?

— Я його навмисне викинув.

На якусь мить запала мовчанка. Паркет прогнувся під ногами Марселя Лобліжуа. Тіло і далі сиділо просто, але розум утратив рівновагу. З щемливим відчуттям, ніби провалюючись у безодню, він промимрив:

— Навмисно?.. Як це навмисно?..

— Дуже просто,— пояснив Жан де Віз, відкидаючись на спинку стільця.— Перед вами філантроп. Я хочу допомогти людям відчути радощі від чесних вчинків. Отож я полегшую їм завдання, пропонуючи винагороду за перший чесний вчинок. Так самісінько чинять дресирувальники диких звірів, коли дають їм після виступу шматки м'яса. Отже, час від часу — разів чотири на рік — десь у людному місці я кидаю записник з грішми і через газети обіцяю надмірну винагороду тому, хто його мені поверне. Повертають, дивлячись, як коли, буває, що й того самого дня, або через тиждень, чи от як ви — через півтора місяця, через два місяці... Щоб підстьобнути нерішучих, я спочатку збільшую, а потім поступово знижую суму винагороди. Ви перший, хто не отримав ніякого зиску. Та я певен, що й для вас наша зустріч була корисною. Спочатку люди приносять речі, щоб отримати матеріальну винагороду, а потім питання вигоди відходить на другий план, і людина мимоволі звикає слідувати велінню серця за будь-яких обставин...

Ця медова мова лилася й лилась, а Марсель Лобліжуа думав про зіпсовану відпустку, про занапащених дітей, про дружину, яка втішилася з Іншим! Всього

цього могло б і не статися, якби, замість розшифровувати записник, він дбав про родину! А винуватець усіх цих жахливих нещасть сидить перед ним і самовдоволено посміхається, багатющий до нестями, хай йому біс! Рідко людина чинить стільки зла, гадаючи, що робить добро! Відшмагати його по щоках, плюнути в лице, вбити ось цим прес-папьє! Охоплений нестримною ненавистю, Марсель Лобліжуа вже уявив, як убиває негідника, коли той лагідно поглянув на нього і сказав:

— Я ні в якому разі не хотів би, щоб ви були розчаровані з нашої зустрічі і тому прошу вас прийняти це невеличке відшкодування.

І він простягнув п'ять банкнот по сто франків. Все ж краще, ніж нічого. Гнів Марселя Лобліжуа згас, придушений в корені.

— Дякую,— мовив він.

А тоді, якусь мить повагавшись, спитав:

— І ви й далі будете де-не-де сіяти гроші, як і досі?

— Ну, звичайно! — відгукнувся Жан де Біз.— Результати занадто обнадійливі! Оцей записник, який ви щойно повернули, я знову «загублю» завтра ж!

— А де? — вдавано байдуже поцікавився Марсель Лобліжуа.

Жан де Біз посварився на нього пальцем і, не відповівши, провів до дверей.

Наступного дня Марсель Лобліжуа, прийшовши на роботу, одразу поклав чотири тисячі франків назад до скриньки фірми Плоша та Дюклоарека, не збудивши, таким чином, будь-чиїх підозр. А тоді під приводом хвороби пішов з роботи, купив фальшиву бороду, каучуковий ніс і сині окуляри. Змінившись таким чином так, що його важко було пізнати, він розташувався в двадцяти метрах від будинку за номером п'ятдесят

по проспекту Фоша і став чекати виходу Жана де Біза. Цілих три години довелося йому тупцювати під мжичкою. Нарешті Жан де Біз вийшов з будинку. Та біля порога на нього чекав довгий чорний автомобіль. Він сів у нього. Ще за мить машина безгучно рвонула з місця. Марсель Лобліжуа, захоплений зненацька, кинувся навздогін, притисши лікті до грудей, з легким дрожем в ногах. Та швидко відстав і спинився, важко відсапуючись. Перепочивши хвилин із десять, він знову рушив навздогін. До самісінької ночі блукав він Булонським лісом, втупивши очі в землю й заклавши руки за спину. Та записника так і не знайшов.

— Негідник! — лаявся Марсель Лобліжуа.— Поґань! Куди ти його запроторив?

Він шукав і в наступні дні, метр за метром обстежував алеї парку. Коли м'яч підкочувався йому до ніг, він більше не звертав на нього уваги. Кепсько поголений, мовчазний, він бурмотів прокляття, лякаючи дітей своїми безладними рухами. Вони прозвали його «ганчірником». Дружина його покинула. Невдовзі дирекція фірми Плоша та Дюклоарека звільнила його за прогули. Замість того, щоб шукати іншу роботу, він записався у безробітні. Ще й зараз можна бачити, як щовечора вздовж алей для верхової їзди бродить згорблений, обшарпаний чоловік, ледве переставляючи ноги і дико поблискуючи очима, розмовляє сам із собою. Час від часу він зупиняється, підозріло озирається иа всі боки і кінчиком ціпка починає ворушити купу сухого листя.

МАРМУР-ПІДРОБКА

Дивне обдарування Моріса Огей-Дюпена виявилося, коли йому сповнилося п'ять років. Батьки подарували йому на день народження коробку акварельних фарб.

І от, замість того щоб розфарбувати малюнки в якійсь книжці, як це зробила б усяка дитина його віку, він умостився в своїй кімнаті перед каміном і пензликом відтворив на білому папері звивисті прожилки мармуру. Зображення настільки нагадувало справжній мармур, що збентежило дорослих. Мати похвалила синочка, тітоньки його розцілували, тільки завбачливий батько глибоко замислився. Протягом кількох років хлопчик утішався, розмальовуючи під мармур усякий клапоть паперу, що потрапляв йому під руку. Коли хлопчика питали, ким він хоче бути, його великі блакитні очі мрійливо променіли, і він відказував:

— Хочу розмальовувати вітрини!

Але та пристрасть відволікала хлопця від навчання, і пан Огей-Дюпен-батько вирішив покласти цьому край. Він був головним директором Компанії Трап, яка виготовляла панчохи та нижню білизну, і не міг допустити, щоб єдиний син — спадкоємець його імені й майна,— пас в усьому задніх, та й до того ж ладнався в художники. За його наказом у сина відібрали коробку з акварельними фарбами. Хлопчика почали заохочувати до навчальних ігор, котрі відповідали б тому важливому місцю, яке він згодом мав посісти у трикотажному виробництві. Та покликання, придушене, щойно воно встигло зародитися, лишило в його душі болісний слід. Вдачею він спохмурнів і дедалі ставав відлюдкуватіший і мовчазніший, що більше зростали його успіхи в навчанні. Дійшовши повноліття, він без особливого бажання став компаньйоном у батьковій фірмі. А невдовзі взяв за дружину Адель Мерсьє, кволу й хирляву, але ж доньку головного акціонера конкуруючої фірми. Це призвело до злиття обох фірм, хоча подружжя не відчуло від того ніякого задоволення.

Шість років по тому Морісів батько помер. Син, яв і годилося спадкоємцеві, очолив фірму Трап, що на той час уже нараховувала сім заводів, де працювали чо-

їири тисячі робітників. У керівництві фірмою його чекав блискучий успіх і — повне розчарування у подружньому житті. Він нудився з Адель, прісною, мов церковна облатка. Замкнутий у собі, в'їдливий, дратівливий, він тільки те й робив, що докоряв їй. А що прискіпатися до дружини було важко, то ще більше навіснів. Одного вечора він сердито ходив поперед неї з кінця в кінець вітальні, щоб хоч трохи вгамувати свою лють. Та раптом послизнувся на дзеркальному паркеті, впав і вдарився головою об ріг каміна. Він забився так сильно, що мало не втратив свідомості. Адель злякано скрикнула і кинулася підводити чоловіка. Той, звівшись на ноги, відштовхнув її. Голова йому аж лускала від болю, перед очима пливли яскраві кола. Він бідкався, чи не вискочить на додачу ще й ґуля, і, звичайно, в усьому звинувачував дружину: хіба ж не вона перетворює підлогу на справжню ковзанку! І навіщо так навощувати паркет? Він уже хотів вилаяти її, аж раптом погляд його спинився на облямованому мармуром каміні. І негайно лють його вляглася. І як це він досі не помічав, що цей білий камінь із сірими прожилками такий негарний! Він розглядав камін, і якась дивна радість здіймалася в ньому. Щось давно забуте з далекого дитинства, долаючи нагромадження набутих за ці роки звичок, стрімкою хвилею вдарило йому в голову. Зненацька його охопило нестримне бажання розфарбувати мармур, як колись розфарбовував свої дитячі малюнки. Навіть кінчики пальців йому затремтіли. Ще б пак! Підробний мармур завжди красивіший за справжній! Адель, що вже зіщулилася, чекаючи бурі, дуже здивувалась, коли побачила, що широка посмішка освітила чоловікові обличчя. Він помацав на лобі ґулю, в його очах спалахнула рішучість.

Наступного дня Моріс купив усе необхідне і взявся др роботи. Хоча він не малював понад тридцять років,

рука його не втратила вправності. Під його пензлем камін у вітальні з білого, помережаного сірими прожилками, перетворився на яскраво-рожевий з лимонними розводами. Це було так гарно, що Адель розчулилася мало не до сліз. Тож заохочений Моріс Огей-Дюпен розфарбував і інші каміни в домі. А що мав він власний чотириповерховий будинок на вісімнадцять кімнат, то цієї роботи йому стало на півроку. Покінчивши з камінами, він узявся до парадних сходів, витесаних з пористого крупнозернистого вапняку, їх, на італійський лад, він зробив темно-бузковими з кремовими розводами. Від сходів Моріс перейшов до стін, а далі й до стелі. Щодня, повернувшись із роботи, він надягав білий халат, брав пензлі й палітру і видирався на драбину. Дружина сідала на ослінчику й захоплено спостерігала його роботу. Саме сюди з'являвся дворецький і оголошував: «Мадам, обід подано».

Спочатку Адель раділа, що чоловік знайшов нарешті заняття, яке принесло йому душевну рівновагу. Моріс більше не присікувався до неї й не дорікав їй — він з головою поринув у розмальовування під мармур. Часом він навіть звертався до неї, називаючи «серденьком». Чи ж могла вона сподіватися на більше?

Але з часом вона стала непокоїтися. Розмалювавши сходи, стіни та стелю, Моріс почав шукати, що б його розмалювати ще. Недовго думаючи, він узявся до свого кабінету. Невдовзі стіни було розписано під благородний італійський голубий мармур із білими прожилками, стіл червоного дерева в стилі Людовіка XVI перетворився на брилу чорно-білого марокканського оніксу з червоними вкрапленнями, а паркет являв собою надзвичайно майстерну імітацію під масивні плити старовинного чорного мармуру, який видобували колись у Піренеях. Слуги вдавали, ніби безмежно захоплюються витворами господаря; поодинокі друзі, яких Огей-Дюпени запрошували до себе і які так чи інакше

були зв'язані з трикотажним виробництвом, на всі лади улесливо вихваляли Морісову роботу. Тільки щира і кришталево-чиста Адель якось зважилася відверто йому сказати:

— Все це справді дуже гарне, але якесь ніби холоднувате.

— Ви нічого в цьому не тямите! — обурився її чоловік.— До того ж не можна судити, поки роботу не закінчено. От побачите, коли все буде готове!..

У нього був такий збуджений вигляд, що жінка неабияк стривожилась. Але те, що сталося згодом, перевершило найпохмуріші побоювання Адель. Після кабінету хвиля фальшивого мармуру затопила вітальню, а тоді їдальню і спальню. Мало-помалу меблі з рідкісних порід дерева, що їх молода жінка найбільше цінувала, перетворилися на яскраві брили тесаного каміння. Охоплений божевільною пристрастю, Моріс Огей-Дюпен не міг пропустити жодного шматочка дерева, гіпсу чи заліза, щоб не надати йому вигляду найблагороднішого з матеріалів. Іноді він удавався до поєднання кольорів, яких не існує в природі. Варто було лише подивитися, як вправно він розсипав на однотонному тлі темні крапки, розпливчасті, ніби хмаринки, плями, як виписував тонесенькі прожилки, правильної форми вкраплення і білясті розводи. З пензликом у руках він був богом — творцем гірських нідр. Дивлячись на його роботу, жоден із найдосвідченіших каменярів не зміг би сказати напевно, чи то справжній мармур, чи майстерна підробка. Якось він був приємно вражений, коли двоє здоровенних вантажників — справжніх богатирів, переставляючи меблі у вітальні, ледве зрушили невеличкий інкрустований столик, вагою не більше п'ятнадцяти кілограмів, кришку якого він перед цим розписав під севрський червоний крапчатий мармур. Та вони зовсім знесиліли, захекалися й аж упріли, переставивши З одного кутка в інший

шість невеликих стільців колись позолоченого дерева, тепер розписаних під багряний порфір із зеленими вкрапленнями. Вантажники, мов підкошені, попадали на стільці і попросили вина. А Моріс Огей-Дюпен ладен був їх розцілувати за таку помилку. Тепер він був переконаний, що його малярство таки чогось варте.

На жаль, суспільне становище не дозволяло йому повністю присвятити себе улюбленому мистецтву. Як знавісніла йому контора, як обридло головувати на директорських радах, продавати тоннами плавки, трусики, шкарпетки, мішками загрібати гроші, в той час, як сам бог вочевидь створив його зовсім для іншого! Якби ж то він жив собі сам на світі, давно б уже кинув трикотажне виробництво і став би художником. А так через Адель він змушений витримувати сякий-такий комфорт: великий будинок, шестеро слуг, два автомобілі, шофер... Отож на якийсь час подумки змирившись із дружиною, він тепер знову її зненавидів: аякже, хто як не вона стала на заваді розквіту його обдарування! Адель, якій на якусь мить здалося, ніби підробний мармур здатний відновити спокій у родині, зрозуміла, що вона помилилася. Вона знову мала чоловіка черствого й далекого, ладного щохвилини їй чимось дошкулити. Хоч би він відмовився від цього божевільного захоплення! Та де там! Він віддавався йому ще з більшим завзяттям. Тепер він часто працював навіть уночі при світлі прожектора. Виснажена слізьми бідолашна жінка вже не опиралася силі-силенній підробного мармуру, що її оточував. Крижаний холод проймав її в цьому будинку, де все було розписане під камінь. Щодня вона з тривогою запитувала себе, які ще нові химери вигадає її чоловік під впливом настирливої ідеї.

Якось за вечерею слуга подав їм варені яйця, шкарлупка яких була розписана під алжірський чорно-білий онікс з бурштиновими прожилками. Адель, у якої зникло будь-яке бажання їсти, розплакалася. Моріс Огей-Дюпен люто пожбурив серветку і вигукнув:

— Еге ж! В цьому домі зрозуміють тебе! Дочекаєшся.

І з гірким почуттям самотності, притаманним іноді геніальним митцям, він вискочив із-за столу й кинувся до свого кабінету. Замкнувшись, він запалив сигарету, розписану під фіалковий зернистий мармур з гір Юри. Не встиг він і затягтись, як голова йому запаморочилася. Він чув, як на нього находить натхнення, порив розписувати, ще невгамовніший, ніж звичайно. Але що? Він роззирнувся довкола, шукаючи бодай однієї речі, ще не розписаної, не помережаної прожилками, не поцяцькованої строкатими вкрапленнями й розводами найніжніших кольорів та відтінків. Просто нього стояло дзеркало, в якому він побачив себе на весь зріст. І тоді він одразу збагнув, що має робити. Він роздягнувся догола, схопив палітру й обережно, крихітними мазками, почав розмальовувати власну шкіру.

Ніжні дотики пензлика лоскотали. Не без хизування він обрав для себе грецький зелений окастий мармур і захоплювався, спостерігаючи, як поступово набувають шляхетного вигляду його невиразне обличчя, обвислий живіт і сухорляві ноги. Зелено-блакитні розводи витісняли звідусіль блідий рожевий колір його шкіри. Невдовзі лише незафарбований кінчик носа та білі круги довкола очей нагадували, що вони належать живій людині. Від хвилювання Морісові Огей-Дюпену перехопило подих: так, він творив свій шедевр! Він додав ще кілька жовтавих жилок довкола пупка, виписав ясно-блакитне вічко вгорі на лівому стегні, помережав павутинкою стегна і більшими смугами литки, а тоді знову взявся до обличчя, звичайно ж, ділянки найвідповідальнішої.

Він уже дофарбовував зеленим повіки, коли відчув, як кров крижаніє у нього в жилах. Могильний холод скував руки і ширився по всьому тілу. Він жахнувся: мармур, який він стільки часу майстерно імітував, мстився на ньому. Він іще спробував врятуватися, якнайшвидше скипидаром змити з себе фарбу! Та вже не мав сили поворухнутися. Закляклий, ошелешений з хвилини на хвилину чекав він, коли перейде з тваринного світу в царство мінералів. Раптом Морісові здалося, ніби думки його загусають. Мозок перетворився на камінь. А тоді й серце стиснулося у формі двостулкової черепашки, зупинилося, скам'яніло.

Коли дружина зазирнула до кабінету, щоб покликати чоловіка спати, вона захоплено скрикнула, побачивши голу зеленого мармуру статую, яку він лишив замість себе. Ще ніколи в житті не бачила вона такої краси. Адель подарувала цей витвір компанії Трап. Статую поставили на п'єдесталі в залі засідань дирекції. На прохання вдови професійний скульптор вирізьбив із справжнього мармуру виноградний листочок, щоб прикрити наготу колишнього генерального директора компанії, який загинув, слугуючи мистецтву.

БУДИНОЧОК ПА ВІДЛЮДДІ

Ернест Лебожю людей не любив. Проте з іронії долі він був керівником першого рангу в одному з відділів міністерства народонаселення. Начальство високо цінувало його старанність і не здогадувалось, яких нелюдських зусиль докладав він, аби з гідністю нести свою службу. Мізантропія засіла йому як сверблячка в тілі. Він ненавидів дітей, бо вони згодом ставали дорослими, а дорослих — тому що вони народжували дітей. Звичайно, він був самотній. Єдиний спи батьків,

які давно повмирали, він, не маючи ні близьких родичів, ні дружини, ні друзів, ні коханки, ніколи нікого не любив і ніколи не відчував у тому потреби. Він зберіг цнотливість до сорока років, і, може, саме завдяки цьому, а може, й з якоїсь іншої причини, здоров'я мав залізне. Невисокий на зріст, сухорлявий, м'язистий, тонковусий зі жвавими очима, він навіть не знав, з якого боку в нього печінка, з якого серце, та й чи є вони в нього взагалі.

Тим часом, коли з тілом він не мав жодної мороки, то мозок йому дошкуляв за двох. Тільки й спокою мав, що, лишаючись на самоті. Та яка там самота, коли ти службовець! Щоправда, в міністерстві у нього була власна кімнатка, але там увесь час вешталися чиновники. А тільки-но він бачив людське обличчя, як нерви йому зсудомлювало, і він починав люто страждати. Навіть гамір, який зчиняли службовці в сусідній кімнаті, був для нього нестерпним. А що мав він неабияку уяву, то варто було йому тільки поглянути на статистичні таблиці, і вже цифри у нього на очах починали оживати. В колонках із даними про народжуваність ворушилося безліч верескливих немовлят. Під рубрикою перепису молодих подруж виступали цілі полки матірок з округлими животами. Складні підрахунки того, скільки осіб чоловічої, а скільки жіночої статі входить до складу великих родин, перетворювалися на багатоповерхові будинки, де тулилися плодючі сім'ї з нескінченним пранням і сушінням білизни, сніданками, обідами й вечерями, за якими хлопчики й дівчатка різного віку сьорбали рідкий суп під наглядом виснажених батьків. Отак Ернест Лебожю сидів над своїми паперами, відчуваючи, як довкола нього комашиться вся ця людність. Він вдихав випари її злиденних, затхлих домівок. Майже непритомніючи з відрази, він похапцем закривав теку. Але й тоді не міг

позбутися відчуття, ніби щойно розчавив цілий мурашник.

Цей огидний натовп, знищений на папері, знову оживав довкола нього в метро. Насилу втиснувшись до переповненого вагона, він дивився на людей, як на пляшки з нечистотами, що замість корків мали недоладно припасовані голови. Після робочого дня він квапився якнайшвидше дістатися до свого помешкання з двох кімнаток, щільно зачинити віконниці, затягти фіранки, взяти на засув глухі дерев'яні двері, що відділяли його від сходів, якими снували вгору і вниз галасливі мешканці будинку. Дбаючи про спокій, він звелів оббити кімнату й вітальню новим звуконепроникним матеріалом з корка, нейлонової пряжі та яєчної шкаралупи. Підрядчик гарантував йому зниження звукопроникності на сімдесят сім відсотків. Помилка в підрахунках була очевидна. Незважаючи на подвійні перегородки і воскові кульки, якими затуляв вуха, Ернест Лебожю чув геть усе, що діялось у сусідів. Діти а верхнього поверху гарцювали у нього мало не по голові, радіо з нижнього поверху горлало оперні арії йому в ноги, старі дід 1 баба лаялися у нього над вухом ліворуч, а молодята праворуч вовтузилися в ліжку. Мозок не витримував, голова пухла від того гамору, і він мріяв про безлюдний острів. Бути б оце Робінзоном Крузо, тільки без П'ятниці!

Він вирішив шукати якогось куточка, куди можна було б утікати на неділю, щоб одпочити від щоденного людського гармидеру й тісняви. А що не мав він ніяких пристрастей чи пороків, то спромігся відкласти досить грошей і придбати старенького автомобіля. Користувався він ним нечасто, бо ж відомо, що де-де, а по дорогах завжди вештається найбільше людей. Та цього разу Ернест Лебожю твердою рукою взявся за кермо. Отож, шукаючи самітної місцини, він щонеділі забирався все далі й далі. Йому поталанило. Об'їздивши

всю приміську смугу Парижа, він десь на околиці лісу Фонтенбло натрапив на те, чого шукав: невеличку ділянку, що губилася серед скель і дерев, відлюдну місцину, лігво, орлине гніздо. Купувати її ніхто не хотів. І він придбав ділянку за безцінь.

Життя його відразу змінилося. Куди й поділися звичайні мовчазність та апатія! Натомість він став життєрадісний та діяльний. Мета, яку він поставив перед собою, допомагала йому з усмішкою коротати години на службі, в переповненому метро та в квартирі, обложеній сусідами. Ернест Лебожю вирішив збудувати власними руками на власній землі власну хатину. На це він міг витрачати тільки свої вихідні дні та відпустку, тож був певен, що та робота триватиме багато років. Проте перспектива довготривалої роботи не вбила його запалу, навпаки, вона додавала йому снаги. Діставши відповідну книжку, він вивчився по ній мурувати. А що вдачею Ернест Лебожю був майстер на всі руки, то застосування теорії на практиці здалося йому не дуже то й важким. Відтоді весь свій вільний час він оддавав впорядкуванню Пінєле — так називалася та ділянка — копав траншеї під фундамент, гасив вапно, тягав каміння. Йому довелося розширити дорогу, щоб можна було під'їжджати до будівельного майданчика машиною. Його старенький несправний автомобіль аж стогнав під тягарем будівельних матеріалів. Довелося зняти заднє сидіння і на повну потужність вмикати двигуна. На шосе інші автомобілі з острахом сахалися від його машини. А сам він, пропрацювавши цілісіньку суботу й неділю, повертався до Парижа вкрай змучений, вимазаний вапном, з саднами на руках. Колеги дивувалися з його незвичного і ніби навіть натхненного вигляду. Подейкували, що нарешті він закохався. Проте, дивлячись на його обламані нігті, важко було здогадатися, в кого.

Тим часом він нічого не знав, крім своєї невідчепної ідеї. Будиночок його мрії поволі зводився над землею. Присадкуватий, кубічний, з грубезними стінами, в яких було пороблено бійниці, він більше скидався иа фортецю, аніж иа житло. Двері такі вузькі, що в них можна було протиснутись лише боком. Єдина кімнатка правила одночасно за кухню, їдальню та спальню. Нефарбовані дерев'яні меблі, розкладне брезентове ліжко, жодного дзеркала. Ернест Лебожю терпіти не міг свого відображення. Адже багато разів він із огидою дивився на себе в дзеркало, гадаючи, що то хтось інший. Коли й умеблювання було закінчене, Ернест Лебожю гордо оглянув своє творіння. Три роки надлюдських зусиль, та він ніколи про те не шкодував. Цей будиночок пасував йому, як слимакові його черепашка. В шафі — книжки, баночки з консервами, сухарі—всього стане, щоб витримати навіть багатомісячну облогу.

Перша ніч в Пінєле здалася йому казковою. Був початок червня. Сидячи на порозі, він вслухався в лісову тишу, з насолодою вдихав п'янкі пахощі землі, дивився і не міг надивитися на ледь помітне в імлі тріпотіння листочків. Він був зачарований не так красою природи, як чистотою повітря, яким дихав тільки він і не оскверняло його більш нічиє людське дихання. Десь на віддалі кружляли якісь нічні створіння. Ернест Лебожю забарикадувався в будиночку і заснув у зовсім новому світі: бог ще не зважився запустити в серійне виробництво дворуких та двоногих з вертикальною поставою, наділених розумом та членороздільною мовою. Ернест був прототипом цього виду. І він владарював у райському саду.

А що може бути кращим за пробудження на світанку, вмитому благословенною росою, коли ще стелиться ранковий туман! В неділю ввечері він переможцем повернувся до Парижа.

Тепер щовихідного він діставав таку саму насолоду. Чи сонячна година, чи негода — йому все гаразд. У сльоту його пустеля здавалась ще привабливішою: адже дощ геть відганяє осоружних йому людей! Забившись до своєї берлоги, під плюскіт зливи він уявляв себе Ноєм у своєму ковчезі. Щоправда, дружини в нього немає, та й звірі лишилися десь далеко. Цілісінький день він дбайливо впорядковував своє житло. Як втішно думати, що цілого життя не вистачить, щоб влаштуватися тут якнайзручніше.

Якось у суботу, приїхавши до Пінсле після важкого робочого тижня, він зауважив щось незвичне. Ні, двері цілі, і в кімнаті ніби все гаразд. Та Ернест Лебожю мав надто чутливий нюх і був певен, що у його відсутність до будиночка хтось навідувався. Незабаром він помітив біля буфета сліди брудних черевиків. Так і є: зникла коробка тулузького рагу та пляшка червоного вина. А втім, непроханий гість, здається, більше ні до чого не торкався. Розлючений Ернест Лебожю, причаївшись за вікном, прочатував два дні і дві ночі. В понеділок на світанку він повернувся до Парижа, так і не спіймавши непроханого гостя.

Наступної суботи він їхав до Фонтенбло з певним острахом. Будиночок під деревами бовванів з удавано невинним виглядом, ніби жінка аж ніяк не бездоганної поведінки. Та Ернест Лебожю з першого погляду здогадався про все і, охоплений ревнощами, кинувся вперед.

Як і минулого разу, хоч двері й було замкнено па подвійний поворот ключа, а віконниці міцно закріплено зсередини, в кімнаті відчувалися непрохані відвідини. На столі брудна склянка, а поруч неї вчорашня газета. Ернест Лебожю з жахом дивився на ці речові докази і прагнув помсти. Звернутися до поліції? Та єдина думка про те, що доведеться розмовляти з інспекторами поліції, краяла йому серце. Він вирішив

діяти самостійно. Найперше потрібно змінити всі замки і почепити табличку з написом: «Вхід категорично заборонений. Приватне володіння. Дуже злий собака». Собаки у нього не було, та, певно, досить самої заборони.

Та він не знав злодія! Той знову навідався до будиночка, не дивлячись на написи та нові замки. Тоді Брнест Лебожю оточив свою ділянку колючим дротом і через кожні п'ять метрів порозставляв пастки, замаскувавши їх гіллям. У вириті ями накидав колючок і битих пляшок. Він і сам дивувався на свою жорстоку винахідливість.

Наступного тижня він виявив кролика в одній з пасток, а в будинку — повну попільничку недокурків. Кров ударила йому в лице. Він зрозумів, що віднині між ним та незнайомцем оголошено війну. Тепер він міркував лише про те, як спіймати злочинця. На роботі він занедбав свої теки і на гербовому папері з якихось божевільною посмішкою креслив капкани на пружинах. Та його супротивник був теж не дурний. Випробовуючи на садибі кожну нову пастку, Ернест Лебожю був певний, що й цього разу його перехитрують. Змагаючись із невідомим, він перевершив самого себе у конструюванні різних хитромудрих пасток. А його супротивник у цей час удосконалював своє вміння їх відшукувати і обминати. Капкани на вовків, капкани з рушницею, з механічними дверцятами, сильця для пташок, гільйотини, сітки, петлі, пастки на диких кіз — чого, тільки він не перепробував! І все даремно.

Ернест Лебожю, хоч і заприсягся згубити невловимого напасника, а проте не міг не пройнятися до нього певною повагою. То, мабуть, ще молодий, але сильний та спритний хлопець,— принаймні таким він уявляв його. Хитрий як лис, меткий як птах, слизький як вуж. А як чудово знається на замках! Видно, він не злодій. І досить-таки охайний у чужій оселі. Може-

взяти щось із їжі, погортати книжку та полежати на ліжку в черевиках. А саме це найбільше дошкуляю Ернестові Лебожю. Нехай би вже його по-справжньому рбікрали, ніж має він терпіти мовчазні відвідини цього підозрілого мешканця, ділити з ним свою оселю, своє майно... Адже вони справді ділять між собою оселю й майно! Як в барометрах з фігурами: перший повинен зникнути тоді, коли з'явиться другий. Та ще й на довершення несправедливості він, законний господар, міг користатися будиночком тільки два вихідні дні, тоді, як невідомий розкошував у ньому цілих п'ять днів.

Доведений до відчаю цим відкриттям, Ернест Лебожю під приводом недуги не вийшов на роботу серед тижня. Він приїхав до Пінєле в середу, спинив машину край шосе і поплазував до будиночка, припадаючи до землі на зразок парашутистів, яких бачив у фільмах про війну. В руці він стискав рушницю, заряджену шротом. Перша підозріла тінь — і він скине рушницю до плеча і стрілятиме. Крові він не боявся.

Так він доповз до порога. Навкруги було тихо. Ернест Лебожю звівся на ноги, дістав зв'язку ключіл, відімкнув три замки у дверях і опинився в темній кімнатці, де пахло рибою. Тут нікого не було., але хтось щойно смажив собі мерлана. Плита ще гаряча. Якби він прийшов на десять хвилин раніше, то затримав би невідомого на місці злочину!

Ернест Лебожю подався додому, а наступного вівторка сказав директорові, що в родинних справах конче має їхати до Орлеана. Отак він удруге обдурив дирекцію. Та що сором за цей вчинок в порівнянні з жадобою продовжити боротьбу! Якесь мисливське чуття гнало його дорогою до Фонтенбло. Повернувся він знову ні з чим. Невже невідомий може на відстані відгадувати його думки? У відчаї Ернест Лебожю вигадував нові й нові причини на роботі, і мало не

щодня мчав до Пінєле. І щоразу даремно. Приїздив або надто пізно, або надто рано.

Годинами він чатував у засідці, в канаві, з рушницею наготові. До Парижа повертався промерзлий і вкрай змучений, з поглядом убивці. Вночі йому верзлися кошмари, і він прокидався, обливаючись холодним потом, переконаний, що варто йому звідкись піти, як тут же на його місці з'являється двійник. А може, коли він від'їздить, цей загадковий паразит оселюється і в його паризькій квартирі? Може, цей негідник ходить замість нього і на роботу?

Ці сумні думки призвели до того, що він зовсім збайдужів до своїх службових обов'язків і занедбав роботу в міністерстві. І, як це часто трапляється при перевтомі службовців, одне коліща, спинившись, гальмувало й інші коліщата. Під загрозою опинилась уся відповідальна робота міністерства народонаселення. Тоді директор викликав завідуючого відділом і поговорив із ним по-батьківськи. Той, людина горда, довго відпирався. Та, зрештою, таємниця зірвалася йому з вуст. Директор на це сказав:

— Невідомість вас доконає. З цим треба кінчати. Зверніться до поліції.

Ернест Лебожю, який щоразу з огидою відкидав таку можливість, змушений був пристати на те, як на крайній захід. Правду кажучи, він не дуже вірив, що поліція спритніша за нього.

Та вже за тиждень після того, як він поскаржився в поліцію, його повідомили, що злочинця спіймано. Не тямлячи себе з радощів, він кинувся до жандармерії. Йому показали божевільного з бляклими блакитними очима та безглуздою посмішкою. Виявилося, що він призвичаївся ночувати в пустих будинках. В молоді роки він був слюсарем. В будинках, до яких навідувався, він тільки їв та спав. Красти — нічого не крав. Його звали Жером Клюе. Він жалібно скиглив:

— Я ж нічого поганого не вчинив!.. Я ж нічого поганого не вчинив!..

Ернест Лебожю був розчарований, побачивши цього нікчемного ворога, який завдав йому стільки мороки. Адже всі його зусилля певною мірою дискредитовано! Та ці невеличкі докори марнославства швидко розвіялися, тільки-но він усвідомив, що вже ніхто не порушить його самотності.

Наступної суботи з тихою радістю замкнувся він у своїй хатині. Нарешті настав довгожданий спокій. Йому не треба більше нікого вистежувати. Він розібрав пастки. Рушницю почепив при вході. Невдовзі звик спати при відкритих вікнах. І от, якось збираючись із Парижа до Пінєле, Ернест Лебожю замислився: а що, власне, він має там робити? Сидячи за кермом автомобіля, він подумав про даремно згаяний час, і його охопила нестерпна нудьга. Адже єдине, що його приваблювало в будиночку, зникло з того часу, як Жером Клює перестав чинити свої наскоки. Невже справді буває так, що від втрати супротивника страждаєш більше, ніж коли втрачаєш друга?

Діставшись до Пінєле, він важко виліз із машини й пішов оглядати хатину. Та де там! Все так, як він залишив. За його відсутності ніхто не навідувався та й не навідається. А на дверях усього один поганенький замок, якого так легко відімкнути!

Відбувся суд над Жеромом Клюе. Ернест Лебожю терпіти не міг натовпу, але йому довелося зробити над собою зусилля і виступити свідком. Він так стримано розповідав про справу, що роздратований суддя спитав його нарешті, навіщо він скаржився. На своїй лаві підсудний байдуже колупався в носі, навіть не здогадуючись про своє тяжке становище. Ернест Лебожю дивився на нього з ніжністю і серце йому краялось од жалю. Суд визнав, що ніякої відповідальності за

свої вчинки Жсром Клюе нести не може і направив його до психіатричної лікарні.

Ернест Лебожю повернувся додому глибоко засмучений. Невдовзі він надрукував у газеті таке оголошення: «Продається будиночок на одну кімнату в гарному місці, цілковита тиша, відлюддя».

ПРИБІЙ

Ось вже три місяці і вісімнадцять днів Жан Дюпон шукав приводу порвати зі своєю коханкою, але якось так, щоб не казати їй просто: «Я тебе більше не люблю»,— чому закохані жінки ніяк не хочуть йняти віри. Сьомого грудня о дев'ятій годині вечора він подався до неї підготувати грунт. Звісно, в цьому випадку найкраще вдати перевтому, ледь оповиту смутком. Хай там що, а кілька звичайних фраз доведеться таки сказати, тож Жан Дюпон подумки їх повторював: «Ти знаєш, я трохи, перевтомився... Не зважай на мене... Та ні, це минеться... Невеличке виснаження... Тобі не зрозуміти... А так, так, я виснажився на роботі... Розкажи-но про себе, любонько...»

Та «любонька» цього вечора була нітрохи несхожа на ту грайливу молоду кобилку, до якої він звик. Очі мокрі від сліз, червоні подразнені ніздрі, а помада, немов екзема, розповзлася на губах. Вона не відповіла на його хапливий поцілунок у щічку. Не запросила сісти в крісло, в якому він умощувався щосереди й суботи протягом останніх п'яти років. Вона не пригорнулася до його мужніх грудей, вуркочучи: «Ти пахнеш вулицею». Не прошепотіла на вухо: «Я знаю, про що ти думаєш, пустунчику!» Ні, вона цього не зробила. Деніз Паке подивилась йому просто у вічі з виразом жінки, що ховає в ридикюлі скляночку сірчаної кислоти. Вона мовила замогильним голосом:

— Жане, я тебе більше не кохаю. Нам слід розстатися.

— Що? — заревів він.

Несподівана радість ошелешила його.

— Любий! Любий! — скрикнула Деніз.— Я тобі завдала болю, еге ж? Але так треба. Я кохаю іншого. Одного австралійського дантиста. До речі, я розповіла йому про тебе. Він дуже тебе поважає, хоч ви й незнайомі...

А далі сцена була просто чудова.

Зітхнувши з полегкістю, щасливий Жан Дюпон вдавав, ніби мужньо стримує відчай; зуби зціплені, неначе його ударило електричним струмом; під шкірою на щелепі ходять жовна; пальці вп'ялися в спинку стільця немов у поручень мосту: дихання уривчасте.

— Розумію, розумію,— стогне він.

А заплакана, розхристана Деніз докладно розповідає, як воно сталося:

— Спочатку я опиралася. Та це було сильніше за мене, сильніше за нас...

— Він твій коханець?

— Так.

— Прощавай, Деніз.

— Ми лишимося добрими друзями, правда ж?

— Між нами дружби бути не може.

— Але ж нам доведеться щодня бачитися на роботі.

— Я перейду на інше місце. У «Французькій компанії трубочок та піпеток» більше десятка контор. Тільки вибирай!

— Ти мене зненавидів?

— Ні, я намагаюся тебе забути.

— Ти страждаєш?

Жану Дюпону пригадався якийсь фільм, де бородатий мовчазний актор на аналогічне питання відповідав простим словом: «Жахливо».

І він теж відказав:

— Жахливо.

Потому він відчинив двері і переступив поріг з виглядом людини, якій завдали невигойної рани. Та тільки-но двері за ним зачинилися, як він зітхнув з полегкістю, ляснув у долоні і прожогом кинувся вниз звивистими темними сходами, пропахлими пригорілим салом.

На вулиці в обличчя йому вдарив свіжий вітер, і він спинився на мить перепочити.

Вільний! Вільний! Вільний! Повз нього мчали в святковому гаморі автомобілі. Перехожі радісно всміхалися. Вітрини крамниць так і сяяли вогнями. Зелені, червоні, блакитні вивіски на будинках спалахували і згасали в якомусь шаленому танці. Навіть дощ був святковий: здавалося, ніби довкола вуличних ліхтарів з матовим склом стікають краплі розтопленого масла. Жан Дюпон відчув, як увесь світ радіє разом із ним.

Чи ж може він зараз їхати на метро? Яке безглуздя! Він візьме таксі. Таксі, а тоді кіно. Кіно, а після сеансу він смакуватиме півкухля темного пива. Півкухля пива і, можливо, якщо поталанить, здибає якусь кралечку,— «інтрижка», як казав його колега Кліш.

А он і ціла низка 'таксі вишикувані посеред бульвару Монмартр. Жан Дюпон кинувся до них. Та не встиг добігти ще й до середини дороги, як від автомобільної сирени йому похололо серце. Якась машина, обігнувши ряд непорушних автомобілів, мчала просто на нього. Він хотів відскочити назад, посковзнувся, впав. Дві бездушні фари розітнули ніч. Світлова реклама харкнула кров'ю на мокрий брук.

— А-а! — закричав Жан Дюпон.

Коли він опритомнів і розплющив очі, біля самого обличчя побачив чиїсь заляпані грязюкою черевики. А вище — коло незнайомих облич, які ніби роздивлялися його в глибині колодязя. Він злякався. Його пропік жахливий біль. І він знову знепритомнів.

Жана Дюпона дуже покалічило. Йому дошкуляли численні переломи. «Щонайменше два місяці в гіпсі»,— констатував хірург. І додав: «Йому ще й поталанило!»

Через день після нещасного випадку Жером Кліш, найближчий товариш Жана Дюпона по роботі, зайшов провідати його в лікарні.

Він сів біля ліжка хворого з поважним, співчутливим виглядом і зітхнув:

— Бідолаха!

Справді, иа Жана Дюпона не можна було дивитися без жалю. Голова його була забинтована так, що виднівся тільки кутик червоного, ніби ошпареного тіла, на якому купчилися очі, ніс і губи. Ліву руку закуто в гіпсову шину. Замість пучок два сувої вати наїжачилися англійськими шпильками. З огляду на тяжкий стан, його помістили до окремого покою.

— Атож, мені перепало,— погодився той.

Товариш стенув плечима:

— А все через жінку! От і маєш!

— Як це через жінку?

— Та годі прикидатися!

— Зачекай, про яку жінку ти говориш?

— Та ж про Деніз Паке, хай їй біс!

— Не розумію.

— Хіба ж це не через неї?..

Жан Дюпон зойкнув так, ніби знову потрапив під автомобіль:

— Та ти зовсім збожеволів!

— Не розумію, чому б це я мав божеволіти. Деніз Паке мені все розповіла. Хіба ти не зустрічався з нею?

— Було.

— Може, ти не бачився з нею того вечора, як потрапив під машину?

— Бачився.

— І вона не розповіла тобі те, що у нашій конторі давно вже всі знали, а саме,— що вона любить іншого?

— Так, розповіла.

— Чого ж тобі ще?

Кліш тріумфував, він усміхався, ніби важкоатлет, який щойно кинув додолу тяжку штангу.

— Чекаю продовження,— відказав Жан Дюпон.

— Все дуже просто: дізнавшись, що тебе більше не люблять, ти виходиш на вулицю і кидаєшся під колеса автомобіля.

Жан Дюпон якось дивно захрипів.

— Божевільний! — люто скрикнув він,— хіба ти забув, що я сам хотів з нею порвати майже чотири місяці тому! Деніз лише полегшила справу, заговоривши про це перша. Вона позбавила мене прикрої розмови. Вона...

— Цікаво, цікаво! Чомусь ти мені про це раніше нічого не казав.

— Це тому, що я людина ґречна.

— Одне другому не завадить.

— Слухай-бо, Кліш, повір мені: ввечері сьомого грудня я пішов від Деніз щасливий, як в'язень, що йому вдалося втекти з в'язниці, як потопельник, якого повернули до життя, як...

— І через це ти кинувся під машину?

— Та не кидався я під машину! — аж заревів Дюпон.— Я посковзнувся, втратив рівновагу, от і все!

Кліш огидно всміхнувся, мов людина, яку так легко не піддуриш.

— Геніально,— виголосив він,— та, на жаль, свідки зовсім іншої думки! «Таке людина могла вчинити тільки з відчаю»,— запевняють вони всі до одного.

Жал Дюпон аж нетямився з люті:

— Яка підлота! Яка підлота! — сичав він.— А як Деніз? Ви ж її розпитували в конторі? Вона ж, мабуть, вам усе пояснила!..

— Авжеж, вона сказала нам, що ти надто чутливий і їй, мабуть, варто було поводитися з тобою обережніше.

Обличчя Жана Дюпона змокріло від поту. Він підніс свою товсту, незграбну, білу, ніби у сніговика, руку до підборіддя і розсунув бинти. Дихання його стало уривчасте, погляд — безтямний і дикий.

— Слухай-но! — мовив він нарешті.— Скажу тобі більше: я не тільки не люблю більше Деніз, вона мені огидна. Якби її навіть голою подали мені на таці, я б відмовився. Вона незграбна, товста, млява. У неї гидкі зуби. І ходить ніби качка. Та й одягається без смаку. А пальці сині, мов у відьми.

— Вигадуй, вигадуй! — відказав Кліш, підступно всміхаючись.

Знеможений, вкрай розбитий, Жан Дюпон впав головою на подушку.

— Знаєш,— провадив далі Кліш,— твій недоречний гонор мене просто дивує. Невже це погано кохати жінку так, що ладен умерти, коли вона від тебе йде?

Жан Дюпон стулив повіки, ніби збираючи всі свої сили перед останнім наступом.

— Кліш! — мовив він ледь чутно.— Я не хочу тебе бачити. Геть звідси. Забирайся! І більше ніколи не приходь!

Та Кліш, здавалося, його й не чув. Він з терплячим виразом підтикав хворому ковдру.

— Та-та-та,— примовляв він,— ти крутишся, розкриваєшся, ще простудишся. Ну й чудний!

— Я забороняю тобі називати мене чудним!

— А знаєш, наш начальник Маландрен збирався провідати тебе сьогодні ввечері!

— Плював я на нього! — зойкнув бідолаха,— Плював я на нього! Плюю на все!

Він сперся на лікоть, та пронизливий біль зсудомив плечі, і він знову впав, мов підтятий, на подушку. В голові запаморочилося, і ніби крізь туман бачив, як Кліш устав, надяг пальто й капелюх із круглими, мов у гриба, крисами.

Кроки стихли вдалині.

Пай Маландрен був низенький черевань з обличчям, що заплило жовтявим жиром, з носом-бараболею та з блискучими, ніби гноєві мухи, чорними очицями.

— Хе-хе-хе! Вітаю вас, парубче,— мовив він, сідаючи біля ліжка Жана Дюпона.— Наробили ви шелесту,— тихе життя нашого закладу пішло шкереберть!

— Ви надто люб'язні,— відказав Жан Дюпон.

— Яка пригода! А знаєте, я захоплююсь вами!

— О господи, з якої б то речі?

— Яке прекрасне кохання, що зневажає смерть!

— Але ж я не кохаю і не зневажаю смерті!

— Друже мій,— мовив пан Маландрен,— мені вже сорок сім, та колись і я був молодий. І вам скажу відверто, я вас розумію. Можливо, на вашому місці я вчинив би так само. Адже тільки люди дуже запальні здатні на такі шалені пристрасті.

Ранішня сцена виснажила Жана Дюпона, проте він спробував заперечити:

— Це просто нещасний випадок... А зовсім не самогубство, пане Маландрен...

Пан Маландрен поблажливо, по-батьківськи, всміхнувся.

— Ви чудовий хлопець,— мовив він.— І ваша скромність тільки робить вам честь. А знаєте, я попросив пана Мурга прискорити ваше підвищення на посаді...

— Щиро вдячний, пане Маландрен,— пробелькотів Жан Дюпон,— але запевняю вас...

— Дайте, я потисну вашу руку, друже Дюпон. Ми обоє люди чутливі і розуміємо один одного з півслова.

І пан Маландрен взяв своїми пухкими пальцями величезну незграбну руку хворого.

Лишившись знову на самоті, Жан Дюпон замислився над останніми відвідинами. Спочатку його обурило таке романтичне тлумачення кожним нещасного випадку, що з ним стався. Авжеж, Деніз Паке зараз мало не лусне з гордощів, гадаючи, що він намагався вчинити самогубство. Авжеж, вона від щирого серця погодилася на роль жінки фатальної, п'янкої, від якої навісніють чоловіки. Вона, мабуть, зараз пишається, говорячи про нього, називає його «бідолахою», носить підробні самоцвіти в старовинній оправі, квацює губи криваво-червоною помадою і в косметички наліплює довгі вії. Хай йому біс! Він її більше не кохає, він сам хотів порвати з нею ще задовго перед тим, як вона перша йому про це сказала, а тепер з нього зробили посміховисько — невдаху-коханця! Всі вважають його жертвою, якоюсь набридлою цяцькою, що її вередлива дитина жбурляє ногою під радіатор.

Та після розмови з паном Маландреном гнів його став ущухати. Адже всі співчувають саме йому! Люди статечні засуджували поведінку Деніз і захоплювалися ним. Думка про самогубство через жінку вабила всіх жінок, та ще й декотрих чоловіків. Але ж насправді він не збирався вмирати через жінку. Така слава про нього була не менш облудною, ніж та, що приписувала собі Деніз. Але ж і він обдурював знайомих. І тим паче не заслуговував на співчуття та захоплення. Ох! І чому ніхто не хоче йому вірити?

Жан Дюпон провів гидку ніч. Вві сні йому приверзлася велетенська чорна мавпа, яка повторяла кожен його рух, а тоді, зрештою, зайняла його місце в конторі.

Наступного дня опівдні прийшла провідати його чергова друкарка, гарненька дівчина, розфарбована, завита і дуже балакуча.

— Те, що ви вчинили,— надзвичайно! — мовила вона йому червоніючи.— Ви дуже-дуже її кохали, авжеж?

Жан Дюпон катувався. Він хотів був їй все пояснити, та не наважився і відвернув обличчя.

— О! Якби всі чоловіки були схожі на вас! — правила вона своєї (і можна було здогадатися, що вона має на увазі цілком конкретного чоловіка).— Вам було дуже боляче?

Жан Дюпон поглянув на неї. Вона чекала на його відповідь з тривогою. Мабуть, боялася розчаруватися. Йому стало шкода дівчини, і він відповів:

— Так, дуже боляче.

— Ви на це зважилися зненацька?

— Так... ні... зрештою... В такі хвилини над цим не замислюєшся!

Він затнувся. Брехня здивувала його і викликала відразу. Йому стало соромно від того, що ним захоплюються несправедливо.

— Коли бачиш таких людей, як ви, знову починаєш вірити в кохання,— мовила друкарка.

Жан Дюпон скромно опустив очі.

— Не будемо більше про це говорити,— пробурмотів він.

Друкарка пішла від нього в захваті.

Протягом наступних днів хворого відвідали ще кілька співробітників, і всі в один голос вихваляли його шляхетний вчинок та вірність почуттів. Отримав він і кілька листів без підписів, які підбадьорили його: «Хотіла б я, щоб мене кохали так, як кохаєш ти». Підписано: «Незнайома блондинка».

І навіть невеличкий віршик:

Волів ти вмерти задля неї,
Живи для мене, прошу я!

Не бійсь жорстокості моєї:
Ти тільки скажеш, я — твоя!

Підписано: «Співробітниця, яка любить шляхетні почуття».

Такі розмови співробітників почали непомітно, малопомалу переконувати й самого Жана Дюпона. Він спробував пригадати, який у нього був настрій, коли він востаннє йшов до Деніз. Чи й справді мав він намір з нею порвати того дня. Чи й справді він зрадів, коли вона призналася, що більше його не любить? Чи й справді він зітхнув із полегкістю, вийшовши від неї? Справді, на той час, коли трапився нещасний випадок, він уже не кохав Деніз так палко, як колись. Але ж ніжність до неї лишилася! Отож він, мабуть, потай страждав, коли дізнався, що перевагу віддали якомусь австралійському дантистові, а не йому. Просто самолюбство не дозволило йому це визнати перед нею, та й перед самим собою. А тим часом десь глибоко в серці ятріла рана, від якої він ще не одужав. Коли автомобіль мчав на нього, можливо, у нього ще був час відскочити? А якась підсвідома сила втримала його на місці. Чого б це він мав просто так кидатися під машину? Отже, якщо вже він опинився під колесами, то тільки тому, що не хотів більше жити.

«І це таки правда, свята правда»,— міркував він.

Коли Жером Кліш знову прийшов його провідати і спитав:

— Ну, як настрій?

Він відказав:

— Негаразд, друже, все лишилося, як і було!

І почав розпитувати про Деніз. Чи думає вона про нього? Чи сумує, чи побивається за Ним, чи відчуває свою провину? Чи збирається його провідати в лікарні?

Хоч і прикро було Жеромові Клішу, а мусив розповісти, що Деніз Паке навіть не поцікавилася Жановим здоров'ям.

— Вона така сама гордовита, як і я! — пояснив Жан Дюпон.— Вона не хоче, щоб бачили, як їй мене шкода.

Коли товариш по роботі пішов, він попросив чергову медсестру подати йому коробку від черевиків, де він зберігав листи та фотокартки своєї коханки. Він перечитав довгі послання, кожне речення яких збуджувало в ньому щемливі спогади. Він роз'ятрював собі серце і до болю в очах вдивлявся в зображення тієї, що заради неї ладен був так чи інакше вмерти.

Чому ж вона не прийде до нього? Адже в тому, що трапилося,— її провина. І вона це добре знає. А може, вона боїться розчулитися? Боїться, що між ними може знову щось бути?

Він попросив медсестру написати під його диктовку листа:

«Кохана Деніз, я тобі простив і чекаю на тебе. Приходь. Жан».

Наступний тиждень був для нього тяжким випробуванням. Тільки-но лунали кроки в коридорі, як Жан Дюпон негайно схоплювався. І якщо до покою заходив хтось із товаришів, він зустрічав його лютим поглядом. Невдовзі збентежені такою поведінкою співробітники перестали до нього навідуватись. Він лишився на самоті і протягом нескінченно довгих днів або марив, або вголос розмовляв сам із собою, чи плакав. Він говорив із фотокартками Деніз, відповідав на власні питання, вважаючи, що їх ставить вона, кусав ріжки подушки. Медсестри ставилися до нього з непевним острахом і казали, що ця вертихвістка звела його з глузду. Проте вони погоджувалися ще і ще писати Деніз Паке. Та на листи ніхто не відповідав.

Через два місяці Жан Дюпон нарешті зміг повернутися додому. Потім лікар дозволив йому годинну прогулянку надворі. Першого ж разу, не встигши вийти на вулицю, він негайно подався до будинку молодої жінки.

На шостому поверсі, перед дверима помешкання Деніз Паке у нього так калатало серце, що він мусив на якийсь час прихилитися до стіни. «Зараз я її побачу, зараз я її побачу,— повторював він,— і все знову буде, як колись!» Він подзвонив. Ніхто не відгукнувся. Він подзвонив іще раз, і вдруге, і втрете... Кожного разу від дзеленчання дзвоника в пустих кімнатах у нього крижаніло серце. Він грюкнув кулаком у двері.

— Чого вам там треба? — крикнув сердитий голос із нижніх поверхів.

Жан Дюпон перехилився через поручні і побачив консьєржку, яка йшла до нього.

— Тут мешкає мадемуазель Деніз Паке? — спитав він.

— Ось вже три тижні, як вона вибралася звідси.

— Як вибралася?

— А так. Одразу після весілля!

Жан Дюпон збіг сходами, перестрибуючи через двоє східців, і вискочив на вулицю. Він тинявся вулицями години зо дві, приголомшений, нещасний, однак напрочуд спокійний. Дивне життя починалось для нього, зовсім несхоже на те, до якого він звик. Вій дивився на заклопотаних перехожих, розглядав яскраво освітлені вітрини, і його огортав подив при думці, що світ іще існує, хоча він уже до нього не належить.

Він знову опинився на Монмартрському бульварі. Йшов рясний дощ. Мокрий асфальт палахкотів від світлових реклам. Посеред проїжджої частини стояли таксі.

По чорному небу вітер гнав тяжкі бузкові хмари. Якийсь автомобіль мчав на великій швидкості майже впритул до тротуару. Жан Дюпон ввібрав голову в

плечі, притис лікті до тіла і, коли машина була в якихось двох метрах від нього, кинувся під колеса.

Шалений скрегіт, страшний удар, вихор сліпучого світла. Коли його підвели, він уже не дихав.

ПОРТРЕТ

Оскар Мальвуазен був художник непересічний. Митецька братія його зневажала, бо жив він. із продажу інсектициду. А батько, навпаки, лаяв його за те, що, замість продавати інсектицид, він більшу частину дня грамузляв картини. Та, правду кажучи, Оскарові Мальвуазену був більш до душі живопис, аніж засоби проти шкідливих комах. По смерті батька він облишив підприємство на сивих директорів і усамітнився, щоб тілом і душею віддатися своїй ненадійній пристрасті. Перебрався він у селище Терра-де-Фло на середземноморському узбережжі. Те злиденне сільце притулилося на самісінькій скелі, відокремленій від моря вузенькою смужкою піску, що приглушувала гуркіт хвиль. Над селом зводилися дві старі напівзруйновані римські вежі. Оскар Мальвуазен купив землю, наказав знести вежі, і вправний архітектор із старого каміння змурував йому новий будинок.

Цей будинок являв собою одну-єдину кімнату, досить простору й високу, із скляною стелею. Кухня, їдальня та спальня художника містилися в сусідній будівлі, що сполучалася з майстернею підземним ходом. Слуг було набрано з місцевих мешканців, меблі куплено якнайдешевші у марсельських антикварів; а якийсь антібський садівник зголосився розбити парк. До ґратчастої огорожі прибили блакитну залізну табличку, на якій золотими літерами було написано одне слово: «Пенати».

Впорядкування садиби мало тривати цілий рік. Увесь

цей час мешканців Терра-ле-Фло лихоманило з цікавості й нетерплячки, адже вони нічого не знали про чоловіка, що мав оселитися серед них. Той нарешті прибув на зеленому автомобілі з білими шинами. Автомобіль повільно прокотився селом, а далі кам'янистою дорогою до «Пенатів», і спинився біля входу до садиби. З машини велично вийшов чоловік із голою, як коліно, головою, довгим гострим носом та променистими очима, які ніби ввібрали усю блакить неба. Широкий дорожній плащ у рожеву та коричневу клітку сягав йому мало не до п'ят. Краєчком рота він посмоктував жовтеньку кучеряву квіточку.

Привітавшись із цікавими, що збіглися до воріт, він виплюнув жовтеньку квіточку, розтер її черевиком і з гордо піднятою головою ступив до будинку.

Того ж таки вечора він запросив місцевого мера пана Богаса повечеряти з ним.

Пан Богас був опасистий червонощокий чолов'яга з вузьким упертим чолом і пишними вусами. Він гордився своїм почесним місцем і важив на ще видатніше становище в політичній обоймі департаменту. Мер поквапився прийняти запрошення нового мешканця селища. Та те частування він пам'ятатиме до смерті. Його зустрів сам Оскар Мальвуазен, вбраний в малиновий хатній халат, всіяний морськими зірками.

Спочатку господар повів його до майстерні з голими, чисто побіленими вапном стінами та долівкою, викладеною чорними та білими плитами. В кутку майстерні було накрито стіл на одну персону.

— Сідайте і їжте,— запросив гостя Оскар Мальвуазеи.

— А як же ви?

— Я не хочу їсти. Я їм лише тоді, як зголоднію. Якщо я зголоднію через годину, я накажу подати мені якусь гостру закуску. Якщо ж я не зголоднію аж до світанку, то не стану зайвий раз напихати собі живота. Але ви на мої примхи не зважайте і їжте собі на

здоров'я. Бачте, я, крім того, з одного боку, страшенно балакучий,— а хіба можна говорити, коли їси! — а з другого боку, терпіти не можу, коли мене перебивають. Отож зайняті їжею ви не зможете докидати своїх зауважень. Повірте мені, це буде просто чудово.

— Ну що ж, вам видніше,— пробелькотів мер.

Оскар Мальвуазен ляснув у свої кощаві долоні. Пан Богас з великою обережністю вмостився на стільці і взявся гризти сирі овочі, що їх поставив перед ним лакей у білих рукавичках. Тим часом, як пан Богас з усієї сили жував моркву та стеблинки запашного кропу, Оскар Мальвуазен у тому ж таки малиновому халаті походжав з кінця в кінець майстерні.

— Я вирішив оселитися в вашому селищі, бо люблю самітність, свіже повітря та сліпуче сонце. Я художник.

— Он воно що! — промимрив пан Богас,— живопис — чудова річ! Досить втрапити до його лабетів і вже не вирвешся. Я от знаю одного художника-мариніста, так ото він без кінця-краю малює червоні вітрила на синьому морі.

Оскар Мальвуазен зморщив носа і провадив далі, тихо посміюючись:

— Те, про що ви кажете, ніякий і не живопис. Досі всілякі нездари аж з сил вибивалися, щоб зобразити речі та істот такими, як вони є. Ці маляри малювали бутафорію, забувши про саму суть.

— Про саму суть? — перепитав пан Богас.

— Аякже! — скрикнув Мальвуазен.— Скажіть, пане мер, що ви вважаєте головнішим: ваше тіло чи душу?

Зачудований пан Богас не знав, що відповісти. Оскар Мальваузен ляснув його по спині:

— Найголовніше — ваша душа, сто чортів!

— Ну, звичайно ж, сто чортів,— погодився мер.

— А проте, кожен художник, який би взявся писати ваш портрет, уперто намагався б відтворити лише вашу матеріальну оболонку.

Останній вираз прикро вразив пана Богаса. Його ще ніколи не називали матеріальною оболонкою. Спочатку він хотів був образитись. Але одразу ж, подумавши, що такій філософській бесіді пасує деяка вільність у виразах, він тільки зітхнув:

— Ого! Перехватили ви через край!

— Я ж,— правив своєї Оскар Мальвуазен,— зображаю не тіло, а душу. Мені досить двічі глянути на мою модель, і я бачу її наскрізь: я проникаю крізь шкіру, кості та волосся. Я сягаю за дотикове. Я бачу далі, ніж те, що є переді мною в дану мить. Обличчя, що розквітає на моєму полотні, відтворює звичайно не буденну зовнішність моделі, а її сумління, її суть, розумієте?

— Звичайно,— навмання відказав пан Богас.

— А ви не схотіли б мені позувати?

— Але ж я…

Оскар Мальвуазен подзвонив. З'явилося двоє слуг і хутко прибрали зі стола. Невдовзі пан Богас уже сидів у кріслі на коліщатках, обличчям до сліпучої лампи, від якої йому аж різало в очах.

— Я хотів би прикрасити стіни своєї майстерні величними фресками. Я заповню ними геть усю кімнату. А на отій стіні, що в глибині, по самому центрі я хочу якнайточніше зобразити вас або принаймні вашу душу.

— Невже це конче необхідно? — занепокоївся пан Богас.

— То ви відхиляєте мою пропозицію?

— Ні... Я вдячний вам за честь... Та... не здається вам... що зважаючи на моє службове становище...

— Але ж Франциск I позував Клуе. Наполеон — Давідові, Генріх VIII — Голбейну...

— Та все це так,— погодився пан Богас— Але, перепрошую, що саме ви збираєтесь малювати?

— Вашу душу! Це вас непокоїть?

Пан Богас відказав із зацькованим виглядом:

— Аж ніяк. Я до ваших послуг.

— От і гаразд. Ви позуватимете недовго. Годину, не більше. Корже, подай вугільні олівці та пензлі...

Лакей приніс усе необхідне, і Оскар Мальвуазен заходився малювати мерів портрет, що мав прикрасити велику панель у глибині зали. Сліпуче світло лампи заважало панові Богасу слідкувати за рухом вугільного олівця на білій стіні. Він бачив лише, як Оскар Мальвуазен підходив до стіни, потім відскакував од неї, нахилявся, щоб підправити якусь лінію, а тоді пурхав по кімнаті і його малиновий халат велично розвівався за ним. Іноді художник мало не торкав бідолашного мера полою своєї одежі. А то раптом клав йому руки на плечі і поринав своїм інквізиторським поглядом в великі засльозені очі мера.

— Я бачу, бачу,— бурмотів Оскар Мальвуазен,— я розрізняю, відчуваю, уловлюю, вхоплюю і витягую на поверхню, вивертаю назовні і випускаю на волю все внутрішнє, потаємне, червоне, гріховне, суттєве і сороміцьке...

— Прошу вас, не треба! — благав пан Богас.

Оскар Мальвуазен витяг із кишені яблуко і жадібно згриз його. Зернятка він виплюнув на підлогу. Ніздрі його роздувалися. Він скидався на хижака. Пан Богас із сумом згадував свій затишний будиночок, де на нього чекали дружина та двоє діток. Йому здавалося, ніби цей безжальний чужинець його роздягнув, збезчестив, вчинив над ним насильство. Ніби цей жагучий погляд кидає геть його муніципальну перев'язь, портфель, його політичні переконання, підтримку виборців, загальні фрази його виступів, ба й навіть сенс життя! Ніби стає він щомить нужденніший і, зрештою, має лишитися тільки з отією мізерією — своєю душею. Він здригнувся.

— Пане, паночку, я втомився,— заволав він.

— Мовчіть! — відказав Мальвуазен.

Він ухопив пензлі і тепер великими мазками наносив фарбу на білу стіну. Та й взявшись за фарби, він продовжував своє диявольське стрибання. Поли хатнього халата віяли за ним мов червоні стрімкі крила. Від яскравого світла лампи над його лисиною стояло якесь вогняне сяйво. Пензлі танцювали у нього в руках мов коцюбки. Пробив годинник.

— Ще кілька хвилин! — мовив Оскар Мальвуазен,— якби ви тільки знали, як надихаєте художника!

О другій годині ночі він відкинув пензлі і витер обличчя оранжевою шовковою хустиною. Пан Богас, у якого все тіло затерпло від непорушного сидіння, не наважувався більше звестися, чи поворухнути головою.

Оскар Мальвуазен взяв його за руку і підвів до фрески. А тоді, скерувавши лампу на стіну, весело вигукнув:

— Маю честь відрекомендувати вам пана Богаса, мера Терра-ле-Фло.

Пан Богас з подиву роззявив рота і трохи не впав.

На стіні просто перед собою він побачив якесь жахливе тваринне обличчя з темно-фіалковою шкірою та налитими кров'ю очима. Пасмо рудого волосся мов слизняк звисало на чоло потвори. З гидко викривлених губів текла слина.

— Але ж... але ж... це не я! — простогнав пан Богас.

Звичайно, пан мер ніколи не мав себе за вродливого чоловіка. Він чудово знав, що чоло у нього надто низьке, обличчя зачервоне, а вуса надто вже настовбурчені. Та що ці незначні вади супроти отих потворних рис, якими його наділив пензель художника!

— Такої реакції я й сподівався,— мовив Оскар Мальвуазен.— Ви себе не впізнаєте?

— Ні, пане! — відказав пан Богас з докором.

І він застебнув свого піджака, даючи зрозуміти, що його прикро ображено.

— Шкода,— провадив далі Оскар Мальвуазен.— А проте, можу вас запевнити, що подібність вражаюча. Звісно, я не зобразив вашої тілесної оболонки...

Знову ця тілесна оболонка! Пан Богас вирішив, що саме час по-справжньому розсердитися.

— Я забороняю вам говорити про мою тілесну оболонку! — вигукнув він.

— Тоді поговорімо про вашу душу. Адже це ваша душа, яку я побачив силою чудесного гіпнозу...

— Оце моя душа?

— А то ж чия!

Пан Богас аж посинів із люті. Якусь мить він навіть скидався на свій портрет. А тоді заверещав:

— Пане, в ім'я становища, яке я посідаю і яке ви мусите шанувати, я наказую негайно стерти це сороміцьке зображення і вибачитися переді мною, як того вимагають обставини.

Аж ніяк не зворушений цими словами, Оскар Мальвуазен підійшов до портрета, посвистуючи. Пан Богас не зводив із нього очей. Ось художник вмочив пензля у ясно-жовту фарбу, легенько торкнувся стіни, і над портретом віночком розцвів напис. Мер із жахом прочитав слова, які мали відтепер прикрашати його зображення:

«Душа пана Богаса, мера селища Терра-ле-Фло».

— Ви шмаркач! — заревів пан Богас.

— Згодом, згодом скажете мені все по справедливості,— примирливо мовив Оскар Мальвуазен.

І він відчинив двері, щоб випустити розлютованого мера, який погрожував розпочати проти нього одночасно кампанію в газетах, поліційне розслідування, а також поскаржитися префекту на його непристойну поведінку.

Після пана Богаса Оскар Мальвуазен по черзі запрошував до себе всіх мешканців селища. Звичайно ж пан Богас повсюдно роздзвонив оту прикру пригоду,

яка його спіткала, і шановне товариство чудово знало, що на нього чекало розчарування за порогом «Пенатів». Але десь на самісінькому споді душі кожен плекав надію, що спотвореною можна зобразити лише душу сусіда і аж ніяк не його власну. Зовсім молоденькі дівчата приходили позувати з квіткою у волоссі та барвистими хустинами на шиї, ніби сподіваючись цими оздобами приховати щось нечисте в сумлінні. Чоловіки сповідалися в церкві, перш ніж іти до Оскара Мальвуазена, бо гадали, що гріхів, відпущених священиком і спокутуваних перед богом, художник не помітить. Люди навіть почали зі всіх сил змагатися між собою у фізичній та моральній досконалості. Про кожну нову модель почали битися об заклад. Бути не може, щоб на все славне село не знайшлося жодного, хто б став прикладом для інших. Але всіх від гарненьких діток до беззубих старих, від пухкеньких дівчаток до засмаглих на сонці юнаків, геть усіх обов'язково спотворював пекельний пензель художника. В міру того, як ца стінах «Пенатів» з'являлися нові портрети, кількість ворогів Оскара Мальвуазена в Терра-ле-Фло зростала.

Та спільна напасть аж ніяк не примирила між собою тих, що вже відвідали «Пенати». Вони були одностайні, ненавидячи художника, але він навчив їх також остерігатися одне одного. На вулиці люди дивилися одне на одного з підозрою. Найневинніші обличчя не викликали більше довіри навіть у тих, хто знав їх роками. Всілякі торги та угоди було розірвано, бо одна з сторін бачила портрет іншої в Оскара Мальвуазена.

— Не раджу тобі продавати землю Кокозові,— попереджав обережний батько.— Я бачив його душу. Справжнісінький пройдисвіт!

— Та ж моя не краща,— опирався син.

На те батько мудро відказував:

— З своєю душею завжди домовишся, а от чужої бійся як чуми.

Дівчата, що вже от-от мали одружуватися, порозривали заручини, побачивши жахливий характер своїх наречених на фресках Оскара Мальвуазена., Чоловіки починали підозрювати своїх жінок, а жінки, не встигши вийти з майстерні художника, сварилися з чоловіками. Село захльоснув шквал сутичок і сварок. Найдружніші сім'ї розвалювалися. Щоранку пошта приносила Оскарові Мальвуазену листи з прокльонами та погрозами.

Самотній і зажурений, він більше не виходив із своєї садиби. З паризькими друзями він порвав, і в гості до нього тепер ніхто не їздив. Намалювавши геть усіх мешканців Терра-ле-Фло, він писав тепер лише душі речей, і на його натюрморти страшно було дивитися.

Часто він годинами сидів у майстерні і сумно розглядав фрески, якими розписав стіни. З двоповерхової висоти величезна потворна юрба шкірилася до нього. Вона жила якимось своїм застиглим, страшним життям. Безгучно дивилася, всміхалася, плакала і кричала. Ніби запізнілий нічний кошмар, осяяний денним світлом, огидна блювота пекла. Тут були воскові обличчя, роз'їдені проказою, з проваленими носами та запалими ротами, обличчя з кровожерливим вдоволенням і тупістю на них, обличчя, перекошені зі злості — одні м'язи та нерви, і обличчя хтиві, що задихалися, з червоними, ніби з сирого м'яса губами. У жінок були вуса й бороди. Чоловіки, навпаки, прикрасилися якнайскладнішими зачісками і на свої зобасті шиї поначіплювали намиста з перлів. Діти часто мали одне око, як у циклопа. Діди зеленими від старості губами смоктали орхідею. Молоденькі дівчата смоктали люльки. І над кожним портретом лаконічно було засвідчено жахливу подобу: «Душа тітоньки Дантеск... Душа дядька Кокоза... Душа мадемуазель Жюльетти Пелу...»

Правду кажучи, Оскар Мальвуазон, дивлячись на ті фрески, і сам жахався своєї роботи. Невже він так

і не зустріне гідної душі, з якої його пензель зобразив би чарівний портрет?

Одного вечора, коли він прогулювався майстернею поміж спотворених гримасами і вишкірених облич, над морем почалася сильна гроза. Світло згасло. В кімнату вривалися блискавки і стьобали білим полум'ям стіни, всіяні масками. При конвульсійних спалахах блискавиць Оскарові Мальвуазеиу здалося, ніби фрески відділяються від стіни і оживають посеред зали, ворушать своїми кошмарними головами й руками, блимають очима, клацають зубами. Художник здавлено скрикнув, прожогом вискочив із майстерні й спинився на ґанку, під вітром і дощем. Якийсь ниций жах зсудомив йому нутрощі. Зуби цокотіли. Йому здалося, ніби крізь шум зливи він розрізняє моторошне тупотіння по плитах.

А нижче дахи села аж вгиналися від дощу, море сердито клекотіло. Дерева тріщали. В якомусь вікні спалахнув вогник. Оскар Мальвуазен швиденько перехрестився і присягнувся, що й ноги його більше не буде в цій заклятій майстерні. Слова він дотримав протягом чотирьох місяців.

Через чотири місяці він виїхав до Парижа, куди кликали його директори підприємства в зв'язку з- запуском у виробництво інсектициду нової марки.

До «Пенатів» він повернувся вже зовсім іншою людиною. А все через те, що був не сам. З ним приїхала молода жінка, з якою він одружився напередодні.

Вона була така вродлива і лагідна, що мешканці Терра-ле-Фло пробачили Оскарові Мальвуазену колишні образи. Про нього тепер казали:

— Йому не вистачало дружини. Тепер він кине хлоп'ячі витівки і споважніє. На скільки поб'ємось об заклад, що вона примусить його спалити оті страховища, які він понамальовував?

Та й справді, маленька Люсьєнпа здавалася дуже приязною. Личко вона мала тендітне й бліде, ангель-

ської чистоти, а з очей аж струменіла відвертість. Оскар Мальвуазен був безмірно закоханий у дружину. В ній він бачив усі ті достоїнства, яких марно шукав досі. Їй варто було попросити, і він, аби лише догодити дружині, охоче пожертвував би всіма фресками зі своєї майстерні. Та їй подобалися фрески. Вона казала:

— Як це дивно, коханий, коли я дивлюся на людей, я теж, перш за все, бачу їхні душі.

Якось вона попросила чоловіка написати і її портрет.

— Я не хотів сам тобі цього пропонувати, бо боявся образити тебе якимось недоречним відкриттям. Але, якщо ти сама просиш...

— Ти гадаєш, що у мене є якісь вади? — спитала вона, грайливо всміхаючись.

— Ні... Ну, щонайбільше, якась зовсім безневинна примха, якась мила вада, яку ми побачимо на полотні...

— Ти боїшся?

— Ні. А ти?

— Анітрохи.

— Тоді до роботи! — весело скрикнув він.

І, найвигідніше всадовивши свою модель, він вибрав найкраще полотно та найкращі пензлі, щоб почати картину, яка мала стати його шедевром.

— Нарешті,— примовляв він,— я малюватиму прекрасну душу, що буде для мене втіхою серед усіх, які я досі малював!

Він повільно провів вугільним олівцем по полотну, щоб намітити ніжні обриси обличчя та пишні хвилі волосся. Та замість зграбної опуклої щічки вуглина вималювала заплилу салом обвислу щоку, випнуте, як чобіт, підборіддя та три наїжачені волосини замість розкішних кіс. Вжахнувшись, Оскар Мальвуазен швиденько зітер ті святотатці лінії і, конвульсійно стискаючи пальці, знову взявся до роботи. Та нічого іншого, крім потворних ліній, у нього не виходило.

— То як, ти задоволений? — за кілька хвилин спитала Люсьєна.— Чи я схожа? Чи гарна?

— Не заважай,— глухо відказав він.

Він узявся за пензлі. Та невдовзі відкинув і їх.

— Сьогодні я нездатний працювати. Я надто нервую.

— Покажи мені портрет.

— Я його ще не скінчив.

— Ну то й що!

І перш ніж він устиг прикрити свою роботу, вона скочила, поглянула на портрет і зойкнула:

— Невже ця стара баба з хтивою губою, загноєними очима та важкими обвислими щоками — то я? Так оце такою ти мене бачиш? Отак ти мене кохаєш?

— Не сердься, серденько,— пробурмотів він.— Хайно завтра я тебе намалюю краще.

— Сподіваюся!

Цілий вечір вона гнівалася на нього. Оскар Мальвуазен був занепокоєний. Чи й справді, в Люсьєнни є ті вади, про які свідчив портрет, чи, може, він сам помилявся, намагаючись розгледіти її душу? Чого ж слід остерігатися, мистецтва чи дружини? Йому хотілося, щоб правда виявилася на боці дружини.

Наступного-таки дня на чистому полотні він знову взявся до роботи. Він аж тремтів від хвилювання. Та кожен новий штрих олівцем лише стверджував його побоювання. Обличчя, що поволі проступало на полотні, було таке самісіньке, яке налякало його вчора. Він спробував збільшити око, зробити округліші вуста, тоншу шию. Та пальці не слухались його, не погоджувались на оману. Якась невідома сила керувала його рухами. Проти своєї волі він писав портрет, на якому невблаганно виступали найпотворніші риси жадібності, кокетства, дурості, нещирості і люті. Люсьєнна, побачивши портрет, розплакалась.

— Ти мене ненавидиш! — стогнала вона.— Мені ти приписуєш ті низькі інстинкти, які приховуєш у собі!

Він упав перед нею на коліна.

— Люба,— мовив він.— Я кохаю тебе, як і раніш. Якщо портрет тобі здається жахливим, не моя в тому вина.

— То, може, моя?

— Саме так.

— То ти гадаєш, що я така потворна, як на портреті?..

Він розвів руками:

— Не знаю, що й думати, Люсьєнно... Пробач мені... Можливо, ти маєш рацію... Можливо, мій дар зраджує мене... Можливо, я помилився... Я знову й знову писатиму твої портрети стільки разів, як це буде потрібно...

Його втішила і підбадьорила вже сама Люсьєнна. Наступного дня, переконаний, що припустився помилки, він вирішив виправити її.

Та його намагання були марні. Третій портрет був такий самий потворний, як і два попередні.

Тоді він вирішив, що надто поквапився з портретом, що йому варто було спочатку гарненько вивчити дружину, перше ніж замальовувати найпотаємніше в характері. Кілька тижнів він вивчав найменші вчинки дружини. Одного дня він бачив, як вона відштовхнула ногою кошеня, що хотіло вскочити до хати, і подумав, що вона жорстока. Ще якось він упіймав її на вигадці і зрозумів, що вона до того ж і брехлива. Пізніше незначні вчинки переконали його в Люсьєнниній пожадливості, кокетстві, дитячому егоїзмі.

Він спробував показати їй ці вади і лагідно їх виправити. Та вона нахабно опиралася. Завжди вона була з чогось незадоволена. Надворі погожий день? А у неї від спеки розболілася голова. Йде дощ? Вона одразу оголошує, що це безглуздя забитися так далеко від Парижа, щоб жити під безконечними зливами. Чоловік сьогодні веселий? Її дратує, що він насвистує за голінням. Він похмурий? Люсьєнна одразу ж дорікав за

відлюдкуватий характер. Подали надто ситний обід? Невже кухар не знає, що вона може втратити талію? Надто легка вечеря? Та при такому харчуванні вона через два дні зачахне! Часто вона скаржилась на відлюддя «Пенатів». Та якщо Оскар Мальвуазен пропонував запросити кількох паризьких друзів, вона навідріз відмовлялася їх приймати. Вимоглива до інших, зате поблажлива до себе, вередлива, балакуча, нестала, вона жила лише для власних утіх.

Оскар Мальвуазен волів би, якби міг, зненавидіти цю пусту жінку. Та, незважаючи на всі вади, а може, якраз саме через них він кохав це вродливе тіло і цю нікчемну душу. Щоб якось виправдатися, він переконував себе, що з роками Люсьєннин характер пом'якшає і що колись його буде винагороджено за терпіння.

Та й справді, коли через два роки Оскар Мальвуазен знову взявся писати портрет дружини, він йому видався не таким потворним, ніж портрети перших тижнів їхнього подружнього життя. Проте пензель на полотні знову відтворив ницість її душі, і художникові довелося спалити портрет. Люсьєнні він сказав:

— Вже є деякі зрушення!

На що вона відказала:

— В тобі чи в мені, любий?

Ці слова змусили його замислитись.

Люсьєнна народила двох дітей. Останні пологи були тяжкі й позначились на її здоров'ї. Вона споважніла, з радістю займалася родиною та господарством. Потім їй зробили операцію апендициту. Одужавши, вона попросила Оскара Мальвуазена намалювати її. Він погодився і був вражений, наскільки приємнішим стало обличчя на портреті. Та з портрета на нього все ще дивилася стара жінка, хоча щоки в неї більше не одвисали і на вустах з'явилася поблажлива посмішка. Оскар Мальвуазен заприсягся більше ніколи не малювати Люсьєнну.

Минали роки, несучи сонце й негоду, смуток і втрачені надії. Люсьєннині батьки повмирали. Діти росли, хворіли, одужували, вчилися у Марселі в ліцеї, отримували погані оцінки, бешкетували. Люсьєнна помалу старілась. Очі їй заволокли втома й задума. Щоразу напередодні Нового року Оскар Мальвуазен брався до портрета дружини. І тим часом, як Люсьєнна старішала, портрети кращали й молодшали.

Сини одружилися і пішли з дому. Люсьєнна перетворилася на маленьку бабусю з сивим волоссям і полинялими зморщеними щічками. Завжди привітна, весела і жвава, вона тепер дбала лише про те, щоб оточити свого чоловіка найбільшою увагою й ніжністю. Все село любило «добру бабусю з „Пенатів"». І мале й старе зверталося до неї за порадою й допомогою. Варто було комусь заслабнути в Терра-ле-Фло, і негайно викликали не лікаря, а пані Люсьєнну. Варто було вибухнути сварці в якійсь родині і знову ж таки не когось іншого, а пані Люсьєнну просили розв'язати суперечку.

Оскар Мальвуазен був гордий зі своєї дружини і більше не шкодував, що йому довелося терпіти її вередування перший час після одруження. Якраз на свої сімдесят п'яті роковини вона тяжко занедужала. Він доглядав за нею вдень і вночі так самовіддано, що люди дивувалися. Одужала вона лише дивом. Та тільки-но вона звелася на ноги, він попросив її трохи попозувати для портрета.

Вона сіла в те саме крісло, в якому сиділа після весілля з квітками на корсажі сукні. А він, зовсім згорблений, тремтячий, присунув той самий мольберт, на якому колись її малював. На мольберті він закріпив велике біле полотно. Гарненько помив пензлі. Вичавив свіжих фарб на овальну палітру. Раптом він злякався, що його пальці і втомлені очі можуть йому

зрадити. Чи не розгубив він свого геніального обдарування за той час, коли Люсьєнна вдосконалювала свій характер?

Неяскраве світло осіннього дня лилося до запиленої майстерні. Фрески з цікавістю спостерігали двобій цього впертого чоловіка зі своєю долею.

— Люсьєнно,— мовив Оскар Мальвуазен,— заради всього святого!

Він затис вугільний олівець своїми скоцюрбленими пальцями. Та не встиг він його піднести до полотна, як грифель впевнено заковзав по ньому. Ще ніколи в житті Оскар Мальвуазен не малював так впевнено. З кожною миттю все чіткіше проступало обличчя. Та то було зовсім не обличчя цієї сумовитої і змарнілої бабусі. Затамувавши подих, не вірячи власним очам, не тямлячись із радощів, Оскар Мальвуазен дивився, як на полотні народжуються обриси невимовно вродливої дівочої голівки: Люсьєннина душа набрала рис тієї молодої жінки, з якою він одружився п'ятдесят п'ять років тому. І от тепер якимось дивом за допомогою олівця та гумки він відтворював її. Ніби душа й тіло Люсьєнни розійшлися були в часі і тепер з'єдналися.

— Раніше твоя Душа не варта була твого тіла,— скрикнув він.— А тепер твоє тіло не варте твоєї душі!

Вона зітхнула:

— Заспокойся, любий... Ти весь змокрів...

Але Оскар Мальвуазен не слухав її. Він ухопив пензлі та палітру. На ледь загрунтованому полотні вже сяяли фарби. В грі світла і тіні на полотні поставала двадцятирічна Люсьєнна з колишньою посмішкою, гарна, мов рожа, гнучка, грайлива...

Потвори на стінних фресках ображено слідкували за вторгненням цієї вродливої дівчини до їхнього огидного світу.

Опівночі слуга розтопив в каміні. Люсьєнна ніби

ваклякла в тому ж положенні. Було щось урочисте в її покорі. Нарешті Оскар Мальвуазен скінчив портрет, він насилу розігнувся, серце йому заходилося.

— Цього разу,— мовив він,— я таки ухопив схожість.

Дружина підійшла до нього і з-поза плеча глянула на портрет. Раптом він почув, що вона плаче.

— Що з тобою? — схвилювався він.

— Який-бо ти жорстокий,— прошепотіла Люсьєнна.

— Чому жорстокий?

— Подивись на мене і на свою роботу. Ти гарно вибрав час, коли я стала геть старою й хворою, щоб подарувати мені портрет красуні, якою я була колись.

— Але ж я намалював твою душу.

— Вона скидається на тіло, яке я колись надто добре знала і не в змозі забути.

— Та чого варте те тіло, за яким ти жалкуєш!

— А ти хіба не жалкуєш?

— Ні!

Вона заламала свої вузлуваті руки. Рот болісно скривився.

Раптом вона вигукнула:

— Я ненавиджу її! Ненавиджу!

Залившись слізьми, вона впала на канапу. Оскар Мальвуазен кинувся до кухні по воду.

Коли він повернувся, мольберт був порожній.

Полотно догорало в каміні. Люсьєнна, виструнчившись, застигла біля вогню, не зводячи з нього очей.

— Портрет! — заволав він.— Що ти вчинила, бідолашна?

Тоді вона повернула до нього своє старече змарніле обличчя.

— Ти не повинен сердитися за це на мене! — мовила вона.

ЖЕСТ ЄВИ

Якби не отой жахливий страйк шоферів директорських автомобілів, що минулої зими паралізував роботу французьких промисловців, панові Кокеріко де Ламартіньєру ніколи так і не випала б нагода знову проїхатися паризьким метрополітеном. Звичайно, кілька разів він скористався цим транспортом, ще коли йому було років вісім. Тоді вони змовилися з гувернанткою, що вона потай від батьків покаже йому світ простих людей. Але тієї поїздки він уже гаразд і не пригадує. А звичайно навіть до колежу його відвозив батьків мерседес. Згодом, за часів окупації, він, не надто себе скомпрометувавши, дістав аусвайс на проїзд автомобілем. Відтоді, вже очоливши фірму, він і уявити собі не міг, що може існувати якийсь інший засіб пересування, крім власного автомобіля. Звісно, тепер він міг би попросити когось із співробітників заїхати за ним автомобілем або в крайньому випадку замовити таксі. Та під його вишуканими манерами крилася войовнича вдача, і він вирішив боротися зі страйком власними засобами.

З радісним настроєм, ніби кидаючи виклик усьому світові, він вийшов на вулицю і попрямував до найближчої станції метро. Зайшовши до паризької підземки, він одразу розгубився від браку повітря, штучного освітлення та якогось специфічного запаху кондиційованого повітря, м'ятних цукерок, поприсканої водою пилюки. Білі лискучі стіни справили на нього приємніше враження. Він був здивований відносною чистотою приміщень. Не знаючи, скільки коштує квиток, пан Кокеріко де Ламартіньєр простягнув у віконце касирці банкноту на сто франків і був приголомшений кількістю дрібних грошей, що їх одержав на здачу. Справді, міський транспорт зовсім дешевий! Простий

люд не цінує свого щастя. У великих містах для нього робиться все.

З дитячою наївністю він розважався, натискуючи кнопки табло і дивлячись, як на плані Парижа спалахують лампочки, вказуючи потрібний шлях. Від дому до роботи було рукою подати, і від того йому стало навіть трохи сумно, так захопила його ця несподівана пригода.

Вказівні таблички привели його до сходів, якими спускалися в підземелля пасажири. Внизу перед турнікетом тіснилися люди. Там сиділа молода жінка в синьому форменому халаті з пілоткою на голові. Вона компостувала квитки. Підлога довкола неї була всіяна зелено-жовтим конфетті від квитків першого і другого класів, тому здавалося, що вона оце повернулася зі свята. Та молода жінка чомусь не раділа. Якийсь понурий вираз аж ніяк не пасував до її обличчя. Кругленький носик осідлали окуляри в прозорій оправі. З-під пілотки на вуха вибивалися неслухняні кучерики. Хоча в тому обличчі не було нічого привабливого, пан Коксріко де Ламартіньер не міг одірвати, від нього очей. Жодна дівчина на світі, жодна актриса його ніколи так не зачаровувала. А втім, він уже мав неабиякий життєвий досвід, не раз закохувався. В тридцять дев'ять років ще неодружений він уже втратив лік своїм любовним пригодам. Що це з ним коїться тепер? Яким побитом він забув увесь свій досвід? Звідки в його серці та свіжість новизни? Тремтячи з хвилювання, вій простягнув квиток. Коли сталеві щелепи компостера зімкнулися на клаптику зеленого картону, йому здалося, ніби вони вп'ялися в його живе тіло. Процедура тривала чверть секунди. Повертаючи пробитого квитка панові Кокеріко де Ламартіньєру, дівчина й не поглянула на нього.

Він насилу відійшов на ослаблих ногах. Та не ступивши й трьох кроків, озирнувся і побачив, що дівчина

так само компостує квитки й іншим пасажирам. Він відчув якісь глухі, незрозумілі ревнощі. Щоб струснути з себе ті чари, він став розглядати афіші, якими були вкриті стіни, і з радістю впізнав на видному місці рекламу фірми, що нею успішно керував уже років з десять. На тлі водоспаду виділялися два білі куби різного розміру — пральна машина «Ніагара» та її сестра, модель меншого розміру «Ніагарочка». Майнула думка: подарувати «Ніагарочку» компостувальниці. Він усміхнувся на ту химерну думку. Коли пан Кокеріко де Ламартіньер давав волю своїй уяві, то міг бути певен, що вже за мить опиниться в рожевій імлі. Гуркіт поїзда зненацька повернув його до дійсності. Він зайшов до вагона першого класу й поглянув на попутників. Для всіх цих незнайомих людей він був такий самий пасажир, як і інші. Ніхто не підозрівав, що серед натовпу затесався чоловік, якому мільйони французьких господарок завдячують бездоганною чистотою білизни. Поки він утішався своїм інкогніто, до нього підійшов контролер і попросив квиток. Серце панові Кокеріко де Ламартіньєру стислося, коли компостер, безжально клацнувши, знищив принадність клаптика картону, що носив ніжний знак компостувальниці. Він сховав квиток до жилетної кишеньки і відвернувся до вікна, за яким запаморочливо швидко миготіли темні стіни підземних галерей. Стрімкий рух уперед, миготіння тунелю, м'яке погойдування вагона, все це заважало йому зосередитися.

На роботі він неуважно слухав те, що йому казали співробітники, не читаючи, підписував папери і весь час поглядав на годинник. За чверть дванадцята він знову метрополітеном вернувся додому. Та, зійшовши на своїй станції, з сумом зауважив, що на протилежному пероні замість знайомої компостувальниці була якась інша.

Він мріяв про неї цілісінький день і всю ніч, а зранку чимдуж кинувся до метро, сподіваючись застати її на місці. Справді, вона сиділа там, де і вчора. Маленька підземна богиня, озброєна перфоратором, сфінкс-компостувальник, сучасна Парка, яка платить страхові внески. В її рухах була якась механічна чіткість. Кожному пасажирові, пробиваючи його квиток, вона збавляла на цілий день життя. Але з якою грацією, сама того не усвідомлюючи, схиляла вона голівку в пілотці, трохи зсунутій набакир! Мліючи від щастя, пан Кокеріко де Ламартіньєр дочекався поїзда, а тоді стрімголов кинувся сходами і рвучко спинився перед турнікетом, що його зачинила дівчина. Вона суворим поглядом зміряла його з ніг до голови, ніби застерігаючи: «Проходу немає!» Напевне вона гадала, що його страшенно злить ця затримка, в той час, як він ладен був поступитися половиною свого статку, аби тільки годинами стояти отак перед закритим турнікетом! Коли вона нарешті дозволила пройти і взяла квиток, його охопила ще шаленіша радість, ніж першого разу. Неможливо, думав він, щоб з таким самим почуттям вона компостувала квитки й іншим пасажирам. Тоді б він помітив на всіх обличчях вираз надзвичайного блаженства.

З якимсь несподіваним натхненням він кинувся вгору сходами, призначеними для виходу пасажирів, і одразу ж знову збіг вниз, затиснувши в руці новий квиток, щоб компостувальниця ще раз його пробила. Цей маневр пан Кокеріко де Ламартіньєр повторив аж чотири рази, а вона не звернула на те ні найменшої уваги. Він мало не захлинувся від надмірного щастя, коли вп'яте вона його впізнала. З-під окулярів на нього блимнув здивований погляд. Але вона нічого не сказала. Він теж промовчав. Він ніяковів перед нею, ніби шістнадцятирічний хлопчак. Нарешті він поїхав, окрилений радістю. В наступні дні, перш ніж

зайти до вагона, він дозволив собі насолоду компостувати квитки п'ять, а то й шість разів підряд. Без сумніву, він був найкращим клієнтом молодої жінки. Що вона думає про нього? Вважає за оригінала, чи здогадалась про палке захоплення, яке криється за цим щоденним розтринькуванням грошей на квитки?

Страйк шоферів директорських автомобілів давно вже закінчився, а пан Кокеріко де Ламартіньєр і далі їздив на роботу метрополітеном. Змушений до бездіяльності, шофер поступово ставав неврастеніком. Та його благальні погляди аж ніяк не зворушували хазяїна. Панові Кокеріко де Ламартіньєру припав до вподоби громадський транспорт. І не лише тому, що в метро він зустрічався з компостувальницею, а й тому, що там він був близько до паризького простого люду. Прагнення спілкуватися з народом змусило його навіть поподорожувати у вагоні другого класу. Затиснутий, що не дихнути, він просякав гарячими випарами людських тіл. Погляд фіксував сотні облич робітників і службовців з найменш оплачуваних категорій. Він розчулювався, дивлячись на нужденну одежину чоловіків і вдихав уже простиглий дух затхлих родинних кухонь, яким просякло волосся жінок. У себе в конторі він ніколи так чітко не замислювався над становищем того визискуваного трудящого люду, якому завдячував своїм достатком. З насолодою і тривогою він відчував, як прилучається до простих людей. А все завдяки маленькій компостувальниці! І він любив її ще більше.

Мало-помалу, відчуваючи прихильність до цих трудяг, він відкрито став на їхній бік у їх боротьбі проти промисловців. Викликавши до себе в кабінет представників персоналу свого підприємства, він порадив їм вимагати негайного підвищення заробітної платні. Приголомшені робітники спочатку вирішили, що то якась провокація, згодом, порадившись, хоч і невпев-

часом зібралась черга, чоловік із десять. Люди обурювалпся:

— Чи швидко скінчиться ця комедія?

Пан Кокеріко де Ламартіньєр, підштовхуваний у спину отими дурнями, що зібралися позад нього, подався геть, шугаючи думками над хмари.

Та в конторі йому заважали втішатися своїм щастям. Щотри хвилини дзеленчав телефон і котрийсь із підприємців, зайнятих виробництвом господарських товарів, дорікав йому за те, що він так високо підняв платню робітникам, не порадившись із колегами-промисловцями. Фінансисти вважали, що таке рішення може трагічно відбитися на ринку робочої сили. Пан Кокеріко де Ламартіньєр слухав їх неуважно, закохано розглядаючи на своєму письмовому столі вставлені в рамку замість фотографії ті квитки, що їх прокомпостувала Єва.

Заради неї він ладен був забути весь світ, та менш, як за тиждень, становище ускладнилося. Звістка про його великодушну ініціативу поширилася, мов вогонь по ґноту. На більшості підприємств робітники і службовці вимагали таких пільг, яких надавала компанія «Ніагара». Захоплені зненацька розмахом боротьби, різноманітні профспілки поспішили підтримати вимоги трудящих, побоюючись, що їх звинуватять у політичній короткозорості. В багатьох місцях спалахнули страйки, підтримані вуличними демонстраціями. Кілька малодушних промисловців оголосили себе банкрутами, в парламенті почалися суперечки, уряд похитнувся, і, як і слід було сподіватися, з приватного сектора хвилювання поширилось і на державний сектор.

Якось прийшовши до метро, пан Кокеріко де Ламартіньєр побачив зачинені двері. Підвівши вище голову, він прочитав оголошення, що рух поїздів метро припинено до нового розпорядження. Його пересмикнуло з жаху, неначе він опинився перед входом не до метро,

нено, зажадали підвищення основної зарплати на десять відсотків. Його обурила така малодушність, і він, картаючи їх та стукаючи кулаком по столу, змусив, щоб вимагали збільшення платні вдвічі, зменшення робочого дня, додаткового тижня відпустки. Тремтячими руками вони підписали ті надмірні вимоги. Тоді, знову ставши підприємцем, пан Кокеріко де Ламартіньєр почав із ними сперечатися, занизив деякі цифри, але зрештою погодився майже на все те, що сам підказав вимагати. Компаньйони обізвали його божевільним, але їм нічого іншого не лишалося, як підкоритися, бо йому належала більшість акцій.

З того дня всюди в компанії «Ніагара» він зустрічав лише усміхнені обличчя. Друкарки розквітали, коли він простував до свого кабінету, і проводжали його закоханими поглядами. Були серед них і гарненькі. Та він того не помічав, не в змозі забути компостувальниці з метро, до якої ще навіть не зважився заговорити. Він тільки й знав про неї, що вона неодружена, бо не носить обручки.

Якось вранці він таки набрався сміливості і замість квитка другого класу показав їй клаптик паперу, на якому написав: «Як вас звати, мадемуазель?» Не збентежившись, вона згорнула папірець удвоє і з чарівним кокетством легенько виклацала своїм тяжким компостером три літері: Є. в. а. її звати Єва! Він мав би про це сам здогадатися! Перша жінка, єдина жінка, жінка!.. Швиденько він дістав із кишені інший папірець і похапцем нашкрябав: «Чи ви згодні зустрітися зі мною сьогодні ввечері?» Вона знову виклацала компостером відповідь так спритно, що він був вражений,— «Ні». «А іншим разом?» — знову написав він. Вона похитала головою, загадково всміхнулась і білою рукою з почорнілими від роботи нігтями жваво заклацала. «Можливо»,— прочитав він, забравши папірець. Його охопила безмежна радість. Позад нього тим

а до могильного склепу. Замість палкого кохання, на яке він мав право сподіватися, лишилося спорожніле, темне і німотне підземелля. На саму лише думку, що й він певною мірою причетний до цього спустіння, пан Кокеріко де Ламартіньєр впав у розпач. Його добрий вчинок обернувся проти нього самого, ніби сам бог вирішив покарати його за надмірну любов до простого люду. Зі слізьми на очах він вдався до послуг свого шофера — той, на щастя, не страйкував.

Відтоді його життя було нерозривно пов'язане з урегулюванням соціального конфлікту, до якого він спричинився, сам того не бажаючи, і головною жертвою якого він себе вважав. Він купував усі свіжі газети, слухав усі передачі радіо, сподіваючись відшукати хоч якусь можливість компромісу між адміністрацією та трудящими. Уряд призначив «Комітет старійшин», який мав розглянути питання разом з представниками профспілок. Тим добродіям знадобилося цілих чотири дні, щоб затвердити програму роботи. Після того в цілковитій таємниці почалися переговори. Час від часу в газетах з'являлися лаконічні повідомлення про те, що «мости ще не спалено» або що «по деяких другорядних пунктах уже дійшли згоди», хоча «основні пункти» ще тільки обмірковувалися. Передбачаючи довге випробовування сил, управління громадського транспорту організувало тимчасові перевезення пасажирів.

Щоранку пан Кокеріко де Ламартіньєр, їдучи автомобілем до фірми, наказував спинятися перед незмінно зачиненим входом до метрополітену. Він кляв себе за те, що не дізнався Євиного прізвища й адреси. Де вона тепер? Як її знайти? Він уявляв компостувальницю, немов живу, в пілоточці, з тяжким перфоратором у руці, і серце йому краялося від ніжності, люті й туги. Багато місця посіла вона в його житті. Він не може без неї. Відразу, як закінчиться страйк, він проситиме її стати йому за дружину. Але він ревнивий:

змусить її покинути роботу, щоб вона належала йому повністю. Він вже уявляв собі довгі вечори подружнього життя: вона сидить у кріслі біля каміна і компостує саморобні квитки, які він один за одним їй подає. І пан Кокеріко де Ламартіньєр лютував на «старійшин», котрі ніяк не кінчать мудрувати. Скнарість держави просто обурлива. Невже не можна дати тим бідніш людям нещасні копійки, що їх вони вимагають? На той час не було нікого лівішого за нього.

Раптом, коли Париж, здавалося, назавжди був позбавлений метрополітену й автобусів, хмари розвіялись. Уряд погодився з першого січня наступного року підвищити зарплату на 0,017 відсотків найнижче оплачуваним робітникам. Цей захід профспілки сприйняли як велику перемогу пролетаріату, і робота жваво відновилася по всій країні.

Того дня, коли метрополітен мав знову розпочати свою роботу, пан Кокеріко де Ламартіньєр ще вдосвіта кинувся до станції, збіг східцями вниз і здивований зупинився перед незнайомою компостувальницею. Узурпаторка вже й руку простягла за його квитком, та він відступив крок назад. Думки шалено вирували у нього в голові, ніби білизна у пральній машині «Ніагара». Кілька квапливих пасажирів поминули його, лаючись. Він почекав, поки вляжеться хвилювання, а тоді знову підійшов до компостувальниці й спитав:

— Мадемуазель Єви сьогодні немає?

— А чого вам від неї треба? — мовила вона підозріло.

Він знайшов у собі сили збрехати:

— Я її родич. І хочу довідатись про неї.

— Вона звільнилася.

— Звільнилася? — пробелькотів він.— Як то звільнилася?

— А так, покинула тут роботу.

— Це неможливо.

— Виходить, можливо! Зрештою, вона добре зробила. Скільки ми тут заробляємо! Навіть із їхньою нікчемною надбавкою!.. Євин зять, що торгує на Головному ринку, взяв її до себе. Хочете її побачити, йдіть туди.

Того самого вечора він подався на Головний ринок і заглибився між продуктових рядів. Перший раз у житті він опинився між цих довгих рундучків під дахом і тепер дивувався не менше, ніж у метро. Та він так хвилювався, що не міг гаразд милуватися ні на мальовничих продавців, ні на їхні товари. Тут юрмилося стільки люду, що годі когось одшукати, не знаючи, в якому він ряду.

Поблукавши години зо дві з павільйону в павільйон, він спинився у відчаї. Голова йому тріщала від пронизливих криків, яскравого світла та запахів отого їства. Якісь підозрілі типи його штовхали, але він не зважав на те. У нього було єдине бажання — упасти додолу, заплющити очі і все забути. Та за якусь мить він побрів, сам не знаючи куди. Натовп ніс його від м'ясних рядів до птахів, від птахів — до креветок, а звідти до овочів та фруктів.

Раптом він здригнувся всім тілом, погляд напружився. Просто нього в ніші, утвореній двома стосами ящиків для фруктів, майнула постать — вона! Він почав ліктями розштовхувати натовп, пробиваючись до неї. Та чим ближче він підходив, тим більше його запал переходив у розчарування. Мов ті глибоководні рибини, що тьмяніють, коли їх витягують із води, молода жінка, вийшовшії з паризької підземки, на свіжому повітрі стала власною тінню. Тепер, коли її більше не оточував напівтьмяний гамірний таємничий світ підземки, вся її чарівність зникла. Вона була без пілотки, в сірому халаті. Інстинктивно пан Кокеріко де Ламартіньєр шукав очима компостера у неї в руках. Та на що він їй у цьому храмі харчів? Подумавши, що вона

більше ніколи в житті не компостуватиме його квитків, бідолаха трохи не завив із одчаю. Тієї ж миті вона поглянула на нього. Чи впізнала його, чи, може, гадала, що то один із зятевих покупців? Вона всміхнулася йому із-за окулярів. Довкола неї аж надсаджувалися торговці:

— Чудовий сніжний кальвіль!.. Запашний ранет!..

Пан Кокеріко де Ламартіньєр так і стояв перед прилавком, тому Єва взяла з ящика яблуко і простягла йому. Він жахнувся, повернувся до неї спиною і кинувся тікати через натовп. Більше він її не бачив і ніколи вже не їздив метрополітеном.

ПОВЕРНЕННЯ З ВЕРСАЛЯ

Жоржеві варто було побачити натовп, який юрмився у великій залі, де експонувалися «твори мистецтва та меблі зі спадщини папі Л.», щоб зрозуміти, що торги наступної неділі будуть вельми успішні. Він скоса поглянув на дружину і з острахом зауважив жадібний блиск у її очах. Ні він, ні вона досі ще не бували на аукціонах, але їхній приятелі. Бергам часто повторював, що, маючи нюх, у Версалі можна за безцінь вхопити чудові речі, отож вони й вирішили спробувати щастя, та й нагода випадала слушна: вони щойно відремонтували помешкання, перефарбували стіни, і тепер одразу впадають до ока жахливі недоліки в оздобленні кімнат. Жорж вважав, що у вітальні обов'язково потрібна якась картина, щоб заповнити простінок між вікнами; Кароліні ж кортіло прикрасити свою кімнату комодом у стилі Людовіка XVI. А тут у них аж в очах рябіло від найрізноманітніших секретерів і круглих столиків з коштовним покриттям, інкрустованих письмових столів, столиків, розписаних на італійський

кшталт, поточених шашелем крісел, тьмяного блиску картин славетних живописців у золотих рамах. І тепер вони з жалем думали, що грошей, відкладених на цей випадок, їм навряд чи й вистачить. Жорж повернувся до Кароліни і пробурмотів:

— У мене таке враження, що це не по нашій кишені! Тут виставлено речі для багатих колекціонерів!

Вона дорікнула йому за вічний песимізм і, ледь схиливши голову, зграбно ступала іалі за юрбою, що товклася біля експонатів. В неї було обличчя людини, що, споглядаючи все те, давно зазнала переситу, і хтось інший на місці її чоловіка прийняв би її за знавця-антиквара. Їх оточував вишуканий гомінкий натовп. Знавці зазначали номери на своїх каталогах. Час від часу Кароліна кидала:

— Чудовий секретер!

Або ж:

— Поглянь на цей чайний столик, яка краса!

— Так, так,— бурмотів він.— Але яг вони нам ні до чого!

Його ж цікавили головним чином картини. Хоча за професією він був інженер-електрик, проте вдавав із себе знавця живопису. Загалом він надавав перевагу класичним майстрам, навіть коли йшлося про картини трохи манірні, як ті, що були виставлені тут. Він саме хотів звернути Каролінину увагу на акварель, що зображала гірський пейзаж, аж вона зненацька, ніби керована якимось таємним чуттям, кинулась до купи людей, що юрмилися за десять кроків од них біля помосту. Зацікавлений, він і собі подався за нею і з-поза голів кількох відвідувачів побачив комод червоного дерева в стилі Людовіка XVI. Звівши до нього очі, Кароліна прошепотіла:

— Ти бачив, Жорже? Мій комод!

Обличчя її променіло такою радістю, що він розчулився.

— Комод справді чудовий,— погодився він.

— І саме такого розміру, як нам потрібно! А які стрункі лінії! Яка стриманість! Яка вишуканість!

— От якби роздивитися його зблизька!

Вони протислися поміж цікавих, та якісь чоловік і жінка стовбичили перед самісіньким комодом, ніби захищаючи підступ до нього. Вони не відступалися, і Жоржеві з Кароліною довелося потіснитися. Тоді вони побачили комод в усій його красі. Він стояв на чотирьох витих ніжках у мідних чобітках; три великі шухляди, стільниця з сірого мармуру, ледь помережаного білими прожилками. Жорж саме нахилився, щоб краще роздивитися різьбу, коли це Кароліна міцно стисла йому руку й прошепотіла:

— Дивись, дивись швидше!..

— Куди?

— Он там... Праворуч...

Він випростався, простежив за Каролінининим поглядом і побачив обличчя чоловіка й жінки, які не давали їм доступитися до комода. Раптом йому похололо в грудях. Двоє старих, на яких він дивився, ніби скам'яніли в німотному довічному спогляданні.

Обличчями і вбранням ці двоє так різко вирізнялися з-поміж решти відвідувачів, що спершу здавалося, ніби вони випадково забрели до зали просто погрітися. Жінка — крихітна згорблена сторічна бабця. Яскраве сяйво люстр освітлювало її висушене, наче в мумії, обличчя, на якому під тонкою, напівпрозорою шкірою випиналися кістки. Зіниці — дві краплі каламутної води між кров'янистих повік. Поміж глибоких зморщок щілина замість рота. На цій мертвій голові стримів якийсь дивний чорний капелюшок — мішанина стрічок, хутра і пір'я. Кістляві, плечі запнуто просторою фіалковою шаллю з торочками. І ніби підкреслюючи її неміч, на пальці сяяв вправлений у перстень надзвичайної краси зелений самоцвіт. Чоловік, так само старий, як

і жінка, але вищий і пряміший за неї: у нього був суворий профіль з хижим носом і кошлаті брови. Шкіра на обличчі поорана безліччю зморщок. В куточку губ — велика бородавка. На руках, мов покорчені хробаки, випиналися вени. Плащ із брунатного драпу спадав йому нижче колін. Він тримав у руці старого капелюха, і голий череп, кольору слонової кістки, обрамлений віночком сивого волосся, блищав.

— Як страшно, коли старієш! — прошепотіла Кароліна, беручи Жоржа під руку.

Можливо, старі здогадалися, що молоді говорять про них. Вони задріботіли геть, спираючись одне на одного. І Жорж відчув, як лещата відпускають його серце.

Саме тоді він помітив картину, що висіла над комодом. Велике, закіптюжене полотно, на якому рясніли крихітні фігурки з перекошеними від ляку обличчями, яких небесний янгсл здмухував у жевріючу безодню пекла в правому кутку. Були тут і урядовці в самих сорочках з мотузками на шиї, і грішниці з оголеними персами і скривавленими стегнами, банкіри, в яких висипалося золото з драних кишень, вояки зі зламаними мечами, скнари верхи на свинях... На другому плані огорнуті серпанком мрілії зорані поля, тихі села, гірські вершини. А ще вище, серед бурунів хмар сяяли божі терези. Але в правому кутку картини проти входу до пекла полотно було розірване, абияк зацероване, і на цьому місці темно-брунатною фарбою було наквацяно щось на зразок зруйнованого муру чи скелі. Жорж відступив на крок, примружив очі і застиг, заворожений чарівною наївністю композиції.

— Це, мабуть, якийсь фламандський художник XV сторіччя,— мовив він.— Один з учнів Ван Ейка або Ван дер Вейдена...

Він підізвав службовця, попросив каталог і почав його гарячково гортати:

— Ага! Ось! Номер сто сімнадцять: «Фламандська школа XV сторіччя. Живопис на полотні, наклеєному на картон; пошкодження в нижньому правому кутку картини; 1,57 м на 1,05 м». Ось бачиш, я не помилився! А ти що скажеш, тобі подобається?

— Картина дуже гарна, тільки така похмура й сумна, що зовсім не пасуватиме до нашого інтер'єра,— відказала Кароліна.

— Серйозно?

— Звичайно, серйозно.

— Не розумію тебе! Придивись гарненько! В кожному з цих облич ціла драма. Яке надзвичайне поєднання страждань, страху і підлоти! Здається, ти вже все знаєш і раптом помічаєш нову деталь! Таку картину не набридне розглядати цілісіньке життя!..

Що більше він запалювався, то з більшою недовірою дивилася на нього Кароліна. Нарешті він сказав:

— Я певен, що не помиляюся!

Вона закопилила губки й спитала:

— А я помиляюся щодо комода?

— Ні, ні,— пробурмотів він.— Комод теж чудовий. А може, нам трошечки поталанить, і ми зможемо придбати і те й друге?..

За кілька кроків від них люди ставали в чергу до невеличкого лисого чоловічка в окулярах з черепаховою оправою, який давав пояснення. Мабуть, то був метр Блеро, офіційний оцінювач. Жорж із дружиною й собі стали за людьми; та коли дійшла їхня черга, першою заговорила Кароліна:

— Комод в стилі Людовіка XVI — справді XVIII сторіччя?

— Ні, пані,— відповів метр Блеро.— Але це дуже гарний комод, вишуканий, легкий...

— А як на вашу думку, яку ціну на нього можуть нагнати на аукціоні?

— Розраховуйте на три — три з половиною тисячі.

— А номер сто сімнадцять, картина фламандської школи? — спитав Жорж.

— На жаль, вона в дуже поганому стані,— відказав метр Блеро.— Пошкодження в нижньому правому кутку, невмілі підмальовки... Гадаю, десь близько двох з половиною тисяч...

Жорж та Кароліна, подякувавши за довідку, відійшли замислені. Обидві суми разом перевершували їхні заощадження. Та вони вирішили, що в таких справах завжди може статися якась чудесна несподіванка. Повертаючись машиною додому, вони з усіх сил намагалися бути якнайласкавішими одне з одним, ніби кожне заздалегідь просило вибачення перед іншим за ті ускладнення, які, можливо, виникнуть між ними завтра.

Аукціон відбувався в переповненій і душній залі, де не вщухав гомін. Торги йшли досить повільно, і це нервувало Жоржа, що сидів поруч Кароліни серед вируючого натовпу. Нервувала' повільність процедури. Неймовірно, щоб стільки людей могли цікавитися виробами з фаянсу та порцеляни! Вже протягом цілісінької години він спостерігав чудернацький потік білого паризького фаянсу, неверських тарілок, японських чаш, севрських статуеток. Щоразу, коли вже, здавалося, запас посуду та порцелянових дрібничок нарешті був вичерпаний, виявлявся якийсь новий виріб, який дуже обережно вносив височенний комісіонер у чорній спецівці — і танець цифр відновлювався. Та з такою швидкістю до номера 117 не дійде й до ночі. Жорж, витягши шию, шукав своєї картини серед купи всіляких речей, зібраних довкола естради, і ніяк не знаходив. А може, її зняли з аукціоне? Цей здогад його злякав. Він зітхав, крутився, щохвилини поглядав на годинник, і, зрештою, Кароліна прошепотіла:

— Не нервуй так, Жорже!

— Та вони ніколи не скінчать! До біса нудно!

— Не кажи так! Тут є дуже гарненькі речі! Поглянь лише на цю скриньку для чаю!..

Він здивувався, наскільки дружина вміє володіти собою. Ну, звичайно, комода їй хотілося набагато менше, ніж йому картини. Щоб якось згаяти час, він взявся занотовувати суми, що їх пропонували, на полях каталога, як це робили сусіди. Нарешті, після блискавичного розпродажу незліченних таць Індійської компанії, експерт по старовинному фаянсі та порцеляні звільнив місце для одного з колег, і почався розпродаж меблів.

Протягом перших дуже запеклих торгів Кароліна стримувала нетерплячку, але коли два комісіонери внесли на естраду комод в стилі Людовіка XVI і поставили його на самому видному місці, щічки її порожевішали, ніздрі затремтіли. Закам'янівши на краєчку стільця, вона була готова щохвилини випустити кігтики і кинутися в бій... Описавши комод кількома словами, метр Блеро оголосив:

— Починаємо з двох тисяч!

Кароліна не встигла мовити й слова, як уже дійшли до двох тисяч шестисот.. Пропозиції сипалися одночасно з усіх боків. Уповноважений оцінювач і оповісник ледве встигали їх засікати. Очі їх оскаженіло 1 метушливо зиркали праворуч — ліворуч, мов кульки. Поспішаючи, вони аж затиналися:

— Дві тисячі шістсот шістдесят у мене ліворуч! Ні, не ви, пані з першого ряду, а пан позаду вас!..

— Дві тисячі шістсот сімдесят!

— Сімдесят п'ять!! — гукнула Кароліна.

Але голос їй зірвався. Її не почули.

— Сімдесят п'ять! — повторив Жорж голосно.

Вона з вдячністю подивилася на нього.

— Дві тисячі сімсот! — оголосив уповноважений оцінювач.

— Сімсот двадцять! — мовив Жорж.

Вп'явшись у чоловікову руку, Кароліна пошепки його підбадьорювала. Йому дуже хотілося порадувати її перемогою. Але трапилися затяті супротивники. На трьох тисячах двохстах франках він розсудливо відступився. В той час, як торги продовжувалися без нього, Кароліна прошепотіла:

— Ти справді певен, що ми не можемо продовжувати?

— Справді, кохана,— відказав він.— Це було б безглуздо. У мене немає в банку таких грошей. А наступного місяця буде дуже сутужно, ти ж це добре знаєш...

Жінка глибоко зітхнула, погляд її згас. Комод купив за три тисячі п'ятсот п'ятдесят франків якийсь череватий з буряковим лицем мурмило, що, звичайно, не заслуговував такої речі. Тієї ж миті Жорж відчув дивну полегкість, ніби вдалося уникнути небезпеки, що загрожувала йому безпосередньо. Він узяв безвільно опущену Каролінину руку і підніс її до вуст.

— Не сумуй, ми знайдемо інший, коли трохи міцніше станемо на ноги! — втішив він її.

Вона через силу всміхнулася до нього і хоробро спробувала зацікавитися долею столика для гри в трік трак, за який сперечалися дві жінки: одна в бобровому, а друга у видровому манто. За десять хвилин видрове манто перемогло. Подоланий бобер зібгався на своєму стільці і його хутро зблякло, тоді як хутро переможця, здавалося, ще більше заіскрилося. Мармурове погруддя викликало суперечку між експертом, який твердив, що то зображення Марії-Антуанетти, і якимсь покупцем, який не впізнавав обличчя королеви. Роздратований репліками покупця, оцінювач вигукнув:

— Даю голову на відсіч, що це вона!

У відповідь на дотеп у залі почувся сміх, і торги тривали далі, заохочувані його вигуками:

— Вісімсот франків! Виключний випадок! За ці гроші ви не купите навіть гіпсового погруддя! Вісімсот тридцять праворуч! П'ятдесят!..

Кароліна набила ціну до восьмисот сімдесяти п'яти франків, і Жорж злякався, що вона й далі набавлятиме. Але говорила вона без певності, швидше з бажання розвіятися, ніж придбати. Зрештою, погруддя, ніби з досади, купив той самий чоловік, який заперечував його схожість із королевою. Беручи квитанцію, він знову пробурчав:

— Це не Марія-Антуанетта!

Жоржеві стало шкода королеви, яка потрапила до людини, що заперечувала її титул. Запеклі сутички викликали також круглий столик в стилі ампір і столик-консоль у стилі Людовіка XV, а тоді експерти знову змінились, і настала черга картин. Жоржу здалося, що повітря в залі наелектризувалося. Кілька світлих манірних картин французьких живописців XVIII сторіччя, які подали на початку, ніби легку закуску, розбудили його апетит. Настрій у нього був дуже рішучий, коли метр Блеро оголосив:

— Цікава картина XV сторіччя. Фламандська школа живопису. «Хід грішників»...

Експерт охарактеризував пошкодження полотна. Комісіонер підняв картину, щоб показати публіці. Цього разу вона здалася Жоржеві ще прекраснішою, ніж напередодні. Як шкода, що він не може нею милуватися наодинці. Та вже кілька чоловік із першого ряду звелися і розглядали фарбу через лупу, гладили раму. Мабуть, то торговці картинами. Розповідали, що приватна особа не може боротися проти їхньої корпорації, бо, якщо один із них цікавився якоюсь річчю, вся зграя фінансувала операцію, щоб потім поділити різницю. Початок був скромний: дві тисячі франків. Це вселило в Жоржа надію.

До двох тисяч восьмисот торги були розпорошені і в'ялі. Уповноваженому оцінювачу доводилося простотаки спонукати публіку. Жорж щоразу спокійно і витримано накидав по п'ятдесят франків. Метр Блеро негайно його зауважив і вже всміхався до нього, мов до давнього знайомого. Жоржеві вже не треба було ні говорити, ні зводити руку. Досить було хитнути головою, і його розуміли без слів. На трьох тисячах двісті франків йому здалося, що він виграв. Коли ця цифра була названа, запала довга мовчанка. Метр Блеро повторив:

— Три тисячі двісті франків за це чудове полотно фламандської школи живопису. Всі чули? Три тисячі двісті... Тоді я його віддаю!..

Та він не поспішав опустити молоточок, шастаючи очима по присутніх. «Що він робить? — дратувався Жорж.— Він не має права так довго чекати! Картина моя!»

Молоточок неквапно опускався. Коли він уже майже торкнувся столу, хтось позаду Жоржа вигукнув:

— Три тисячі триста!

Жорж затремтів з люті і відказав:

— Три тисячі чотириста.

— П'ятсот,— озвався невідомий.

— Шістсот,— відповів Жорж.

— Сімсот!

— Вісімсот!

— Дев'ятсот!

Кароліна поклала руку на чоловікову:

— Жорже,— прошепотіла вона,— подумай!

— Про що?

— Ти казав мені, що можеш розраховувати лише на три тисячі двісті франків.

Це зауваження образило Жоржа, тим паче, що воно було слушне.

— Я знаю, що роблю,— буркнув він.

Він хитнув головою, і уповноважений оцінювач виголосив:

— Чотири тисячі.

— Чотири тисячі двісті — в кінці зали,— мовив оповісник.

— Чотири тисячі чотириста у мене праворуч,— мовив метр Блеро.— Чотири шістсот —ота пані. Чотири сімсот — знову в кінці... Вісімсот... Дев'ятсот...

Цифри змінювалися так швидко, що Жорж не встигав їх збагнути. Спочатку у нього було чотири чи п'ять конкурентів. Невдовзі лишилося тільки двоє. Потім тільки один, позад нього, ліворуч:

— Шість тисяч,— оголосив метр Блеро.

Жорж схилив голову. Кароліна прошепотіла:

— Ти збожеволів?

Та йому здавалося, що він ще ніколи не був таким нормальним. Зараз він має звершити найвигіднішу в своєму житті купівлю. Та ця картина варта вдвічі, втричі більше! Головне — не спасувати. Запала довга мовчанка, і йому знову здалося, ніби доля зглянулася над ним. Та ні, ось у нього за спиною хтось знову набив ціну.

— Шість тисяч двісті.

— Шість тисяч триста,— озвався Жорж.

І він повернувся, щоб подивитись, чи й цього разу хтось зважиться запропонувати більше. На якусь частку секунди він загубив зв'язок із дійсністю. До серця підкотився липкий холод. Позаду, ліворуч, за три ряди від нього сиділи двоє старих, які так заінтригували його під час огляду цих речей перед аукціоном.

Старий звів угору палець і мовив:

— Шість тисяч п'ятсот.

Жорж зустрівся з поглядом, що нагадував хижого птаха. Йому здалося, що його прошпигнуло наскрізь.

— Ти бачила, хто сидить позад нас? — пошепки спитав він у дружини.

— Так,— відказала Кароліна.

— Це ж божевілля! Вони одягнені, як жебраки, і можуть платити такі гроші за картину!

— Шість тисяч п'ятсот у пана... Всі чули? Шість тисяч п'ятсот, я віддаю...— мовив метр Блеро.

— Сім тисяч! — гукнув Жорж.

Старий здригнувся і схилився до дружини порадитись. Очевидно, вони вагались. Певно, у них більше не було грошей. Проте, скривившись, ніби від болю, старий мовив:

— Сім тисяч триста.

І тоді Жорж відчув у голові запаморочливий струс. Ніби перевернули пісковий годинник. Усе полетіло шкереберть: верх став низом, порожне — повним, прозоре скаламутилося, минуле стало нинішнім... Жорж добре знав, що мас в банку всього три з половиною тисячі франків, що в найближчі місяці йому нічого сподіватися на якийсь непередбачений прибуток і якщо він таки купить картину, то потім гірко шкодуватиме, а проте, ніяк не міг зважитись і відступити. Заволодіти картиною стало тепер для нього питанням життя або смерті. Для нього все втратило вартість, крім цього шматка закіптюженого полотна, з покорченими постатями та лицями. Рясний піт вкрив йому чоло. Він мовив:

— Вісім тисяч.

Жоржу здалося, ніби він чує уривчасте дихання старого, якого доконав цей удар. Чи ж не кінець? Весь так і сяючії гендлярською посмішкою, оцінювач підбадьорював супротивників:

— Вісім тисяч!.. Це незрівнянне полотно всього за вісім тисяч!..

— Вісім з половиною,— глухо озвався старий.

Оцінювач весело підхопив:

— Вісім з половиною!

Окуляри його хвацько виблискували, молоточок слонової кістки витанцьовував у білій руці. Він усміхався, тріумфував, то був сам диявол.

— Дев'ять тисяч! — мовив Жорж.

Кароліна трясла його за руку, ніби хотіла розбудити.

— Облиш мене,— сіпнувся він з досадою.

І знову оглянувся. Старі, посхилявши голови, дивилися на нього, мов пара сичів. Потворні, обідрані, недобрі; старий з голим жовтим черепом та кошлатими бровами і стара з обличчям мерця, на якому блимали дві, ніби скляні, зіниці. Губи старого ледь помітно заворушилися. Жоден звук не зірвався з них. Але оцінювач зловтішно всміхнувся.

— Дев'ять з половиною тисяч! — оголосив він.

А тоді перевів погляд на Жоржа. І під цим настирливим поглядом Жорж відчув, як сили його слабнуть і думки сповільнюються. Серед неприродної тиші він почув власний голос:

— Десять тисяч!

— Жорже! — скрикнула Кароліна.— Це неможливо! Невже ти зібрався платити цілий мільйон?

— Десять тисяч,— повторив у захваті оцінювач. Кивком голови він привітав клієнта, що зважився на цей крок, в той чае, як тремтячою від збудження рукою запрошував іншого знову набити ціну. З цієї миті будь-який прояв життя припинився на землі. Жорж чув лише глухе биття свого серця десь назовні. Поволі спливали важкі, мов вози, секунди. Метр Блеро звів молоточок. Він хитає ним у повітрі, щоб продовжити тортури. Напівзаплющивши очі, Жорж молився, щоб старий відмовився від торгів. Раптом молоточок опустився з сухим стуком:

— Продано!

В ту мить Жорж не міг повірити, що виграв. Але ж виграв! Саме до нього прямував оцінювач. Він записав Жоржеве прізвище й видав йому квитанцію. Жорж аж

захлинався від щастя. Витер хусточкою змокрілі долоні. Дружина здивовано дивилася на нього, ніби вперше його бачила. Та й сам він поділяв із нею це здивування і острах перед собою. До кінця аукціону він відчував своє роздвоєння, ніби збоку спостерігаючи за своїми діями і думками. Нарешті останню річ з каталога було продано, і люди повставали з місць. Жорж підписав чек, двох третіх якого не міг оплатити, і отримав картину.

Вийшовши надвір з картиною під пахвою, він здивувався, що вже ніч. Холодна, вогка ніч, яка все насичувала смутком, ніби чорнило просочує промокальний папір.

— Ну що, ти задоволений? — в'їдливо спитала Кароліна.

— Дуже задоволений,— відказав він.

— А як ти думаєш розплачуватися?

— Якось викручусь.

Автомобіль вони залишили в недозволеному місці, і на вітровому склі тепер висіла квитанція на штраф. Жорж вилаявся, поклав картину на задньому сидінні, обгорнувши її газетами. Кароліна сіла поруч з ним на переднє сидіння, і слова не кажучи в німому докорі. Жорж виїхав на шосе, збільшив швидкість. Фари автомобіля пробивали іскристу млу. Та те, що було на дорозі попереду, менше цікавило його, ніж картина на задньому сидінні. Він вів автомобіль, відчуваючи за спиною процесію потвор, які відтепер завжди будуть поруч з ним: скупий, розпусник, насильник, облудник, зрадник... Ні, не так-то й дорого заплатив він за них. Звичайно, у нього немає грошей оплатити той чек... Гаразд! Він позичить у батька, у приятелів, у Бергама...

Щоб помиритися з Кароліною, Жорж запропонував їй повечеряти в ресторані. Та спробувала відмовитися, але чоловік так завзято її переконував, що, зрештою, вона погодилася, відповіла йому поглядом водночас

нищівним і лагідним, і він повіз її до розкішного й гомінкого італійського ресторану, що славився свіжими мучішми стравами. Повеселівши від випитого к'янті, вона негайно забула свої образи й побоювання. А Жорж тим часом тільки й думав що про картину, яка лишилася в автомобілі. Яка необережність! Звичайно, він добре замкнув дверці й перевернув полотно так, щоб ззовні не можна було помітити, що то картина, але не заспокоїться, доки не почепить той шедевр у вітальні. Час минав, і Жорж усе більше хвилювався. Він відмовився від десерту, сплатив по рахунку і потяг Кароліну на вулицю. Картина лежала на задньому сидінні, там, де він її й залишив. Жорж сів за кермо і надзвичайно обережно повів машину додому.

Серед ночі він зненацька прокинувся і так ясно усвідомив увесь жах свого становища, що стиха застогнав. Умить протверезівши, Жорж не міг тепер збагнути, як він учора зважився на такий легковажний крок з усіма його наслідками. Хіба батько, Бергам чи хтось з його приятелів настільки багаті, щоб позичити йому гроші, яких не вистачає на його рахунку в банку? Чек буде опротестовано. Його переслідуватимуть в судовому порядку. Почнуть вираховувати з зарплати. Можливо, доведеться кинути роботу. На нього чекає скандал, злидні, сором... Жоржеві стало гаряче, вія скинув ковдру. Єдиний вихід — знову продати картину. Але ж він ніколи не поверне викинуті на неї гроші. Якби не затятість отих осоружних старих, усе було б гаразд.

Тепер, холодно все зважуючи, Жорж засумнівався у цінності полотна. Уповноважений оцінювач казав йому, що ота порожнеча праворуч, заквацяна брунатною фарбою, на дві треті знецінює картину. А втім, експерт, що допомагав метру Блеро, оцінив її в дві в половиною тисячі франків. Мабуть, він утратив розум, коли наганяв ціну до десяти тисяч, забувши, що

не має стільки грошей. Тепер хоч головою об стінку бийся, лиху не зарадиш.

А Кароліна спить собі спокійнісінько! Жорж у темряві прислухався до рівного дихання дружини і позаздрив її безтурботності. Його охопив розпач на саму думку про майбутні похмурі дні. Він повернувся на один бік, потім на другий і раптом стривожено прислухався. Серед глибокої тиші йому вчувся шурхіт одежі, човгання чиїхось ніг. Ось зарипів паркет. Злодії? Жорж рвучко скочив на ноги. Навпомацки натяг халат. Та підозрілий шум стих і більше не відновлювався. Може, йому вчулося? Його нестримно потягло ще раз поглянути на картину. Від того йому, певно, буде спокійніше.

Ступаючи на кінчики пальців, він попростував до вітальні. Намацав вимикач. Різке світло люстри на мить його засліпило. А тоді він побачив «Хід грішників». Надзвичайно! А він ще ж і не чистив картини! Жорж пригадав, що Бергам радив йому для видалення бруду зі старовинних картин власний винахід — дуже рідкий розчин господарського мила і зубної пасти. Завтра він випробує цей засіб. А чому завтра? Зараз! Негайно! Він поніс картину до кухні, вийняв полотно з рами, приготував мильну воду, вичавив у неї трохи пасти і чистою ганчіркою, змоченою у розчині, почав обережно протирати картину. Перш за все, він спробує скраєчку і негайно припинить, якщо помітить, що псується фарба. Та ні, Бергам нібито не збрехав! Наслідки були просто надзвичайні! Жорж посмілішав і почав терти вже більший шмат полотна. Під вологою ганчіркою на картині оживали барви. Вбрання грішників заграли гарячим багрянцем, ніжною зеленню і спокійною блакиттю. Пейзаж на задньому плані означився чіткіше й заблищав, ніби вмитий теплим літнім дощем.

Жорж з великою обережністю заходився терти правий куток картини, де розпливлася суцільна брунатна

пляма. Бруд чи фарба? Мабуть, і те, й друге. **Ганчірка** повільно і терпляче кружляла по поверхні. І раптом у цій суцільній темній плямі він побачив просвіт. Ніби один із серпанків піднявся, а за іншими серпанками проглянуло нагромадження якихось примарних форм, немов водорості, що з глибини замуленого ставу тягнуться до світла.

Збуджений тим відкриттям, Жорж узявся ще наполегливіше терти заграмузляний куток. Невже ні експерт, ні головний оцінювач не здогадалися почистити картину, перш ніж виставляти її на аукціон? Яка недбалість! А може, лише Бергамів засіб здатний очищати забруднені картини не завдаючи шкоди? Одне, в усякому разі, було ясно: в тому місці, де ще за десять хвилин нічого не було, тепер щось проглядало крізь фарбу, народжувалося якесь нове життя. На радощах Жорж хотів був покликати дружину. Але отямився: спочатку треба все скінчити. Кароліна буде у захваті! Він узяв чисту ганчірку, випив склянку води і знову поринув у роботу.

Страшний крик розбудив Кароліну. Вона сіла в ліжку. Чоловіка поруч неї не було. Занепокоєна жінка покликала:

— Жорже, Жорже!

Ніхто не відгукнувся. Вона встала, натягла капці і вийшла в коридор. У кухні горіло світло. Вона прочинила двері і вклякла на порозі. Жорж лежав на спині біля холодильника, неприродно витягнутий, вхопившись руками за груди, з відкритим ротом і закоченими очима. У Кароліни запаморочилася голова. Вона ще раз пробелькотіла: «Жорже! Жорже!» і припала до нього. Йому зле, він утратив свідомість. Вона трусила його, цілувала та він не ворушився. Швидше лікаря! Звівшись, вона помітила на столі «Хід грішників», і їй перехопило дух. В правому кутку картини, де до цього

була суцільна брунатна пляма, тепер яскраво проступали дві постаті: чоловік і жінка — вони стояли навколішках, рядочком, профілем до глядача, молитовно склавши руки в позі, традиційній для дарителів на середньовічних картинах. Де вона їх бачила? По саме підборіддя старі куталися в багаті парчеві вбрання, оторочені хутром. У чоловіка була гола голова, обрамлена віночком сивого волосся, у жінки висохле обличчя мумії і перстень з зеленим самоцвітом на пальці.

Лікар пояснив смерть Жоржа хворобою серця. Кароліні довелося позичити грошей у свекра і Бергама, щоб розрахуватися за картину. Через місяць вона вирішила її продати, бо не могла терпіти самого вигляду полотна. Перший торговець, якого вона запросила, був вражений свіжістю барв, уважно роздивився картину зблизька і запропонував утричі більше того, що віддав за неї Жорж.

РУКИ

Зовсім не за покликанням у двадцять три роки Жінета Парпен влаштувалася манікюрницею до перукарні на Єлісейських Полях: вона сподівалася знайти собі чоловіка серед виключно чоловічої клієнтури цього закладу. Минуло дев'ятнадцять років, та за цей час жоден із чоловіків, які довіряли їй свої руки, не попросив її руки. Правду кажучи, хоч як майстерно вправлялася вона щипчиками, пилочкою і полісуаром, а в обличчі їй бракувало чогось такого, що збуджує чоловічу хіть і примушує його створювати родину. Висока, білява, трохи сутула, Жінета Парпен своїми широко поставленими очима, видовженим обличчям, м'якою навислою верхньою губою і лагідним травоядним поглядом

скидалася на барана. Незграбна, з тремтячим голосом, вона червоніла через кожну дрібницю і під час обідньої перерви ніколи не брала участі в розмовах молодих співробітниць. Єдиною її поступкою вільним сучасним звичаям були легка хмарка пудри на обличчі та дві краплинки фіалкових парфумів за вухами.

До сорока років Жінета страждала від своєї, як вона любила казати, «самотності». Але тепер вона вже примирилася з долею і навіть не уявляла собі, що могла б до чоловіка наблизитись із якоюсь іншою метою, ніж обрізання нігтів. Вона мала постійних клієнтів, які ладні були швидше перенести відвідини перукарні, аніж скористатися послугами іншої манікюрниці. А втім, усі відвідувачі «Перукарні короля Джорджа» були люди значні — бізнесмени, кінематографісти, зірки спорту, модні політики. Найнікчемніший із них, мабуть, знав у своєму житті не одну сотню манікюрниць. І Жінета була щаслива й горда з того, що вони щоразу поверталися саме до неї. Коли дзеленчав телефон, і пані Артюр, яка сиділа за касою, зверталася до неї медовим голосом: «Мадемуазель Жінета, пан Мальвуазен-Дюбушар о п'ятнадцятій десять, це вас влаштовує?» — у неї приємно млоїло серце, ніби йшлося про любовне побачення.

Це заняття, яке багато хто з її подруг вважали одноманітним і нудним, Жінеті здавалося сповненим несподіванок та поезії. Треба було бачити, як запопадливо кидалася вона до кожного нового відвідувача, як сідала біля нього на ослінчику і прилаштовувала до бильця крісла мисочку з гарячою водою, в яку він умочав пальці. Отак, примостившись внизу, вона мовчки робила свою роботу, а над нею вгорі перукар у білому халаті стояв і клацав ножицями, ведучи чоловічу розмову з відвідувачем. Конфіденціальні відомості про перегони, політичні новини, безтурботні теревені про погоду, вуличні пробки і деякі переваги автомашин тих

чи інших марок — все це перемішувалося й падало перед нею разом із пасмами обрізаного волосся. Час від часу щоки її бралися вогнем від якогось легковажного анекдоту, який вона розуміла тільки наполовину. Грубий чоловічий регіт примушував її лише нижче опускати голову. Як і весь персонал «Перукарні короля Джорджа», вона була одягнена в бузковий халат із її ініціалами. Але тоді, як деякі з її співробітниць навмисно нахилялися так, щоб у розріз сукні можна було розглядіти їхні принади, Жінета Парпен примудрялася, щоб нічий нескромний погляд не зміг проникнути за її корсаж. В потрібному місці розріз халата було защепнуто брошкою з штучним алмазом. А може, вона і підчепила б собі чоловіка, якби не була такою сором'язливою? Це питання іноді приходило їй в голову, але вона одразу ж втішала себе думкою про те, що щастя неможливе там, де людина присилує себе.

В цьому щоденному чоловічому товаристві їй приємно було відчувати цілком безпечне збудження, яке не провіщало нічого конкретного, але до якого вона вже призвичаїлася, як до наркотиків. Їй все тут було до вподоби: і атмосфера перукарні, де солодкуваті пахощі косметики змішувалися з терпким духом згаслих сигар, і кришталевий блиск дзеркал над однаковими умивальниками, і рожеві голови клієнтів, ніби сосиски на білих цоколях халатів, і снування заклопотаних підручних, шипіння кранів-душів, зрештою, вся ота гігієнічна метушня комерційного закладу, яку час від часу розтинають телефонні дзвінки і хряскання дверей, що відчиняються на вулицю, по якій гуркочуть автобуси.

Увечері стомлена і трохи очманіла Жінета поверталася до своєї кімнатки на бульварі Гувйон-Сен-Сір. В пам'яті починали зринати всі ті пани, яких вона бачила протягом дня в перукарні. Ні, не обличчя — її переслідували їхні руки. М'які й вологі, або сухі й кістляві, помережані голубими венами, або всіяні темним ластовинням, чи з волохатими пальцями! Вона могла б назвати власника кожної з них. Обрубані білі зап'ястя, вони мов медузи маяли в повітрі. Деякі руки їй верзлися навіть уві сні. Та вранці вона прокидалася знову бадьора.

Якось травневої суботи, коли Жінета відпочивала між двома відвідувачами, до перукарні зайшов невисокий черевань на коротких ніжках із круглим, гладеньким і блідим обличчям, над яким стирчав чубчик сивого волосся. Чорний костюм, стоячий комірець і темно-червона краватка, заколота шпилькою з великою перлиною,— все підкреслювало враження доброзичливості й душевної рівноваги, якими віяло від його обличчя. «Якийсь значний урядовець»,— вирішила Жінета. В усякому разі, вона того певна, до «Короля Джорджа» він завітав уперше.

М'яким голосом добродій попросив перукаря і манікюрницю. Пан Шарль, що був саме вільний, запросив його сісти в своє крісло біля вікна. Вані Артюр зробила знак Жінеті, і та кинулася до клієнта, захопивши скриньку з інструментами. Взявши руку незнайомця, Жінета здивувалася, чому вона палає, ніби у хворого на пропасницю. Тонкі, вузлуваті пальці добродія з довгими, жовтими, загнутими на кінцях нігтями, аж ніяк не пасували до його вигляду.

— Як підстригати нігті? — спитала вона.

— Дуже коротко,— відказав той.— Якнайкоротше!

Тільки поглянувши на нігті, вона зрозуміла, що з ними доведеться добряче попоморочитися. Та Жінета цілком покладалася на свою майстерність і якість інструментів. Узявши різаки й кусачки, вона заходилася коло великого нігтя. На її великий подив сталеві леза не змогли надкусити край нігтя. Вона спробувала ще раз. Марні зусилля!

— Це правда,— мовив чоловік,— вони дуже твердь

— Дарма! — пробурмотіла вона.— Ми їх здолаємо! Треба лише трішечки терпіння!..

Перші різачки пощербилися, другі затупилися, нарешті, треті десь за десятою спробою таки вгризалися в край нігтя. Пан Шарль давно вже скінчив підстригати волосся клієнта, а Жінета, згорбившись, все ще воювала з нігтями. Щоб не затримувати перукаря, який мусив зараз обслуговувати постійного відвідувача, вона перейшла з незнайомцем у глиб зали. Ще ніколи їй не доводилося з такими труднощами підстригати чоловічі нігті. З іншими відвідувачами це було для неї мистецтво, а з цим — каторжна робота. Та хай там що, міркувала вона, а йдеться про її професійну честь. Вона має будь-що перемогти. Одна по одній всі картонні пилочки поламалися, трималася лише сталева. Жінета пиляла нею з так»ю силою, що від нігтя аж блискучі порошинки летіли, ніби від агата при шліфуванні. Коли нігті було нарешті підстрижено, вона принесла мисочку, до половини заповнену окропом. Жінета саме намірилась розбавити його холодною водою, коли клієнт опустив у мисочку руку.

— Обережно! — зойкнула дівчина.— Вода дуже гаряча!

— Та ні,— відказав він, не зморгнувши й оком.

Він ворушив пальцями в окропі і всміхався від задоволення. Його очиці, що виглядали з-під набряклих повік, були такі самі карі й блискучі, як каштани. Жінета занепокоїлась. Охоплена солодкою втомою, вона скінчила полірувати нігті.

— Мене ще ніколи так гарно не обслуговували! — мовив невідомий, прощаючись.

І він тицьнув їй такі великі чайові, що вона мало ас вклонилася.

Наступного вівторка, коли Жінета трудилася над лівою рукою пана де Гресі (що не кажіть, а таки приємно надавати краси аристократичним кінцівкам!), двері перукарні відчинилися, пропускаючи до зали того ж таки усміхненого череваня, з яким вона стільки наморочилася минулої суботи. Може, він щось забув? Та ні, він простує до мадам Артюр і просить, щоб мадемуазель Жінета обслужила його, як тільки звільниться. Жінета зиркнула на пальці нового відвідувача і помітила, що нігті у нього такі ж довгі, як і минулого разу. І то за якихось три дні! Хіба таке буває? Вона знову взялася до роботи, але так нервувалася, що кілька разів необережно врізала клієнтові пальця, і пан де Гресі змушений був їй зауважити. Присоромлена вперше за довгий час роботи в перукарні, вона стерла ваткою краплини крові, що виступили на мізинці клієнта. Пан де Гресі пішов ображений, та її це аж ніяк не схвилювало, бо тієї миті вона думала тільки про незнайомця, який у свою чергу вмостився перед нею.

— Вони дуже швидко відросли! — мовила вона, розглядаючи руку, яку він поклав перед нею на подушечку.

— Час — поняття дуже відносне,— сказав він, посміхаючись, і його обличчя вкрилося промінчиками зморщок.

Жінета не зрозуміла, що клієнт має на увазі, і вибрала найміцніші кусачки в своїй скриньці. Цього разу, вже навчена попереднім досвідом, вона менше морочилася з нігтями. За годину вони знову мали пристойний вигляд. Закруглені, відтінені рожевим лаком, відполіровані замшею, вони, ніби десять маленьких люстерок відбивали світло ламп.

— До післязавтра,— сказав добродій, встаючи.

Вона вирішила, що то жарт, але через день він знову був у перукарні. З глузливою посмішкою, що

ховалася в куточках губ, і з нігтями, які повідростали не менш, як на два сантиметри.

— Нечувано! — пробурмотіла вона.— Відколи працюю, ніколи такого не бачила! А ви зверталися до лікаря?

— Аякже! — гукнув він.— До десятьох, до двадцятьох лікарів!

— І що вони сказали?

— Що це ознака доброго здоров'я!

Глузує? Чи каже правду?.. Він хвилював її, і водночас їй було приємно тримати оту кігтисту, гарячу руку. Він назвав своє прізвище касирці: пан Дюбрей (прізвище, що цілком заслуговує на довіру, подумала собі стара діва) і попросив записувати його на прийом до мадемуазель Жінети через кожні два дні на пів сьомої вечора.

Якби нігті у добродія не відростали так швидко, Жінета вирішила б, що він до неї залицяється. Але щоразу йому справді були потрібні послуги манікюрниці. Це спостереження її одночасно і заспокоювало і сердило. Вона казала собі, що цей чоловік мусить витрачати на свої руки великі кошти. Хоча вони й часто бачилися, вона не зважувалася розпитувати в нього про особисте життя й роботу. Зі свого боку клієнт був від природи небалакучий, тому, лишаючись удвох, вони здебільшого мовчали. Жінету це ще більш збивало з пантелику.

У перукарні з неї глузували. Пана Дюбрея називали її «клієнтом номер один», її «залицяльником», і навіть — що вже було зовсім безглуздо — її «диким нігтем». Вона червоніла, знизувала плечима, та в глибині душі їй лестило, що вперше в житті вона привертає увагу всієї перукарні. Вдень і вночі вона тільки й думала, що про пана Дюбрея. Якби ж то вона могла повністю віддатися догляду за його нігтями, замість того, щоб гаяти час на інших. Коли він заходив до перукарні,

її серце радісно стріпувалося у грудях. А коли він давав їй чайові, Жінеті хотілося відмовитися — адже це вона має бути йому зобов'язана!

З перших днів Жінета помітила, що пан Дюбрей не носить обручки. Але ж традиції тепер забуваються, і це аж ніяк не означає, що в нього нема дружини. Втім, Жінета не могла зрозуміти, чому її так цікавить родинний стан цього добродія. Чи не вирішила вона часом, що той звернув би на неї увагу, якби вона була поганою манікюрницею? Так, саме її посада, а не вона, як жінка, приваблює клієнта.

Якось увечері, може, хвилин десять на восьму вона саме кінчала полірувати нігті панові Дюбрею, коли за ним зайшов просто зодягнений хлопчик років десяти. Щойно вони вийшли з перукарні, як Жінета прилипла носом до скла вітрини, щоб подивитися, куди вони підуть, їхні постаті загубилися в юрбі. Невже то син пана Дюбрея? Вона ніколи не наважиться про це у нього спитати!

Через тиждень хлопчик знову з'явився в перукарні. Цього разу він прийшов завчасно. Пан Дюбрей наказав йому зачекати і тим часом переглянути журнали. О пів на восьму вони пішли. Перукарня саме зачинялася, і Жінета, дуже зацікавлена, кинулася за ними назирці. Пан Дюбрей і хлопчик спустилися вниз Єлісейськими Полями, спиняючись перед кожним кінотеатром. Зненацька вони завернули до кінотеатру, де йшов шведський фільм, який всі дуже хвалили,— «Солодке жало кохання». «Видовище не для дитини!» — подумала Жінета. Мабуть, пан Дюбрей з тих батьків, які дотримуються нових поглядів у вихованні! Ніякого почуття моралі, підозріле панібратство замість батьківського авторитету, відступ втомлених вихователів перед барабанним дробом підростаючого покоління. Жінета вже була повернула назад, але передумала й купила квиток і собі. В темній залі вона швидко побачила пана

Дюбрея. Він сидів посередині ряду, а його син — у сусідньому ряду, якраз перед ним. На екрані тим часом прокручувалися надто сороміцькі сцени. Поцілунки широким планом, повільне роздягання зі знанням справи, сплетіння оголених рук і ніг. Обурена з того, Жінета пішла, не дочекавшись кінця.

Наступного тижня хлопчик приходив до перукарні два рази підряд. Двічі підряд пан Дюбрей ішов разом із ним; двічі підряд Жінета, лишаючись непоміченою, кралася за ними назирці до кінотеатру, де демонструвалося щось із фільмів, навіяних любовною розбещеністю. Вона помічала, що пан Дюбрей і хлопчик щоразу сідають так, як і вперше — хлопчик попереду, а пан Дюбрей позад нього — і, зніяковіла, тікала до закінчення. Третього разу щось там зіпсувалося, і фільм перервали посеред сеансу. Спалахнуло світло, пан Дюбрей несподівано озирнувся й помітив манікюрницю, яка сиділа недалеко від нього, ліворуч. Жінета мало не вмерла від сорому. Чого доброго він іще подумає, що вона за ним стежить або, ще гірше, ніби їй також до вподоби сороміцькі фільми! Як тільки згасло світло, вона кинулася геть.

Два дні з тривогою чекала вона візиту пана Дюбрея. Та тільки-но з'явився він перед нею, привітно всміхаючись, і Жінета побачила його відрослі нігті, вона заспокоїлась. Він спитав, чи сподобався їй фільм.

— Фільм трохи зухвалий,— відказала вона, потупивши очі. І зненацька, зібравши всю свою хоробрість, вона спитала у нього про те, що не давало їй спокою:— А цей хлопчик, пане, ваш син?

— Ні,— відказав він,— син двірника.

Вона не знала, чи зраділа, чи розчарувалася з цього відкриття.

— Вельми похвально з вашого боку брати його до кіно,— провадила вона через якусь мить.

— Похвально і зручно,— відповів той, весело всміхаючись.

— Чому зручно?

— Тому що, як ви могли зауважити, я низького зросту і нічого не побачу, коли якийсь здоровило заслонятиме мені екран. От я й купую квиток для хлопчика, садовлячи його поперед себе. Так принаймні я можу бути певен, що побачу фільм до кінця і ніхто мені не заважатиме.

Такий його егоїзм її здивував. Чи він цинік, чи просто не усвідомлює того, що робить?

— А ви думали про те, що примушуєте хлопчика дивитися речі, які йому зовсім не по віку? — спитала вона.

— Вчитися життю ніколи не зарано!

— Але ж то не життя!

— Ні, життя,— мовив він, примружившись і дивлячись їй просто у вічі.— Це й є життя! І тільки це! Дуже приємне життя, повірте мені!

Ошелешена, вона схилилася над рукою пана Дюбрея, так вправно працюючи пилочкою, що вона аж свистіла, пиляючи нігтя. Вони довго мовчали. Нарешті він спитав:

— Ви любите дітей, мадемуазель?

— Так,— прошепотіла вона.

Жінета відчула, як на очі їй навертаються сльози. Вона пиляла й далі нігтя з якоюсь тупою зосередженістю. Легкий запах паленого рогу лоскотав їй ніздрі. Вона боролася з чарами, які її полонили, аж нараз ніби крізь заслону до неї долинув низький голос пана Дюбрея.

— Чи хочете ви стати мені за дружину?

Вона підскочила. В серці клекотіли водночас жах і радість. Нездатна на щось зважитися серед цієї бурі почуттів, вона пролебеділа:

— Що ви кажете, пане?.. Це неможливо!.. Ні! Ні!

Перед нею сидів пан Дюбрей, кругленький, привітний, і всміхався очима, вустами, всім своїм єством.

— Поміркуйте,— мовив він,— я зайду взавтра.

Того вечора він не дав їй чайових. Жінета провела безсонну ніч, зважуючи всі «за» і «проти» його пропозиції. Двадцять років вона сподівалася, що хтось із клієнтів запропонує їй одружитися з ним, тож чи мала вона право відмовлятися від можливості здійснити свою мрію? Правда, вона нічого не знає про пана Дюбрея. її трохи турбувала та темна смуга, яку вона вгадувала в ньому. Алє вона переконувала себе, що кожна жінка від природи має нахил до реформаторства, і що вона зуміє обтяти погані нахили цього чоловіка, як вона обтинає його нігті. Наступного дня з холодною рішучістю парашутиста, який кидається в порожнечу, вона відповіла йому «так».

Вій волів би обмежитися дуже простою цивільною церемонією, але вона дістала релігійне виховання і будь-що хотіла вінчатися в церкві. Син двірника був їм за дружку. Па весілля запросили дуже мало людей. З її боку був персонал перукарні, з його боку — нікого.

Під час вінчання свічки згасли, орган поламався, а на хлопчика з хору напала нестримна гикавка. Ці незначні пригоди не завадили сяючим від щастя молодим прийняти вітання друзів у ризниці.

Одразу після того вони вирушили у весільну подорож. Пан Дюбрей відмовився сказати Жінеті, куди він її везе. Вона опинилася у розкішному венеціанському готелі, так і не знаючи, як туди потрапила. Вікна кімнати виходили на Великий канал. На помості стояло широчезне ліжко позолоченого дерева. В алебастрових вазах розпукувалися білі квіти. Засліплена цією розкішшю, Жінета спитала себе, чи не читає вона один із своїх улюблених романів.

Вона повернулася до пана Дюбрея і, не тямлячись із вдячності, простягла до нього руки. З солодким завмиранням чекала вона, щоб він підхопив її на руки і поніс на шлюбне ліжко, вкрите леопардовими шкурами. Але він не рухався з місця, безвільно опустивши руки, з похмурим і зажуреним обличчям. Нарешті він снитав дозволу роззутися.

— Звичайно ж, любий,— відказала вона.

Він роззувся і вона побачила, що замість ніг у нього цапині ратиці. Сторопіла від жаху вона відступила до стіни, безсила мовити хоча б слово.

Наступного ранку Жінета прокинулася щаслива й радісна в обіймах пана Дюбрея, вбраного в барвисту шовкову піжаму. Бути дружиною диявола не так уже й жахливо, як вона гадала. В кімнаті навколо неї білі квіти почервоніли. На кріслі замість бавовняного халатика, який вона привезла з собою, лежав золотистий мереживний пеньюар. В шафах з розчиненими дверцятами висіли п'ятдесят нових суконь, одна одної краща. До кімнати зайшов слуга у лівреї, штовхаючи поперед себе столик на коліщатках, заставлений срібним посудом із фруктами й тістечками. Вона встигла лише з'їсти помаранч, а вони вже були у Флоренції. Потім пан Дюбрей клацнув пальцями і вони перенеслися до Пізи, тоді до Неаполя, а потім до Рима. Картини, якими Жінета захоплювалася в музеях, вночі опинялися у неї в кімнаті. На світанку вони знову вирушали на свої місця у виставочних залах. Ніхто нічого не помічав.

Отак попоїздившії цілий місяць, вони вернулися до Парижа й оселилися у власному особняку на межі Булонського лісу., Жінета не повернулася більше до перукарні, та професії своєї проте не залишила, бо її чоловік сам по собі був вартий десяти клієнтів. Щовечора годинами вона із завзяттям поралася біля його рук

і професійна упадливість подвоювалася подружньою ніжністю.

Щодня о дев'ятій годині ранку він вирушав на роботу і вертався рівно о пів на сьому вечора. В неділю, коли йому треба було з кимось побачитися не вдома, він обов'язково повертався до обіду. Ніколи він не скаржився на свої службові справи, ніколи не відмовляв дружині у грошах. В цій атмосфері ладу й спокою в характері Жінети розквітли міцні обивательські чесноти. Обоє вони жили довго і мали багато дітей з твердими нігтями й ратичками на ногах.

ЗАТЬМАРЕННЯ

У мадемуазель Паскаль було сухорляве обличчя з запалили щоками, гострим носом і круглими очима сердитого птаха. Волосся, запорошене лупою, вона стягала на потилиці у великий вузол, який погрозливо їжачився шпильками. Єдиними прикрасами, що їх мадемуазель Паскаль дозволяла собі до темних вовняних суконь, були брошка-барометр та пуп'янок троянди, вирізаний із якогось пористого матеріалу, про який вона казала, що то «афганський камінь». Плечі вона запинала зеленою шаллю з обтріпаними торочками. Рухи в неї були різкі й скупі. Тиснучи вам руку, вона ніби повертала клямку дверей.

Протягом п'яти років мадемуазель Паскаль була заступником начальника однієї з ланок юридичного відділу в міністерстві міжнародних депозитів і під'їзних шляхів. Підлі закулісні інтриги затримали її просування по службі, і тепер їй відомо, що тут на справедливість сподіватися годі. Тільки й вичікують нагоди, щоб її принизити. Замість трьох або й чотирьох діловодів, на яких їй дає право обсяг роботи, виконуваної

на цій дільниці, прислали тільки одного, та і той — якийсь нездара — новачок, незугарний справитися з тим, що від нього вимагається.

Прізвище діловода було Гюш. Бліде кретиняче обличчя з пухкими губами. Під носом, з якого весь час тече, манячать, ніби наклеєна марка, руді вусики. Мадемуазель Паскаль казала про нього: «Бевзь, та принаймні не п'є. Якби пиячив, від нього тхнуло б винним перегаром, еге ж?» І вона ставилася до нього з холодним презирством, звертаючись не інакше, як по роботі, доручала найнудніші справи, а коли їй набридала його присутність, відсилала за якимись відомостями аж у другий кінець установи. А на додачу до всього лиха їхні столи стояли один проти одного, а кімнатка була така тісна, що розставити їх інакше неможливо.

Якось пан Гюш спізнився на роботу на цілу годину. Він прийшов чисто виголений, у новому костюмі і, по-дитячому сором'язливо всміхаючись, лагідно вибачився:

— Сьогодні по обіді відкривається друга виставка «Художньої групи службовців Міністерства міжнародних депозитів та під'їзних шляхів»...

Він перевів подих, а тоді потупив очі, склав губи бантиком і проронив із виразом красуні, що впустила додолу носовичок:

— Там є і мої роботи.

Це відкриття вразило мадемуазель Паскаль, і якусь мить у неї на обличчі боролися миттєва цікавість, глузлива жалість та гнів на підлеглого. Зрештою вона сказала:

— Гаразд, подивлюсь.

— Це на першому поверсі. Фойє Гамбетта. Вхід вільний.

— Гаразд! Але є більш термінові справи. Ви відповіли на повідомлення пана Кардебоша з приводу оплати видатків на здійснення спеціального нагляду з боку

керівництва Національного товариства паритетної житлової комісії?

Пан Гюш, мов підкошений, упав на стілець перед своїм письмовим столом; а мадемуазель Паскаль привітала себе з тим, що так рішуче повернула його до службових справ.

О п'ятій, закінчивши важливу роботу, вона вирішила відвідати художню виставку на першому поверсі. Мадемуазель Паскаль розправила шаль, пригладила зачіску і велично випливла з кабінету, мов корабель, що виходить у відкрите море.

Другу виставку «Художньої групи» було влаштовано в просторій, холодній і сірій залі. Вже з порога вас вражала врочиста молитовна тиша, ніби у каплиці. Відвідувачів було мало, вони ледь чутно перешіптувались між собою і довго не затримувались. Мадемуазель Паскаль доброзичливо наблизилась до картин.

Виставка тих витворів мистецтва могла лише заспокоїти адміністрацію відносно настроїв персоналу. Тут були полотна, що зображали оранжеві, густі, немов сироп, заходи сонця, зелені хвилі, які билися в чорні скелі десь на узбережжі Бретані, поля білих, ніби випалених перекисом водню хлібів, де-не-де поцяткованих червоними маками. Було там також безліч котенят в кошичках з очима, ніби ґудзики на черевиках, кізочок сірої і рудуватої масті, кольору пелюсток алтеї, кроликів із рожевими мордочками і квіток із кучерявими пелюстками на тлі завіс кольору старого тьмяного золота. Всі ті картини були гарненькі, заспокійливі, безпечні. Мадемуазель Паскаль відчувала себе точнісінько так, як і ті співробітники, котрі витратили своє дозвілля на таке пристойне заняття.

Вона вже кінчала оглядати виставку, аж її вразив стенд із чотирма великими полотнами. На них було зображено голих жінвк. Одна а розпусниць, руда дівка з білим, мов сметана, тілом валялася на килимку перед ліжком. Інша, осідлавши стільця, палила цигарку, втупивши в порожнечу професійно хтивий погляд. Третя, спиною до глядача, солодко потягалася перед дзеркалом. Четверта боязко пробувала погою воду в емальованій мисці. Оголені тіла були виписані підкреслено натуралістично з такою розпусною непристойністю, аж дивитися гидко. Бодай якийсь рятівний серпанок, чи цнотлива хмаринка, або гілочка з майстерно розташованими листочками. А то ж голісінькі!

Паленіючи з ніяковості, мадемуазель Паскаль підійшла ближче, щоб роздивитися прізвище художника. Вона прочитала його і мало не знепритомніла від несподіванки: під цією гидотою стояло «Гюш»!

Вона вернулася до кабінету вкрай знервована. Як їй повестися? Може, похвалити діловода? Але ж тоді вийде, ніби вона вітає його паскудні картини. Може, обуритися? Але хто їй дав на це право? Мовчати? Врна спинилася на останньому.

Та наступного ж таки дня для неї розпочалися справжні тортури. Що скажуть про неї поза очі? Мабуть, співчувають, що вона мусить по вісім годин на день сидіти один на один із навіженим, який малює такі непристойні речі! Хоч би не глузували з її нещастя! Можливо, вже й анекдот вигадали про парочку «Паскаль-Гюш»? «Авжеж, вона там не нудьгує з таким парубійком!» Думка ця була для неї нестерпна.

Тепер мадемуазель Паскаль новими очима пильніше почала придивлятися до свого помічника. Як це вона раніше не помітила підозрілого тавра розбещеності на його обличчі? Блідий вид, каламутні очі, чи не свідчило це про важке похмілля після нічних розгулів, тремтячі руки — про сексуальні надуживання! Оте затинання у мові — вияв справжньої пристрасті. Ох! Вона уявляла його в ательє, захаращеному арабськими пуфами, кадильцями, в. яких куряться духмяні трави, та хутрами — він виправляє позу голої натурниці і мимо-

хідь пестить її. А, скуштувавши огидних радощів з якоюсь вахканкою, приходить на роботу, сідає проти неї, вивчає теки, і подумки ще переживає всю нічну гидоту.

Сповнена такими думками, мадемуазель Паскаль відчувала липкий погляд пана Гюша, який спинявся на ній, прикипав до неї, прогулювався по всій її постаті, ніби слимак. Цей чоловік роздягав її очима. Він дивився на неї, як на одну зі своїх натурниць.

Гаряча хвиля била в обличчя. Вона щулилася на стільці, вставала, виходила в коридор. Але варто було вернутися, як каламутні зіниці її помічника знову блукали по ній, і їй знову здавалося, ніби він бере над нею верх, судить, оцінює, мов рабиню на східному базарі. «Рано чи пізно,— думала вона,— він спробує зганьбити мою честь».

І до кінця робочого дня вона тремтіла, мов осиковий листок.

Одного ранку до їхньої кімнати завітали двоє робітників з адміністративно-господарської частини.

— Пане, ми принесли вам канапу, яку ви замовляли у матеріальній частині.

У мадемуазель Паскаль аж зайшлося серце. Ох і самовпевнений цей негідник!

Вона нишком зиркнула на нього. Ще й вдає здивованого, запевнює, що нічого не замовляв! Правда, коли розпитали, виявилося, що й справді робітники помилилися, і канапу винесли. Та мадемуазель Паскаль не могла заспокоїтися до самісінького вечора.

З того часу бідолашна не знала й хвилини спокою, тільки й думала, клякнучи з жаху: «Сьогодні чи, може, завтра?» Їй здавалося, що пав Гош за своїм столом напружується, ніби пантера перед стрибком. Іноді він просив передати «сорочку» — теку, це приємно її бентежило. Такі слова, як «відмова в кредиті», «заявка на поставку», роздвоювалися у неї в голові і набирали

нового хвилюючого змісту, про який вона ніколи не здогадувалася. Мадемуазель Паскаль занехаяла роботу. Вона більше не наважувалася вичитувати діловодові. Вона марніла, з острахом чекаючи на неминуче. Та пан Гюш ніяк не міг зважитися. Він грався з нею, як кіт із мишею. Нарешті, покликавши на допомогу всю свою хоробрість, вона спитала:

— Ви пишете з натури?

Він примружив очиці з гримасою сатира і відказав:

— Більшу частину часу. Але буває, що я здибаю цікаву модель, тоді я її малюю по пам'яті!

Без сумніву, він «малював її по пам'яті». Мабуть, шухляди його столу напхані малюнками, де її зображено у такому ж вигляді, як і отих розпусниць, що на виставці. Хто зна, він може їх виставити на наступній виставці! Тоді все міністерство міжнародних депозитів та під'їзних шляхів побачить її в такому вигляді, в якому її ще ніхто не бачив. Цього приниження їй не пережити! — думала вона собі. Але в той самий час якась непристойна радість ворушилася у неї в серці. Еге ж, час линув, і вона все більш призвичаювалась до дивної вимови пана Гюша. Отак, живучи поруч із такою нечистю, і сам можеш заразитися. Вночі їй снилися розпусні сни. їй ввижалися сцени буйного розгулу серед тек у міністерстві. Він звертався до неї на «ти». Вона, мов куртизанка, пестила його волосся. Мадемуазель Паскаль прокидалася, спрагла і вся у вогні. Її доводило до відчаю те, що він зволікав відкритися. Вона поспішала поринути з ним в океан безчестя.

І от одного дня вона прийшла на роботу вбрана в світлу сукню і геть нафарбована. Солоденьким голосочком вона звернулася до пана Гюша:

— Вам було б приємно намалювати мій портрет?

— Я ніколи не малюю портретів,— відказав той.

Вона зовсім обм'якла і збентежено пробурмотіла:

— Так, я знаю: ви спеціаліст по натурницях.

Але пан Гюш похитав головою.

— О ні! — мовив він.— То мій колега Рюш з Генерального секретаріату — автор тих натурниць з виставки, яких ви бачили.— І він додав, по-дитячому всміхаючись: — А я малюю кошенят.

НАЙКРАЩИЙ КЛІЄНТ

Крамничка подружжя Євтерпів [1] «Негайний вінок» зручно примостилася біля багатого міського цвинтаря. Дощатий фасад пофарбований приємною для ока темно-зеленою барвою. Над правою вітриною викарбувано золотими літерами:

«Негайне виготовлення вінків на ваше замовлення: є на вибір перли, целулоїд, пластмаса, посріблені та позолочені метали»,

а над лівою вітриною:

«Чого гасати по Парижу у пошуках вінків!
Найкращий, найдешевший вибір у Євтерпів».

І то була не пуста реклама, розрахована на довірливого покупця. За ті двадцять п'ять років, що подружжя Євтерпів тримало свій заклад, всі конкуренти їхнього кварталу змушені були один по одному позачиняти свої крамниці і позабиратися із їхнього шляху. Тим успіхам Євтерпи завдячували своїй комерційній винахідливості і неабиякій майстерності. Повсякчас дбаючи про те, щоб покупець був задоволений високою

[1] Євтерпа — муза ліричної поезії та музики у стародавніх греків.

якістю і помірними цінами пропонованих зразків, подружжя не цуралося також вигадувати щоразу щось нове на терені віддання останньої шани покійному. Душею закладу, звичайно, була пані Євтерпа. Висока, міцна, сухорлява і вельми балакуча, вона, мов шалений вихор, кружляла і тягла за собою свого чоловіка, невеличкого, бляклого шестидесятирічного дідка, що часто-часто кліпав очима. Коли вона окликала його: «Вікторе!» — він здригався так, ніби до серця йому приставили револьвер. А коли пані Євтерпа лагідно торкалася його волосся, він вбирав голову в плечі, ніби черепаха, що нашкодила. Продавця вони не тримали, та ще й Віктор був хирлявий, тож усю найтяжчу роботу пані Євтерпа виконувала сама: вона підіймала і спускала важкі залізні жалюзі, відкривала ящики, хекаючи, мов борець, пересувала бронзові та мармурові вироби. Зате ніхто не вмів майстерніше за Віктора нанизувати скляні намистини на мідний дротяний каркас. Він легко й весело підбирав сполучення сумних кольорів. Пані Євтерпа хвалилася сусідам, що у її чоловіка чарівні пальці.

Якось увечері, перед самісіньким закриттям, коли пані Євтерпа саме перераховувала виручку, до крамнички зайшов надзвичайно худий чоловік років семидесяти. З його стурбованого вигляду можна було здогадатися, що то солідний клієнт. Щоб підбадьорити покупця, пані Євтерпа звернулася до нього єлейним голосом:

— Що накажете, пане?

Той відказав:

— Я хотів би подивитися ваші вінки.

— Ну звичайно, пане, якщо ваша ласка,— прошелестіла пані Євтерпа, улесливо всміхаючись.— Для того ж їх і виставлено. На яку вартість приблизно ви можете розраховувати?

— Вартість не має значення.

Підбадьорена таким початком, пані Євтерпа підвела покупця до розкладених вінків. До стіни були прихилені цілі стоси тих «рятувальних кіл жалоби». Вінки з металевого лаврового листя, небитких троянд, нержавіючих незабудок, нев'янучого плюща свідчили про те, що людське горе не переводиться. Вінки тут були на різні смаки, для будь-якого серця і гаманця. Де-не-де фіалкові стрічки оживляли загальну темну масу вінків: «Моїй любій матусі», «Коханому братові», «Дорогому батькові», «Незабутньому кузенові», «Улюбленому племінникові», «Моїй молочній сестрі», «Незамінному зятеві»...

Ті загальні написи передбачали всілякі можливі родинні зв'язки з померлими. Надзвичайно рідко траплялося, щоб покупець, аби вилити свою скорботу, замовив спеціальний напис.

— Як бачите,— мовила пані Євтерпа,— вибір у нас досить великий. Можна підібрати, що кому треба.

Дбаючи одночасно про те, щоб, бува, не вразити покупця недоречними наполяганнями, але обов'язково звернути його увагу на якість товару, пані Євтерпа говорила зі стриманим хвилюванням, надзвичайно люб'язно, але водночас із легким смутком у голосі. З досвіду вона знала, як тяжко примусити покупця забути, що власник крамниці наживається на його нещасті. Тільки з ввічливості, вдаючи, ніби вона співчуває розгубленому клієнтові, крамарка обережно почала:

— Часто чоловіки, от як ви, пригнічені горем, не знаючи, який вінок вибрати, беруть перше, що трапиться. Я б вам порадила, якщо ваша ласка...

— Мені не потрібні поради,— обірвав її чоловік.

— Незабудки впадають в око,— незворушно провадила своє пані Євтерпа,— а от фіалки, такі, як ми виготовляємо, приваблюють самою своєю скромністю. Порцелянові троянди я порадила б для померлої дитини чи жінки. Пробачте мою нескромність, а ким вам доводиться покійний?

При цих словах обличчя незнайомця болісно скривилося, зраджуючи фізичне страждання. Погляд застиг. Вуста міцно стислися у дві страдницькі складки. Він важко зітхнув і прошепотів:

— Ким доводиться покійний?

— Так,— ствердила пані Євтерпа.— Це чоловік чи жінка?

— Чоловік.

— Ваш родич?

Покупець гордо звів голову, обдав пані Євтерпу крижаним поглядом:

— Ваша цікавість дуже дивна, мадам.

— Це зовсім не цікавість,— пробелькотіла зніяковіла пані Євтерпа.— Без цього я не знатиму, який вінок вам потрібний: для кузена, батька чи брата...

Чоловік звів руку, щоб спинити це трагічне перечислення, і мовив:

— Мені потрібні вінки для кожного з них.

— Що ви сказали? — захлинулася пані Євтерпа.

— Так, по вінку для кожного з родичів,— повторив він роздратовано.— Тільки для родичів чоловічої статі. Здається, ясно?

Пані Євтерпа ковтнула слину і озвалася:

— Гаразд, пане. Отже: любому батьку, любому брату, любому сину, любому племіннику...

— І любому дядькові,— втрутився покупець із тривожною гарячковістю,— і любому кузенові, і любому другові, і любому колезі, і любому квартирантові, і любому тестеві, і любому зятеві! Весь набір, зрозуміло!

Очі в нього блищали від якихось недобрих гордощів. Він розчервонівся. Без сумніву перед нею божевільний, маніяк, фетишист...

Стривожена, пані Євтерпа позадкувала до прилавка і покликала:

— Вікторе!.. Вікторе!..

Та Віктор був у задніх кімнатах і не міг її почути.

— Отже,— провадив дивний відвідувач,— ви згодні мене обслужити чи ні?

— Чи не змогли б ви зачекати до завтра? — зважилася пані Євтерпа.

— Ні, я поспішаю. Дуже поспішаю. Я приїхав на таксі спеціально, щоб забрати всі ці вінки. Якщо ви відмовляєтесь, я звернуся до іншої крамниці!

Тим часом пані Євтерпа не знала, на що зважитись, як же упустити таку вигідну нагоду збути оптом товар, лише тому, що покупець поводиться дивно? А крім того, хто зна, такий неврівноважений тип може чого доброго ще й затіяти бійку, якщо вона перечитиме.

— Ви вирішили? Я чекаю,— квапив відвідузач.

— Гаразд,— погодилась пані Євтерпа,— я вас обслужу.

Обливаючись холодним потом від страху, вона підібрала потрібні вінки і по одному перенесла до таксі. На заднє сидіння накидали цілу купу родичів — усе чоловіків. Тут були батько, зять, син, небіж. Хоча за багато років пані Євтерпа звикла до ритуалу останньої шани покійному, проте така численна жалоба вразила і її. Раптом їй сяйнув здогад:

— Тепер я розумію,— скрикнула вона,— всі чоловіки вашої родини загинули під час якогось жахливого випадку!

— Цілком слушно,— відказав покупець.— Але поквапте ся. Вмостіть краще дядьків вінок. Ось так! Я сяду поруч з шофером...

На якусь мить він замислився, а тоді додав:

— Дайте ще вінок дідові.

— Невже ваш дідусь теж загинув?

— Адже я вам кажу!

— Він, мабуть, дуже старенький?

— Так, майже сторічний дідуган.

Пані Євтерпі трохи відлягло від Серця, і вона принесла вінок ще й для дідуся, а також рахунок покупцеві. Той сплатив без зайвих суперечок, сів у таксі, грюкнув дверцятами і торкнувся капелюха. Таксі рушило з місця. Застигла на краєчку тротуару, пані Євтерпа дивилася вслід тим символам неосяжного смутку, що помчали хтозна-куди.

Вернувшись до крамниці, вона побачила Віктора, що саме виходив із задніх кімнат, невправно застібаючи штани.

— Вікторе! — вигукнула вона.

Той здригнувся, закліпав очима й мовив:

— Слухаю тебе, серденько.

І вона йому розповіла все. Коли вона скінчила, Віктор насупив брови і пробурмотів:

— Який бузувір!

— Чому? Цей бідолашний чоловік утратив всіх чоловіків своєї родини під час жахливого випадку і...

— Невже ти віриш цій вигадці з нещасним випадком? — роздратовано перебив Віктор.

— Ні,— відказала пані Євтерпа.— Тепер я і сама бачу, що це неправда. Але, якщо ти такий розумний, то знайди інше пояснення! Може, це якийсь конкурент, якому приспічило поповнити товар?

— І заплатив, не торгуючись? — зауважив Віктор.— Ти жартуєш! Адже він і не подумав збавляти ціну, або хоча б накинути на дюжину один вінок задарма. Тут зовсім інше. І я не повинен більше лишати тебе одну в крамниці. Цей чоловік — садист.

— Садист?

— А хто ж по-твоєму може купувати вінків на всіх чоловіків родини? Він, певно, збирається найближчим часом повбивати їх поодинці або й усіх гуртом. А наші вироби прикрашатимуть їх домовини. Це страхітливо!

Необхідно будь-що запобігти тому звірячому вбивству. Не гаймо ні хвилини. Ти спитала у нього прізвище й адресу?

— Тоді я не подумала про це.

— І не запам'ятала номер таксі?

— На жаль, ні.

Віктор невдоволено прицмокнув язиком:

— Шкода! Треба порадитись з Сімоном. Він скаже, що робити.

Сімон, небіж Євтерпа, був поліцейський. Того ж вечора Віктор покликав його на пораду. Всі троє вмостилися в їдальні позад крамнички. На столі перед ними стояли дві пляшки — з малагою і з витриманим ромом. Сімон пив ром, а Євтерпи — малагу. Вислухавши дядька, поліцейський, людина з раціональним складом мислення, щось довго і зосереджено обмірковував. Нарешті, він виголосив, скрушно хитаючи головою, що випадок цей далеко не такий звичайний, як здається, але, наскільки йому відомо, жодна стаття цивільного кодексу не забороняє одній особі купувати зразу кілька надгробних вінків. У цьому немає нічого злочинного, і тому ні подружжя Євтерпів, ні навіть незнайомця ніхто не може притягти до кримінальної відповідальності.

— Але ж,— вигукнула пані Євтерпа,— ми певні, що цей бузувір купив наші вінки, замисливши масове вбивство!

— Поліція заарештує його, як тільки злочин буде вчинено і ми матимемо проти нього речові докази..

Даремно бідолашна тітка переконувала небожа, що не менш, як дюжина безвинних людей можуть загинути через байдужість органів влади. Сімон надійно сховався за законом, спорожнив пляшку, витер вуса і сердечно розпрощався з старими, похваливши наостачу їхній ром.

Незворушний спокій поліцейського зрештою підбадьорив Віктора: якщо вже сам охоронець порядку в поліцейській формі радить йому забути цю пригоду, то й він ніякої відповідальності не несе. Зате пані Євтерпа, як і більшість жінок, глуха до юридичних доказів, не спала всю ніч. У той час, як Віктор, відкривши рота, спокійненько хропів у неї під боком, раз по раз плямкаючи губами, пані Євтерпа широко розплющеними очима вдивлялася в темряву. їй ввижалися всілякі жахи. До болю чітко вона уявляла кожну рисочку покупцевого обличчя, до найменших подробиць пригадувала його вбрання. Та і зовнішність, і одяг, чим далі більше переконували її, що то вбивця-садист. У чорній пітьмі їй ввижалося винищення цілої родини. Може, саме в цей час чоловік, який купив у неї стільки надгробних вінків, навшпиньках прокрадається з одної кімнати до іншої, душить у колисці немовлят, випускає кишки сивим дідам з пухнастими бородами, бритвою перерізає горло дядькам й небожам, розкраює череп сплячому братові, стинає голову беззахисному батькові, шматує двоюрідного брата, каструє зятя і регоче на все горло, чалапаючи по крові й мозку своїх жертв.

Вранці пані Євтерпа перш за все накупила, яких тільки могла, газет, певна побачити на перших же сторінках повідомлення про страхітливі злочини, що їх вона передбачила. Та даремно вона ретельно обнишпорила газети від передової аж до оголошень: нічого, крім повідомлень про якісь незначні самогубства та дрібні непрофесійні вбивства, вона не знайшла. Очевидно, негідник ще не встиг здійснити свою страхітливу помсту. Певно, він вичікує слушної нагоди. Хоче передбачити все. Пані Євтерпа присягла, що так просто цієї справи не залишить, і, справді, протягом кількох місяців ніхто ретельніше і ревніше за неї не перечитував ранішніх та вечірніх газет,

Отак спливло вже десь близько року, **а** загадковий покупець так і не подавав ознак своєї злочинної діяльності. Давно вже пані Євтерпа перестала ділитися з чоловіком своїми побоюваннями. Тепер вона навіть вдавала перед Віктором, що глузує зі своїх колишніх підозр. Але потай вона була щиро переконана, що жахлива трагедія станеться саме тоді, коли на неї ніхто й не сподіватиметься.

Однієї п'ятниці увечері, коли Віктор виконував термінове замовлення, пані Євтерпа кинула за щоку кисленьку карамельку, пов'язала голову кремовою мереживною хустинкою і сіла біля дверей крамнички подихати свіжим повітрям. Та не пройшло й п'яти хвилин, як на протилежному тротуарі вона помітила зловісного покупця: вбраний у чорне, той, здавалося, крався попід стінами. Пані Євтерпу ніби щось ударило в груди. Не вагаючись, вона зірвалася на ноги, перчйшла на другий бік вулиці і подалася назирці за невідомим. А той ні про що не здогадувався. Пані Євтерпа бачила його похилені плечі та безвільно опущені руки, що теліпалися по боках. Він чвалав, позираючи праворуч і ліворуч, ніби сумирний громадянин. Та пані Євтерпу годі було обдурити тією машкарою. Крамарка пишалася: адже, наперекір боязкому чоловікові та нетямущому небожеві, вона таки натрапила на слід злочинця і тепер уже не упустить, хоч би там що. Вона таки змусить його зізнатися у своїх бузувірських намірах. Пані Євтерпа вже приготувалася була затримати злочинця на вулиці, коли той спинився перед досить непоказним готелем і, скинувши капелюха, зайшов до під'їзду. Крамарка подалася слідом. Чоловік почав підніматися сходами, відсапуючись на кожній східці. Пані Євтерпа на віддалі йшла за ним. Нарешті старий звернув до коридора. Крамарка сховалася за рогом, щоб мати змогу здалеку стежити за цим. Коли

той відімкнув двері, пані Євтерпа вискочила зі своєї схованки і гукнула:

— Ні з місця!

Чоловік, зачудований, завмер на порозі, безглуздо дивлячись на неї.

— Пустіть мене до кімнати,— рішуче наказала вона.

І, не чекаючи відповіді, переступила поріг. То була звичайнісінька кімната, обклеєна рожевувато-бузковими шпалерами з розводами, мідне ліжко, умивальник, відгороджений бамбуковою ширмою. Вздовж стін у якомусь зловісному порядку вишикувались надгробні вінки, призначені для родичів усіх трьох поколінь. Пані Євтерпі досить було побіжного погляду, щоб переконатися, що всі вінки на місці. Отже, вона встигла вчасно. Очі її переможно спалахнули, вона з полегкістю зітхнула.

— Що вам потрібно, пані? — пробелькотів чоловік, зачиняючи двері.— Я вас не знаю.

— Зате я вас знаю,— відказала пані Євтерпа інквізиторським тоном.— Як вас звати?

— Мене звати Моріс Балотен.

— Родинний стан?

— Неодружений.

— Вік?

— Сімдесят років. Але чому ви ставите мені ці запитання?

Моріс Балотен СТОЯВ ВИСТРУНЧИВШИСЬ Перед гОСТеЮ. По обидва боки тонкого носа, гострого, мов лезо ножа, бряклимн сивими складками звисали щоки. Смутні очі наповнилися слізьми. Ліва рука, яку він поклав на борт піджака, тремтіла. Та пані Євтерпа в найкращих детективних романах читала, що деякі старі, вдаючи немічних, насправді сильні й гнучкі, мов тигри. Тож, усвідомлюючи небезпеку, вона не зводила очей з рук співрозмовника. І коли той зробив крок до дверей, **вона** негайно гукнула:

— Не рухайтесь!

— Але прошу, пані, я у себе вдома і маю право...

— Ніякого права ви не маєте. Ви в моїй владі! Це я вам продала усі ці вінки!

При цих словах Моріс Балотен затулив руками обличчя, коліна у нього підігнулись. Переконана, що вона попала в ціль, пані Євтерпа провадила:

— Так, це я. Правда, тоді я не зрозуміла мети вашої оптової купівлі. Та невдовзі я про все здогадалася. Ви — садист. Ви замислили, не знаю вже за що, звести рахунки зі своїми рідними. Я попередила поліцію...

— Ви попередили поліцію? — прошепотів Моріс Балотен.

Він упав на стілець, так само не віднімаючи рук від лиця. Вона не бачила його обличчя, але чула, як він плаче. Ці сльози були їй приємні.

— Навіщо ви попередили поліцію? — мовив він, схлипуючи.— Я не маю ніяких злочинних замірів. Присягаюсь вам...

— Щиро хотіла б вам вірити,— відказала вона іронічно,— але поясніть мені тоді, навіщо вам усі ці вінки, які ви в мене придбали!

Чоловік звів голову, і вона побачила його старече, зморщене, просякле сльозами, ніби ганчірка під зливою, обличчя. Губи його тремтіли, відкриваючи жовті пеньки. Затинаючись, він пробелькотів.

— Це... це таємниця... Але вам я скажу все... От... Я дуже старий... У мене хворе серце... Лікарі винесли мені вирок... Я протягну ще кілька місяців, а може, всього кілька днів... Отож я весь час думаю, як помру, як мене ховатимуть. Я зовсім самотній. Ні родичів. Ні друзів. Нікого. Уявіть собі катафалк, який везе через місто самотню, голу, невідомо чию труну, без жодного вінка, без жодної квіточки. І щоб уникнути ганебного кінця, я вирішив заручитися цілою ріднею.

Я накупив надгробних вінків, які засвідчують про те, що хтось щиро оплакує в моїй особі батька, діда, брата, сина, дядька, кузена, зятя, чоловіка, друга... Я заздалегідь запасся свідченням туги неіснуючої рідні. Я вже почуваюсь не таким самотнім. У мене таке відчуття, ніби я дійсно комусь потрібен, і мене дійсно люблять. Це зігріло мені серце. Мені здається, ніби за мною і справді хтось тужитиме.

Ледь стримуючи сльози, пані Євтерпа дивилася на цього чоловіка, якого запідозрила у злочинних намірах, а він виявився поетом родинної любові. Моріс Балотен додав ледь чутно:

— Все це, певно, вам здається смішним, безглуздим... Даруйте мені...

— Та ні, це я повинна просити у вас вибачення,— зітхнула пані Євтерпа.

Вона схопила руку Моріса Балотена і стисла її в своїх міцних долонях. А тоді вони пильно подивилися одне одному в вічі, і пані Євтерпа палко вигукнула:

— Приходьте до нас завтра вечеряти. Ми познайомимося ближче.

Ось так Моріс Балотен став найближчим другом подружжя Євтерпів. Він помер через кілька місяців, як і передбачав. Похорон його вразив перехожих.

За катафалком йшло лише подружжя Євтерпів — більше нікого. Зате труна потопала під цілою горою вінків із скляного намиста, з мідними листочками і пластмасовими пелюстками. Оберемки фіалкових стрічок свідчили про скорботу цілого племені родичів, напрочуд плодючого і вірного. А на вершечку лежав велетенський вінок від подружжя Євтерпів зі скромним написом золотими літерами на бузковій стрічці: «Нашому найкращому клієнтові».

ПОМИЛКА

Я ніколи його не бачив. Я нічого не знав про його особисте життя і його вдачу. Та одних його статей було досить, щоб я палко захоплювався ним. Постійний читач «Габіоліпонтського блакитного листка», я гарячково чекав суботнього номера газети з. його статтею на першій сторінці під лаконічним і задиристим заголовком: «Сьогодні — Адрієн Лакель». Треба сказати, що не тільки я, а й всі габіоліпонці по суботах так само нетерпляче чекали на його статтю.

Починав пан Лакель з малого. Мимохіть усміхнешся, подумавши, що цей великий чоловік, популярність якого тепер ні у кого не викликає сумнівів, так довго публікував у провінційній газеті статистичні дані про зміни у кількості населення департаменту за минулий тиждень. Просто заради цікавості я зберіг кілька старих номерів «Габіоліпонтського блакитного листка», де на останній сторінці між рекламою кінотеатрів та бакалійних крамниць недбало втиснуто, ніби щось геть нікчемне, перші таблиці смертності, за підписом Адріена Лакеля.

Ті багатоповерхові таблиці були прикрашені фігурними дужками і позначені зірочками. В лівій колонці під назвою «причина смерті» значилося: нещасні випадки, самогубства, вбивства, старість, хвороба, різне. Сусідні колонки були позначені: «Кількість померлих у кантоні за статтю: *а)* чоловіки; *б)* жінки», «Кількість померлих за національністю».

Якось панові Лакелеві спало на думку додати до цього занадто загального списку ще колонку прогнозів на наступний тиждень. Внизу колонки на всякий випадок було зазначено, що в останніх цифрах «можливі всілякі зміни».

Читачів зацікавили ці щотижневі прогнози. Були й такі, що билися об заклад за чи проти Лакеля. Дехто намагався його викрити. Та пан Лакель ніколи не помилявся. Його прогнози один в один сходились з офіційною статистикою наприкінці тижня. Можна було подумати, ніби на початку кожного тижня він давав якнайсуворіші розпорядження долі. Невдовзі він навіть перестав застерігати читачів, що за свої похмурі передбачення відповідальності не несе. Тепер в газеті друкувалося: «Мої прогнози на перший тиждень квітня — 135 смертей». Більше нічого.

Я пригадую той сенсаційний випуск «Габіоліпонтського блакитного листка», в якому число вмерлих за тиждень, кількість яких коливалася звичайно між 115 і 150, раптом підскочила до 201. Уявляєте, яка була паніка! Після восьмої вечора ніхто й носа надвір не потикав. Матері ні на крок не відпускали від себе дітей. Муніципалітет розставив чергових на кожнім перехресті. Всі переконували себе, що то певно якийсь огріх у підрахунках або друкарська помилка.

І справді, у суботу зранку вдосконалені тоталізатори «Габіоліпонтського блакитного листка» показували незначну цифру померлих — 125, на 76 менше, ніж передбачив пан Лакель. «Повірте мені, так багато не вмре за кілька годин»,— запевняв пан Велюр, директор поховальної служби.

Але тої-таки суботи о 23 годині 45 хвилин експрес зійшов із рейок біля Габіоліпонтського вокзалу... 76 загиблих.

Пан Лакель став тутешньою знаменитістю. Ним захоплювались і водночас побоювались. Підсвідоме почуття самозбереження спонукало габіоліпонтців запобігати його ласки. Коли на спроби паризьких газет та страхових компаній перетягти його до себе,, пан Лакель відповів, що ніколи не кине газети, в якій починав, піо тут заколотилося! На його честь влаштували гігант-

ський банкет. Серед запрошених був і я. Того дня мені нарешті випала нагода на власні очі побачити габіоліпонтського кумира.

Пан Лакель був блідий, підтягнутий чоловічок зі скупими рухами. Сухе, ніби маца, обличчя свідчило про виснажливі години підрахунків при електричному освітленні. Його чорні очі дивилися повз людину, ніби розглядали щось невидиме для інших. Кожна зморшка світилася розумом. Його довгий, білий, бездоганно рівний ніс різко зупинявся над тонкою рискою вусів, що ніби відмежовувала чисельник від знаменника. В ньому відчувалася якась принадна, проста і трохи владна сила, яка справила глибоке враження на мене і на всіх присутніх. Коли до нього зверталися, він давав надзвичайно чіткі й прості пояснення, посилаючись на авторитет учених, прізвища яких нам ні про що не говорили:

— Я не допускаю ніяких довільних припущень у своїй роботі. Мої висновки грунтуються на застосуванні існуючих правил. Будь-хто на моєму місці...

Чи хто сказав йому, що я захоплююсь його дослідженнями, чи, може, він сам помітив, з якою шанобливою цікавістю я ловив кожне його слово? Я й досі не знаю. Хай там як, та коли всі встали з-за столу, він підійшов до мене і дружньо поплескав по плечу:

— У вас вигляд ділової людини! — мовив він.

— Наскільки це можливо,— пробелькотів я.

— Без сумніву ви захоплюєтесь статистикою. Це велика наука. Дяка богу, вона вже минула примітивну емпіричну стадію свого розвитку. Вона не обмежується більше простою констатацією; вона передбачає. Так, так, я саме зараз працюю над нарисом з прогнозової статистики. Ми могли б поговорити про це докладніше, якщо ця тема вас хоч трошки цікавить. Завітайте до мене якось увечері між вісімнадцятою тридцять та двадцятою годиною.

— Даруйте, вчителю, але ж ви мене зовсім не знаєте!

— Я вас передбачаю.

Мене охопили такі нестримні гордощі, радість і вдячність, що я не встиг йому як слід подякувати. Ми домовилися зустрітися на другий день.

Пан Лакель мешкав у скромній парубоцькій квартирі на одній з найвідлюдніших габіоліпонтських вулиць. Він запросив мене до кабінету, захаращеного книжками та паперами. Стіни були суцільно вкриті графіками, розмальованими акварельними фарбами. Криві смертності злітали вгору скрізь сітку цифр та прізвищ. Синусоїди народжуваності, ніби змії, звивалися на строкатих стовпчиках років. Зигзаги одружень коливалися, ніби графік температури, між двома паралелями. А в глибині кімнати виднілася чорна дошка, геть помережена якимись багатоповерховими рівняннями з додаванням, відніманням, множенням і діленням.

— Це моя лабораторія! — пояснив пан Лакель, простягаючи мені забруднену крейдою руку.

Я щиро позаздрив цьому чоловікові, що живе серед отих хвилюючих зображень людської долі. До якого б куточка кімнати не сягав мій погляд, я всюди наштовхувався на пам'ятник чиїмсь старанно пронумерованим загубленим чи щасливим долям. І вже мої думки линули на крилах мрій. Я уявив собі тих бідолашних, смерть яких підбила вгору цю чорнильну риску, далекі епідемії, які збільшили площу цього жовтого квадрата...

— Сідайте, друже,— запросив пан Лакель.— Зараз я приготую чашку чаю.

Я вже гаразд і не пригадаю, про що саме ми говорили того разу. Але ніби зараз бачу, як він у зеленавому хатньому халаті з розширеними до низу рукавами пальцем вказує на графіки, почеплені на стіні;

— Тут зібрано все. Все зводиться до цього. Міцно стиснуті пелюстки квітки, які доводиться розгортати по одній.

— А ви не боїтесь наслідувачів?

— Якщо хтось спробує мене мавпувати, я просто зневажатиму його і не звертатиму уваги. Але якщо хтось зможе піти далі за мене, я вдячно схилю перед ним голову.

Невдовзі після нашої розмови «Республіканський листок» відкрив нову рубрику прогнозової статистики, аналогічну до рубрики «Габіоліпонтського блакитного листка». Таблиці підписував якийсь Фортіш. Я кілька разів зустрічав того типа в «Поштовому та американському кафе», де він запивав щоденним аперитивом шлункові пілюлі. То був вайлуватий чолов'яга з рожевим, укритим білявим пушком, ніби нова промокашка, обличчям і очима кольору локричного соку. Ні за освітою, ні за вдачею він не годився для тієї справи, за яку взявся. А втім, поєдинок між Лакелем та Фортішем збуджував громадську думку. Мешканці Габіоліпонта розділилися на два ворожі табори. У кожного з них були свої віддані прихильники. На стінах з'явилися дошкульні написи: «Лакель — бовдур; Фортіша — на шибеницю!»

Дуже швидко Фортішу довелося визнати свою поразку. Прогнози пана Лакеля завжди справджувалися, тоді, як Фортішеві цифри неодмінно виявлялися помилковпми. Фортішеві прихильники перестали йому довіряти. Якось, тамуючи спрагу у «Поштовому і американському кафе», я був свідком, як Фортіш вигукнув у присутності кількох журналістів:

— Не дивно, що він так точно передбачає кількість смертей, адже він сам їх доводить до повного рахунку, якщо треба,

Ті жахливі слова підхопили. Спочатку їх вважало просто дотепом. Та. непомітно вислів зробив свою підступну справу. Навіть у розмовах з друзями пана Лакеля я почав відчувати деяку ніяковість, і це мене неабияк стривожило.

— Ви ж не вірите цим побрехенькам, правда?

— Та ні... ні... звичайно... Хоча, погодьтесь, все-таки дивно, що прогнози Лакеля завжди бездоганно точні. Воно не тільки дивно, а й щось тут таки негаразд... От якби він помилився, хоча б разочок! А то така незвичайна точність викликає підозри... Звичайно, він сам не діє: мені казали, що існують зграї злочинців, які охоче виконують таку роботу, «доводять до повного рахунку», за висловом Фортіша!

Мені було боляче відчувати, як довкола мого друга поволі нагнітається похмура атмосфера недовіри, страху, відрази, ніби він справді був винен у всіх тих смертях, які прогнозував.

Одного вечора у сквері Дерулед я почув, як якась мати лякала свою маленьку вередунку:

— Якщо ти не будеш слухатися, пан Лакель занесе тебе до свого списку!

І до чого ж нетривка популярність! Не минуло її двох місяців, а вже від чоловіка, якого нещодавно так гучно 'вшановував весь Габіоліпонт, тікають, мов від прокаженого. Ціла родина, яка мешкала з ним по сусідству, виїхала. Одного дня на дверях його будинку я побачив написане крейдою слово «Вбивця!».

Ну, це вже занадто! Я вирішив поговорити з паном Лакелем. Коли я завітав до нього, він зі страдницько-щасливим виглядом саме розбирав лайливі листи.

— Вони самі не знають, що роблять,— поскаржився він.

— Знають чи ні, а так продовжуватися не може! Нам зараз' важливо, негайно припинити громадський поголос, реабілітувати вас, присоромити ваших ворогів!

Він із гідністю стенув плечима:

— Я не знаю, як це зробити.

— Надзвичайно просто: вам досить лише раз помилитися у ваших прогнозах. Саме точність ваших відомостей і непокоїть читачів. Одна-єдина помилка поверне ваш колишній авторитет.

Пай Лакель звів очі до стелі, розвів руками з виразом лагідної безпорадності і проронив ці жахливі слова:

— Я не можу помилитися!

— Що ви кажете! Отже, якщо замість того, щоб обчислювати кількість смертей на наступний тиждень, ви вигадаєте якусь цифру навмання...

— Доля пристосується до цієї цифри!

Я дивився на нього в якомусь заціпенінні.

— Ви гадаєте, що я не пробував помилятися? — провадив він глухим голосом.— Я тільки те й роблю! Я завжди тільки те й робив! Звичайно, я не можу вказати якусь сміхотворну цифру, приміром, п'ятдесят померлих, бо читачі відразу відчують шахрайство, але будь-яка інша цифра, більш-менш правдоподібна, негайно підтверджується фактами. Мене переслідує якась невблаганна випадковість. Я вже й сам не владен над собою. Я вже більше не передбачаю. Я наказую. Тепер ви збагнули весь жах мого становища?

Він гірко скривився, впав на стілець і затулив кістлявими руками обличчя.

— Горе мені! — знову простогнав він.— Я волів би бути беззахисним невігласом, як будь-хто з вас. Я волів би позбутися цього клятого дару провидця. Я волів би знову стати таким, як усі!..

Сутеніло. Лінії на графіках зливалися, і здавалося, ніби зі стін дивляться якісь потворні обличчя в зморшках фіалкових рисок, поцятковані цифрами. В кутку власний тоталізатор папа Лакеля висолопив довгого язика з білого паперу. На чорній дошці знаки додавання здавалися хрестами кладовища в мініатюрі Мене охопило якесь дивне занепокоєння.

— Стривайте,— пробурмотів я,— треба знайти якийсь вихід. Може... а що, якби ви в прогнозі смертей на наступний тиждень дали не свою, а мою цифру? Ті диявольські чари, які тяжать над вами, наді мною не владні! Я неодмінно помилюся...

— Хто його знає!

— Але ж нічого не варто спробувати!

Він усміхнувся:

— Кажіть вашу цифру!

— Сто вісімнадцять, наприклад!

Він вніс це число до записника, скрушно хитаючи головою.

Термін кінчався наступної суботи, опівночі. Вже з восьмої вечора я був у редакції «Габіоліпонтського блакитного листка», де тоталізатор щогодини видавав нам відомості про останні випадки смерті в департаменті: «114... 115...» В тривожному заціпенінні я не спускав очей з невблаганного апарата. Добре ім'я, саме майбутнє пана Лакеля були поставлені на карту у зловісному змаганні смертей. Я уявляв, як він у себе в кабінеті, подібно до мене, затамувавши подих, стежить за відомостями, сподіваючись на помилку, а може, й благаючи її. На одинадцяту годину кількість випадків смерті становила 116.

Поруч зі мною журналісти ділилися прогнозами:

— Не може бути, щоб всього за годину померло відразу двоє!

— Але ж таке вже бувало!

— Я гадаю, що цього разу Лакель потрапив пальцем у небо!

— Та стара мавпа хитріша, ніж тобі здається!

— Фортіш передбачив сто сімнадцять.

Для мене ця розмова була нестерпна. Я встап. І «же хотів був вийти, коли хтось скрикнув:

— Сто сімнадцять!

Мені перехопило подих, я прихилився до стіни і заплющив очі: «Хоч би до півночі більше ніхто не вмер! Хоч би до півночі більше ніхто не вмер! — повторював я подушки.— Або нехай одразу вже двоє...»

Більше ніхто не вмер. За п'ять хвилин до півночі тоталізатор все ще показував цифру 117. Не тямлячись з радощів, я кинувся до пана Лакеля. Перед його будинком я зіткнувся з Фортішем, який саме наготувався заходити.

— Бачили? Він помилився! — глузував той бідолаха.

— Авжеж,— відказав я,— але ця помилка далася з великими труднощами;

Ми разом піднялися сходами. Двері до квартири були відчинені. Ми зайшли до кабінету. Годинник на каміні показував північ. Тоталізатор у кутку спинився на цифрі 117. Підлога була встелена паперами. Якась загрозлива тиша зависла над меблями. Раптом вуха нам різонув постріл. Ми притьмом кинулися до спальні. Пан Лакель лежав поперек ліжка, в розхристаній сорочці з мертвотно блідим обличчям. З рота й носа стікали цівки крові. Револьвер валявся біля ліжка на килимку.

— Застрелився! — скрикнув я.— Біжіть мерщій у поліцію! Приведіть лікаря...

Фортіш чухав потилицю.

— Сто вісімнадцять! — констатував він.— Рівний рахунок, хай йому грець, і як красиво виправив помилку!

СИН НЕБА

Анатоль Філатр був сумовитий чоловік років сорока. Бліде, не дуже вродливе обличчя псував грубо посаджений ніс. Очі він мав круглі й лагідні, мов у хвилястих папуг. Тонкі вусики Анатоль Філатр підстригав у формі фігурної дужки, як у китайця, за що його й прозвали Сином Неба 1.

Він був зразковим чоловіком і батьком, свідомим своїх родинних обов'язків. Перебивався він випадковими, мізерними заробітками, здебільшого виконуючи, важку, малооплачувану роботу. Виснажений до краю, відлюдкуватий, він з дня на день у поті чола свого здобував сякі-такі харчі для своєї хирлявої малечі. Якої роботи він тільки не переробив: рекламував парасольки, продавав на вулиці трикольорові авторучки, був і нічним сторожем в універмазі, і статистом у фільмах, які знімалися на поганеньких пригородних кіностудіях. Оті зйомки й були найщедрішим джерелом його прибутків. Анатоль Філатр любив чарівну заворожливість декорацій та екзотичних костюмів, він любив бути поруч із зірками екрана, любив вишуканий смак помади на вустах і млоїсту втому, коли в переповненому метро повертався додому після зйомок разом зі «своїм братом-кіноактором». В кіно він послідовно виконував ролі то поважного й мовчазного гостя якогось латино-американського посольства, то відвідувача прокуреного Гаврського шинку, чи волзького човняра, горлатого й обідраного, чи навіть євнуха в якомусь східному гаремі з басейнами, де плюскаються голі дівчата. Та кого б він не грав — міністра, голо-

---

[1] Син Неба — так називали китайських імператорів.

дранця, російського мужика чи євнуха — він завжди перш за все скидався на поважного батька великої родини. Саме через оту незмінну зовнішність йому й не доручали якихось важливіших ролей.

Таке становище невдахи особливо гнітило його через те, що його старшому братові, аж ніяк не розумнішому і не хитрішому за нього, навдивовижу поталанило в житті.

Філатр-старший, не одружений, астматик, очолював фірму молочних продуктів «Задумлива теличка», що постачала молоко, масло і солодкі сирки більш як у сорок сім департаментів Франції. Філатр-старший міг би, звичайно, підшукати для бідолашного Анатоля місце хоча б уповноваженого по торгівлі, але близько п'ятнадцяти років тому брати посварилися через собаку, що його один залишив другому, а той не вберіг, і пес загинув під колесами автоцистерни. Після цієї сварки Філатр-старший категорично відмовився бачити у себе Анатоля, а той, у свою чергу, суворо заборонив родині купувати продукти «Задумливої телички».

Звичайно, Син Неба шкодував за ту дурну сварку з братом, яка закрила йому дорогу до фірми. Головним чином це траплялося, коли він лишався без роботи. Але Анатоль був чоловік гордий і не хотів перший іти миритися.

— Подумай про майбутнє своїх дітей! — часом кричала йому пані Філатр.

— Я піклуюсь про їхню честь,— відповідав Анатоль.

— У нас більше немає ні вина, ні цукру...

— Зате у нас чисте сумління.

Анатоль Філатр уже наперед готувався до подібної зворушливої розмови якось восени, в листопаді, дощового вечора повертаючись додому, де на нього чекали розлючена дружина і четверо крикливих малюків. Той день видався для нього особливо похмурий.

І на кіностудії в Жуанвілі [1], і в компанії Коль, яка спеціалізувалася на виписку підтяжок, і в фірмі Флекс по виготовленню різноманітних вентиляторів відмовились від його послуг.

Цей ряд невдач пригнічував Сина Неба ще й тому, що в нього лишилося всього десять франків і п'ятдесят сантимів, а Об'єднання електроенергетичної промисловості Франції давно вже погрожувало відрізати йому електрику за несплату. Однак зранку, випивши чашечку кави і вже йдучи з дому, він запевнив дружину:

— Матильдо, можеш покластися на мене. Сьогодні ввечері будуть гроші.

Настав вечір. А в гаманці Анатоля Філатра так само порожньо. Гірше того, за день він ще й витратив чотири франки шістдесят п'ять сантимів.

— Край! — стогнав Анатоль Філатр.— Всьому край!

Здавалося, саме небо співчуває його нещастю. Дрібний дощ сіявся в жовтому світлі вуличних ліхтарів. Вітрини крамниць плакали дрібними дощовими крапельками над нікому не потрібними товарами. Вздовж похмурих фасадів будинків, мов пацюки з водостоків, пробігали мокрі від дощу перехожі.

Щоб трохи відсапатись, Анатоль Філатр спинився перед поховальною конторою, власником якої був Пілат, його колишній однокласник з ліцею Пуар'є.

Пілат за звичкою стояв на порозі, зухвалий і череватий, ніби двірник прибуткового будинку. Щоб надати собі статечного вигляду, він насупив брови і від цього ніс його здавався на диво крихітним і смішним. Чорна, жорстка, блискуча, ніби наглянсована, борода здавалася натягнутою на підборіддя, мов черевик.

— Гей, Анатолю Філатре! Багато сьогодні заробили? — окликнув його Пілат, який зневажливо звертав-

[1] Жуанвіль — містечко недалеко від Парижа, де розташовано кілька кіностудій.

ся до Сина Неба виключно на «ви», і, вітаючись, простягав йому лише три пальці.

— Де там! Зовсім дріб'язок! — зітхнув Син Неба.

І, крижаніючи з відрази, він звів очі на цього чоловіка, який наживав добро і викохував черево, торгуючи трунами. Анатоль Філатр, по природі своїй чоловік дуже вразливий, не міг звикнути до того, що цей бородатий трунар був колись його шкільним товаришем, моторним і злодійкуватим хлопчиськом, з яким вони разом, залізши в струмок, гралися в м'яча або змагалися, хто далі плюне.

— А ваш брат, пане Філатр, все ще товстіє на молоці? — спитав Пілат.

— Еге ж!

— А от тістечка зі збитими вершками не про вас, ха-ха! Шкода, шкода...

Анатоль Філатр похилив голову й побачив темну калюжу води, яка утворилася біля його ніг. Він не наважувався відразу ж попрощатися з таким значним чоловіком, як пан Пілат, а той, у свою чергу, аж ніяк не поспішав обірвати розмову.

— А дощик не перестає,— мовив Пілат.— Заходьте, трохи погрієтесь у мене в конторі.

Анатоль Філатр боязко зайшов до поховальної контори й сів у запропоноване крісло.

Та тільки він торкнувся м'якої шкіри сидіння, як подумав про згорьованих вдів і бідолашних сиріт, які сиділи на цьому місці, і весь аж зіщулився.

В конторі у пана Пілата кожний міг ПОМІТИТИ сувору скромність і чистоту. Прямокутний стіл таких розмірів, як надгробна плита, попід стінами вітрини зі зменшеними зразками лакованих трун, майстерно відтворених до найменших подробиць, етажерки зі зразками мідних ручок до трун і оббивки. Збільшені фотографії розкішних похорон: плюмажі, коні в темних попонах, покрови на труну, оторочені золотими китицями. Пан Пілат виділявся на тлі тих сумних і похмурих речей своїм здоровим і самрвдоволеним виглядом. Він задоволено потер руки і грубим голосом мовив:

— А от я, друже мій, не скаржусь. Справи йдуть дуже добре. Тільки позавчора три похорони по першому розряду. А сьогодні два...

— Чудово! — ніяковіючи, вставив Анатоль Філатр.

— Чудово?! Та це ще як сказати! Поховальній конторі, як і всякому іншому закладу, потрібна клієнтура. От подивіться на контору мого конкурента навпроти, Муя. Та ж він тижнями сидить без роботи! А чому — можете відповісти?

— Ай справді, чому? — спитав Анатоль Філатр, якого це зовсім не цікавило, але він твердо вирішив бути якомога ввічливішим.

— Та дуже просто. Він живе сьогоднішнім днем. Він обслуговує лише тих померлих, про яких його просять, даруйте на слові...

— А ви самі...

— О! Я готую грунт заздалегідь. Я намічаю собі клієнтів. Починаю їх обходжувати. Прив'язую до себе. Приманюю до свого закладу. Закріплюю виключно за собою. І в певний час заплакані спадкоємці дізнаються з останнього заповіту, що покійний пан такий-то довірив виконати поховальний ритуал конторі Пілата. Це ціла дипломатія, дорогий мій. Все це вимагає вміння, гнучкості, винахідливості, фантазії...

— Геніальності...

— Так, справді геніальності... Стривайте, якби ви були багатий, я запросив би вас у неділю до себе, ми б зіграли в карти, я б з вами жартував, а потім непомітно перейшов би до серйозних питань, я б говорив з вами про недовговічність людського життя, про свою смерть, про вашу смерть, помаленьку я вирвав би у вас принципову згоду... на жаль, ви небагатий!

Він голосно зареготав.

— Так, я чоловік небагатий,— мовив Анатоль Філатр, відводячи очі.— Я чоловік небагатий. І не можу вас Цікавити...

На це Пілат нічого не відповів і підніс навдивовижу білу руку до своєї бороди кольору чорного дерева. Розчепіривши пальці, він пестив кінчик бороди, мацав його, розчісував, закохано зважував на долоні. З-під насуплених брів його погляд цупко промацував бідолашного Анатоля, оцінюючи його зріст і об'єм. Його ніздрі роздувалися, він щось ретельно обмірковував. Відчувалося, що якась невідступна думка снується в мозку цього череваня.

— Я не можу вас цікавити,— повторив тремтячим голосом Анатоль Філатр.

— А от і можете,— вигукнув Пілат.

І він переможно ляснув рукою по письмовому столу. Анатоль Філатр підскочив і знову зіщулився в своєму кріслі.

— Так, можете,— повторив Пілат.— Ви мене цікавите саме такий, яким ви є: кволий, нужденний, без майбутнього.

— А чому? — пробелькотів Син Неба.

— Тому, що за вашою жалюгідною постаттю я бачу безкраї молочні ріки, високі гори масла, цілі купи солодких сирків, безкінечні вали голівок сиру... Тепер ви розумієте?

— Аж ніяк не розумію.

— У вас є брат... «Задумлива теличка»...

— Ну то й що? Я ж з ним назавжди посварився!

— Назавжди, тобто до вашої смерті, саме це я й хотів від вас почути. А після смерті?

— Після смерті?

— Так, після вашої смерті в серці вашого брата вже не буде гніву на вас і він не відмовиться виконати вашу останню волю.

— Звісно, ні... Зрештою, він не такий уже й поганий чоловік...

— Тоді по руках? Ви власноручно на гербовому глянцевому папері напишете всього одне коротке речення: «Я пробачаю моєму братові ту величезну прикрість, яку він мені заподіяв, при умові, що він замовить мені похорон по першому розряду в поховальній конторі Пілата!» От і все!

Затамувавши подих, Анатоль Філатр зачудовано дивився на свого співбесідника:

— Але ж... але ж...— пробелькотів він,— я не бачу ніякої користі з цієї комедії...

— Ви мислите по-дитячому! — мовив Пілат.— Користь подвійна. Для мене — ще один похорон по першому розряду в актив контори... Для вас...

— Еге ж...

— Для вас теж! Про це не так уже й важко здогадатись...

І на очах у приголомшеного співрозмовника Пілат витяг з кишені п'ять банкнот по сто франків і рівненько розклав їх віялом на столі.

— Ні, так не годиться,— зітхнув Анатоль Філатр і ковтнув слину.

Пілат зневажливо на нього подивився.

— Хіба це буде чесно по відношенню щодо брата? — знову озвався Анатоль Філатр.

— Він нічого не знатиме про нашу угоду.

— Так. Але я не думаю, що зміг би за таких обставин...

Проте, вимовляючи ці слова, він зненацька уявив, як повернеться додому, як принижено розповідатиме Матильді про свої невдачі, мов наяву побачив роздратоване обличчя дружини, почув вереск голодних малюків, зауважив навіть рахунок від бакалійника, навмисно покладений на найвиднішому місці біля його

тарілки. Ця картина змусила замовкнути докори сумління.

— Може, ви все ж таки попередили б мого брата про нашу угоду,— мовив він.

— Пусте! Ви хочете, щоб він мені вчинив скандал і просто-напросто зажадав порвати цей папір? Живим не вибачають того, що вибачають померлим.

Аиатоль Філатр не міг встояти перед спокусою. В його душі точилася жорстока боротьба між сумлінням чесної людини та інстинктом батька великої родини. Його розривала безліч протилежних бажань, і він волів би вмерти на місці.

Пілат з огидним цинізмом і спокоєм зібрав зі столу банкноти й помахав ними під самим носом у бідолахи.

— А скільки за ці гроші можна купити, Філатре! Ви про це подумали?

Анатоль Філатр відчув, як до горла підступає нудота.

— Давайте,— мовив він,— я згоден.

І, схопивши банкноти, він похапцем запхав їх до кишені.

— Ось напір і ручка,— сказав йому Пілат, люб'язно посміхаючись.— Зараз ми закріпимо па папері нашу невеличку посмертну заставу. Ви, напишете заповіт, про який я вам казав, і покладете його до свого гаманця, так, щоб його знайшли... гм... в потрібний момент. Звичайно, другий екземпляр я залишу у себе. Отже, пишіть: «Я пробачаю моєму братові...»

Зігнувши спину й нахиливши голову, Анатоль Філатр иочав писати під диктовку Пілата, мов школяр, повторюючи кожне слово:

— «Я... про... ба... чаю моє... му... бра... то... ві».

Час від часу він зупинявся, тяжко зітхав і бурмотів:

— 1 все ж таки... і все ж таки...

Обережно, ніби злодій-початківець, відімкнув Апатоль Філатр двері свого скромного помешкання.

— Ага, нарешті! — почувся різкий жіночий голос— Вже восьма година вечора, вже й локшина прохолола!

— Так, це правда,— погодився Філатр,— але я даремно часу не гаяв.

І він поцілував у чоло свою Матильду, бліду, геть виснажену жінку, голова якої, здавалося, довгий час викисала в оцті. Всі четверо кволих, зашмарканих і нестерпно верескливих малюків товклися довкола них.

— У нас немає ні сиру, ні вина, ні...

— Матильдо, не варто втрачати надію, коли тобі поталанило бути дружиною Анатоля Філатра.

— Та знаю я цю пісеньку!

— А може, й не знаєш, а може, й не знаєш! — весело дражнив її Анатоль Філатр. Але він знав, що на самісінькому споді його душі причаїлася певимовна туга. Повільно й урочисто, ніби фокусник, він дістав з гаманця п'ять банкнот по сто франків і поклав їх на стіл.

— Мій денний заробіток,— пояснив він.

Дружина й діти кинулися до столу.

— Де ти їх узяв?

— Це гонорар... за вдалу гру,— гірко мовив він.

— Ну й чудово,— вигукнула Матильда,— ану, Філіпе, біжи-но купи вина! Огюст купить хліба. Тереза — шинки. Мартіна...

Через десять хвилин усі замовлені харчі були на столі, і родина, весело дзепькаючи вилками і чавкаючи, заходилася вечеряти.

Син Неба дивився на тарілки з їжею, на повні склянки і думав, що за цю родинну трапезу він заплатив ціною власного життя. Справді, цей хліб, сир, вино, шинка — то він сам, його власне, принесене в жертву тіло. З кожним куснем йому здавалося, що зуби впиваються в його тіло.

— їжте, мої маленькі, пийте, мої хороші,— промовляв він, насилу стримуючи сльози.

— А ти сам чому не їси? — розсердилася Матильда.— Тебе ще треба припрошувати?

Анатоль Філатр підніс до рота шматочок хліба, але від огиди йому звело щелепи, ніби він збирався вчинити щось протиприродне.

З того дня для Анатоля Філатра почалося неспокійне життя. Тепер він зміг узяти напрокат смокінг для ролі «елегантного статиста» і вже цілий тиждень знімався у сценах монмартрських нічних кабаре в стилі 1925 року. Але щовечора, повертаючись зі зйомок, вів проходив повз поховальну контору. А Пілат, стоячи на порозі свого закладу, вже чатував на нього з непристойно ласим виразом на обличчі.

Варто було Анатолеві Філатру порівнятися з крамницею, як Пілат, ще бундючніший, ще червоніший, ще бородатіший і череватіший, ніж завжди, посміхався до нього усією своєю щетиною і казав:

— Ну, і як ви себе почуваєте, Філатре?

Якби це казав будь-хто інший, то був би простий вияв чемності. Та у вустах Пілата це речення набувало іншого значення: в ньому чувся похмурий натяк, воно ніби закликало до порядку, нагадувало, що Анатоль Філатр більше собі не належить, звучало як хазяйський окрик. «Як ви себе почуваєте» — мусило означати: «Чи скоро помрете, щоб я зміг повернути свої п'ятсот франків?» Апатоль Філатр сором'язливо опускав голову й сухо кахикав.

— Наче нічого,— скаржився він.— А от в горлі весь час дере... та і в кінцівках остапнім часом щось стало поколювати...

— Поки людина відчуває свої кінцівки, це ще не кінець,— казав Пілат.

Анатоль Філатр, вкрай пригнічений тим ущипливим зауваженням, стискав три короткі і в'ялі пальці, які йому простягав Пілат, і, похнюпившись, з почуттям власної вини, простував далі. Наступного дня катування повторювалося в той самий час, на тому самому місці і за тих самих обставин.

Син Неба почував себе чесним боржником, неспроможним дотримати своїх зобов'язань. Він витягнув чек, який не підлягає оплаті. Він заставив власну смерть, а вона ніяк не приходить. З кожною зустріччю йому здавалося, що зацікавленість Пілата переростає в нетерплячку. Пілата обурювали його зволікання, хирний вигляд і скарги. Пілат вимагав, щоб з ним розрахувалися найближчим часом. Пілат, чоловік прямий у справах, не терпів, щоб його обдурювали. Даремно Анатоль Філатр умудрявся придумувати все нові й нові вибачення за своє зволікання.

— Пане Пілате, я харкаю кров'ю, що б то могло бути? — питав він.

Або ж:

— А це небезпечно, коли тиск крові двадцять вісім?

Чи таке:

— Що б ви робили, коли б у вас спирало подих, заходилося серце, німі...

На що Пілат відказував:

— Я, звісно, лікувався б. А ви — то інша річ.

Анатоль Філатр, зіщулившись, дріботів геть старечими кроками, ніби по п'ятах за ним гналася ціла зграя судових виконавців. Ох! Якби він мав ті кляті п'ятсот франків, він би радо повернув їх панові Пілату!

Та, звісно ж, їх у нього не було.

Він втратив будь-яку надію, будь-яке бажання жити і з подивом зауважив, що говорить про себе у минулому часі.

На Новий рік він отримав листівку від свого мучителя. На пишно оздобленій візитній карточці було

написано такі прості слова: «Пан Пілат нагадує про себе панові Анатолю Філатру і шле йому вітання».

То вже було занадто. Пілат переслідував його і вдома. Пілат рвався в щільно зачинені двері його родинного затишку. Пілат сповіщав йому чорним по білому, що йому набридло чекати і що йому якнайшвидше потрібна шкура Анатоля Філатра. І та потвора мала на це право! Адже Анатоль Філатр продав йому себе. Анатоль більше не людина. Він став крамом, предметом комерційних угод. А як же душа? Його особисті якості, той закапелок іскри божої? З усім цим покінчено. Така-то вага, такий-то зріст, стільки-то сантиметрів на стільки-то!

Анатоль Філатр запхав поштову листівку до кишені і обхопив голову руками:

— Хто це тобі написав? — поцікавилась Матильда.

— Один... один товариш по полку... Ти його не знаєш...

Голова йому йшла обертам. Під приводом головного болю він рано ліг спати. Але цілісіньку ніч не міг склепити повік. Йому не давала спокою думка про підлоту, яку він вчинив. Він будь-що повинен захворіти і вмерти. Зціпивши зуби, він вишукував у собі симптомів рятівної недуги. До четвертої години ранку він виявив пронизливий дзвін у вухах, нестерпну гіркоту в роті, різкий біль у животі і зловісні спазми серця. Він заснув, підбадьорений певністю, що, нарешті, наступила агонія. Йому приснився Пілат в чорних рукавичках, який зі сльозами на очах схилився над ліжком, цілуючи його. Черевань лоскотав його своєю буйною бородою і примовляв, схлипуючи:

— Я вас глибоко шаную, Анатолю Філатре. Я вас глибоко шаную...

Серце Анатоля Філатра переповнилось радістю, і він промимрив:

— Годі-бо, пане Пілате, якщо я вже пообіцяв, то слова дотримаю...

Потім якийсь добродій в циліндрі почепив на запалі Анатолеві груди золотого хрестика, всіяного діамантами.

— Матильдо,— скрикнув Анатоль Філатр,— мене нагородили!

Він прокинувся від того, що дружина торсала його за плече.

Леле! Розплющивши очі, він тут же зрозумів, що всі його сподівання щезли. Всі його недуги зникли разом із останніми снами. Він знову відчув себе легко й бадьоро; живіт більше не болів, ноги, пружні, в роті приємна свіжість від мигдальної зубної пасти.

— Який я все-таки негідник! — вилаявся він, з ненавистю дивлячись на себе в дзеркало.

Потім він пішов на роботу, бо був так само пунктуальний, як і чутливий. Того дня він знімався в сцені, дія якої відбувалася на вулиці, майстерно виготовленій з пап'є-маше. Байдужі перехожі снували по тротуару назустріч один одному. Філатр теж грав перехожого і з усіх сил намагався набрати відсутнього вигляду.

В певний момент перехожі повинні зненацька почути вистріл і всі гуртом кинутися до вікна першого поверху: в кімнаті якийсь юнак покінчив життя самогубством.

— Перехожі, по місцях,—скомандував режисер.— Повторяємо сцену вп'яте.

На шостій спробі Анатоль Філатр зрозумів волю про» видіння.

— У вас, двірничко,— пояснював постановник якійсь жінці,— буде більше почуття, коли казатимете: «Бідолашний, він застрелився! Він сам пішов назустріч смерті, бо вона не приходила по нього!» От саме це головне! Це головне!

— «Він сам пішов назустріч смерті, бо вона не приходила по нього».

Цю фразу Анатоль Філатр повторював цілий день.

Після студії він зайшов до аптеки і купив, отрути для пацюків. Коли згорточок був у кишені, він відчув, що тепер поквитався з богом і Пілатом. Тепер він має при собі чим розплатитися за борг. Тепер він може йти з високо піднятою головою. В метро йому здалося, що люди вражені його розумним і спокійним виглядом.

З якою гідністю він пройде перед Пілатом!

— «Завтра я поверну вам борг, пане Пілате»,— скаже він.

І піде собі далі, більше нічого не пояснюючи цьому зловісному і приголомшеному череваню.

Поїзд метро зі скреготом зупинився. Натовп виніс Анатоля Філатра з до краю переповненого вагона, і він збіг вгору сходами, на яких аж рябіло від різнокольорових афіш.

Ху! От і тротуар: чисте повітря! Він твердим кроком ступив на асфальт. За сто п'ятдесят метрів від нього маячив пофарбований чорною і зеленою фарбою фасад контори Пілата. Але самого Пілата- чомусь не було на звичному місці. Напевно він зараз вийде. Якщо він не вийде, Анатоль Філатр сам зайде до контори і крикне йому фатальну фразу: «Завтра я поверну вам борг, пане Пілате...» Цю фразу він весь час повторював про себе, з насолодою її смакуючи.

Ще кілька кроків, і Анатоль Філатр порівняється з дверима поховальної контори Шлата. Але чому в приміщенні не горить світло? Чому опущено штори? Занепокоєний всім цим, Син Неба прискорює крок, підходить до крамниці, спиняється перед нею і тремтячою рукою знімає засмальцьованого фетрового капелюха. На дверях поховальної контори висить оголошення, обведене подвійною чорною рамкою: «Зачинено в зв'язку зі смертю».

Анатоль Філатр, приголомшено вирячивши очі, сам собі не вірить, підходить ближче до дверей. Ні, він таки не помилився:

«Зачинено в зв'язку зі смертю».

Чорні траурні літери чітко виділяються на білому тлі паперу: «Зачинено в зв'язку зі смертю».

Анатоль Філатр стрімко кидається до комірчини двірнички.

— Чия смерть? — кричить він.— Хто вмер?

З темного склепу, з-поза сили-силенної подушечок і плетених серветок до нього долинає урочистий голос;

— Пан Пілат. Від закупорки вен.

Від цієї новини Анатолеві Філатру світ іде обертом.

Вмер той, хто взяв собі смерть у спільники. Вмер той, хто наживався на смерті. Тепер сам Пілат лише клієнт Пілата.

Ще з чверть години Син Неба розглядав оголошення на дверях контори Пілата. А потім зацікавлена двірничка побачила, як він почухав потилицю, повільно перейшов на другий бік вулиці і подався до поховальної контори Муя, спокусливі вітрини якої, оздоблені свідоцтвами про смерть і фотографіями, виходили просто на тротуар.

Анатоль Філатр прочинив двері контори і підійшов до сутулого чоловіка з чорною чуприною, який сидів за столом, накритим зеленим сукном.

— Пане,— мовив він,— я брат Філатра-старшого, власника «Задумливої телички». Мені сяйнула одна думка, з якої ми обидва могли б мати вигоду. Ось послухайте...

СЛАВА

Соланж Віоланс, добре відома романістка, звела очі до стелі, її нижня щелепа випнулася, ліва ніздря хтиво затремтіла, і вона мовила, як в останньому розділі свого передостаннього роману:

— Любий мій, я кохаю тебе з усією палкістю моєї жіночності.

— Ох! Солю! — прохрипів чоловік, який стояв перед нею на колінах.

Він не був письменником і тому нічого більше не зумів додати до цього примітивного вияву своєї чоловічої пристрасті.

Але саме та небагатослівність Жака Бруйду і була найпершою запорукою його успіху серед жіноцтва. Мовчазність більше, ніж надмірна балакучість, свідчила на його користь. А Соланж Віоланс тим часом мала повну змогу говорити за обох.

— Скажи! — скрикнула вона, обхопивши його голову своїми руками уславленої письменниці.— Ти відчуваєш витончену химерність нашого любовного побачення у моєму робочому кабінеті? Ти святая святих мого життя, у тріпотливому серці моєї геніальності, в таємному алькові моїх романів. Вони ревнуватимуть мене до тебе, мій ласкавий і ніжний звірю!

І вона поцілувала його за вухом, як в «Ароматній погибелі», своєму першому романі, що мав успіх у читачів.

— Ох! Солю! — знову зітхнув Бруйду.

Вона грайливо притулила пальчик до його вуст і прошепотіла:

— Мовчи, фатальний ангеле, я зрозуміла тебе краще, ніж ти собі уявляєш! Коли ти говориш, мені здається, ніби твої вуста ворушаться і дихають у моєму серці. Пригорни мене до себе своїми сильними чоловічими руками, стисни міцно, аж до болю, вгамуй мою несамовитість, і я буду вдячна тобі за все те, що ти зумієш уберегти від моєї пильності!

— Ти певна, що твій чоловік повернеться лише в кінці тижня? — спитав Бруйду.

— Мій чоловік?- Хіба в мене є чоловік? — мовила

Соланж.— Ні, адже ти поруч зі мною! Ні, адже я тебе кохаю! Ні, адже ми обоє щасливі!

— Він справді поїхав поїздом о сьомій годині сімнадцять хвилин, еге ж?

— Може, й так! Мене це не цікавить! І не питай мене ні про що! Не нагадуй мені про життя, де існують розписи руху поїздів, вуличний транспорт, статистичні підрахунки, податки і пішохідні переходи!

— Як гарно ти говориш, Солю, я не можу на тебе намилуватися! Ти ж йому сказала, що поки його не буде, сидітимеш вдома і працюватимеш над майбутньою книжкою?

— Моя майбутня книжка — ти, чорне сонце, сутінки шовкових драбинок, крильце полохливого метелика, промінь і сльоза!

— Ох! Солю! Ти мене просто зачарувала,— простогнав Бруйду.

Він в екстазі дивився на ту вродливу, високу й пухку білявку, обличчя якої світилося в сутінках кімнати, ніби лампа. Вже півроку Жак Бруйду кохався з дружиною директора фірми «Вимірювальні прилади „Мінус"», де він працював, але й досі не міг повірити в своє щастя. Звісно, він був чоловік стрункий, чорнявий і неодружений. Та він ніколи й уявити собі не міг, що таких посередніх якостей досить, щоб завоювати кохання великої Соланж Віоланс, ім'я та фотографії котрої мигтіли в усіх паризьких газетах. А тим часом все почалося дуже просто після лекції Соланж на тему «Фемінізм та розвиток торгового обміну з країнами Північної Африки». Після лекції у власному особняку директора було влаштовано банкет. Опасистий Леон Віоланс запросив на свято і свого тендітного секретарика Бруйду. І той тендітний секретарик не встояв перед пишними принадами романістки. Менш як за три дні мрії Бруйду перетворилися на приємну, цілком

реальну дійсність. Протягом півроку він зазнав такого раювання, на яке й не сподівався.

Від'їзд череваня Віоланса на якийсь конгрес у Брюссель був щасливою несподіванкою.

— Нарешті,— сказала Соланж,— ми зможемо повністю віддатися шаленству нашого кохання в обстановці, гідній і його, і нас.

Слуг вона повідпускала. І після перших цілунків і перших ніжних слів Соланж потягла Бруйду до китайського будуара з витонченими розписами по лаку, циновками і якимись паморочливими східними пахощами, де було приготовлено легку вишукану вечерю.

— Зовсім, як в «Діаманті з плоті»,—вражено вигукнув Бруйду, заходячи до будуара.

І він обняв її прямо перед квітником із замріяних креветок і нарізаних кружальцями помідорів.

— О чоловіче! Злий чоловіче! Грубий воїне в благословеннім обладунку! — вуркотіла Соланж.

— Солю! Солю! — повторяв Бруйду...— Я не хочу їсти...

— Мовчіть краще і поводьтеся так, як це прийнято за столом, великий неотесо небесних пасовищ!

— Солю! Солю!

— Розгорніть, будь ласка, ось цю серветку, візьміть ось цю виделку і забудьте про кохання! О! Яке свято! Яке свято! Мені хочеться танцювати по вершечках трав! Мені хочеться...

Вона раптом завмерла з відкритим ротом, розгублено і безтямно кліпаючи очима, кінчик носа аж побілів зі страху. Хтось відмикав ключем вхідні двері. І вже тиша прокинулась від кроків її чоловіка. Важких, розмірених кроків. Кроків господаря. Все в кімнаті ніби гнітилося і ледь помітно відступало перед ним. Нарешті двері розчинилися. І Леон Віоланс став перед цією парою, мов тяжка шафа.

У нього був довгий, неймовірио витягнутий ніс, бряклі, бліді щоки і величезний страшний рот, який сопів під рудими вусами. Він звів кулак і знову безвільно опустив його на стегно, ніби непотрібний шматок м'яса.

— Що ви тут робите? — запитав він.

— Леон,— пробелькотіла Соланж.

І вона встигла подумати: «Це ніби в „Помсті самця"».

— Що ви тут робите, Бруйду? — повторив Леон Віоланс зривистим від гніву голосом.

Бруйду, обм'яклий і блідий, безгучно ворушив губами. Він уявляв кінець цієї жахливої пригоди — гуркіт перекинутих стільців, дзенькіт побитого посуду, гучні ляпаси. Заплямована репутація. Навіки втрачена Соланж. А на додачу той черевань Віоланс міг ще чого доброго викликати його на дуель. Від цього чоловіка можна всього чекати. Божеволіючи з жаху, Бруйду благально поглянув на свою коханку. Але побачив, що вона розгубилася не менш за нього. Похнюпивши голову й потупивши очі, вона, здавалося, повністю поринула у роздуми.

— То що ж? Я до вас звертаюся! — вигукнув Віоланс.

Соланж здригнулася. Ще мить, і відповідати буде пізно. Але що ж вигадати? Вона мужньо вдалася по допомогу до численних героїнь своїх романів. Проте жодна з них, від баронеси д'Андіньї до маленької Сьюзі Амбруаз, від лукавої Еліани Боліс до тендітної Нани де Гратада не відгукнулися на її поклик. Як все виходить, зрештою, по-дурному! Як могло статися, що вона, славетна Соланж Віоланс, котра в своїх романах рятувала стількох вигаданих нею жінок, коли от-от мала вибухнути вульгарна сімейна сцена, вона, котра ошукала стількох розлютованих чоловіків, помирила стільки дуже швидко закоханих пар, та не могла тепер нічого вигадати для власного порятунку, власного захисту? Схоже на те, що всю свою винахідливість вона

витратила на книжки і тепер їй нічого не лишилося для власного захисту. Та ще й цей йолоп Бруйду не знайшов нічого кращого, ніж крутити запонки на манжетах! А черевань Лсои роздувається ніби повітряна куля. Ось-ось лусне. Певно, що лусне! Щоб якось затягти час, вона пробелькотіла:

— Ти... отже, ти не поїхав до Брюсселя?

Якраз цього й не слід було казати. Бруйду скривився. Товстий Віоланс гучно зареготав, вигукнувши:

— Я не маю наміру давати пояснення. Я їх вимагаю від вас. Прийшла телеграма... Наказ відмінили... Але що робить тут він?

— Що ж, все дуже просто,— промимрив Бруйду.

— Звичайно, все дуже просто,— підтвердила Соланж.

— Ви так думаєте? — буркнув Віоланс— То що ж він робить у мене вдома за оцим столиком і з моєю Дружиною, вбраною як танцівниця з султанського гарему?

— Розумієш,— провадила далі Соланж,— пан Бруйду зайшов до нас... а, якщо вже він зайшов... я зі свого боку...

Брови Леона Віоланса зійшлися докупи на переніссі. Очі побіліли і сталії круглі, мов кульки. Рот скривився. Він стиснув кулаки:

— Що ти собі вигадав, Леоне? — зойкнула Соланж.— Обережніше, є підозри, яких не може потерпіти жіноча честь. Зрештою, є якісь межі і для чоловічих ревнощів. Я вимагаю елементарної поваги і взаєморозуміння. Пан Бруйду зайшов до мене, то правда...

— Щастя твоє, що ти сама це визнаєш.

— Він зайшов до мене для того, щоб... щоб...

— Для чого? — спитав Віоланс.

— Розумієш, справа дуже делікатна... Вона стосується...

— Я не розумію, які у тебе можуть бути спільні справи з моїм особистим секретарем!

— Ця справа стосується... стосується...

З Бруйду котився градом піт. Соланж, червона, розпатлана, мало не плакала. А Лсон скреготав зубами і сипав лайкою:

— Падлюки, поганці...

— Це стосується... я не хотіла б тобі цього казати... він просив мене про це тобі не казати... це стосується...

Раптом схвильоване обличчя Соланж просяяло ангельською усмішкою. Вона глибоко «зітхнула і почала медовим голосом:

— Ти хочеш все знати? Гаразд! Бідолашний Бруйду, я змушена розкрити йому нашу невеличку таємницю.

Бруйду здалося, що серце йому мало не вискочить з грудей.

— Так? — озвався він безнадійно.

— Так,— мовила Соланж.— Бруйду прийшов до мене, бо він написав роман і хоче, щоб я допомогла його надрукувати.

— Справді? — оторопів Бруйду.

— Що ти там торочиш? — буркнув Віоланс.

— Я кажу щиру правду, коханий.

Віоланс дивився по черзі то на дружину, то на секретаря, то на кінчики черевиків. Раптом він зареготав:

— Хто б міг подумати! Чи не смішно?

— Нема чого сміятися,— озвалася Соланж.— Роман Бруйду заслуговує на увагу. Але наш молодий автор скромний, як голубок. Він з великою неохотою погодився дати мені свій рукопис. Він не хоче, щоб ти запідозрив, ніби він занедбав роботу у фірмі заради літератури.

— Ну що за вигадки! — мовив Віолапс.— Я ж не звір.

— Серденько, те саме йому сказала і я. Але мені не вдалося його переконати. Він попросив мене тримати у таємниці нашу невеличку змову. І я вирішила, що дуже зручно скористатися з твоєї відсутності, щоб гарненько поговорити про його книжку.

Те тихе воркування заспокоїло Леона Віоланса. Його підозри розвіялись, до нього повернувся добрий настрій, і життя знову здавалося прекрасним. Обличчя йому порожевішало, погляд повеселішав, він навіть поплескав секретаря по плечу:

— Який потайний, хай йому абищо! Отже, ви також захопилися літературою? Що то за пошесть! Бруйду — письменник! Бруйду — романіст! Пробачте, я ніяк не можу звикнути до цього!

— Я теж ніяк не можу звикнути, пане Віоланс,— мовив Бруйду.

Віоланс голосно і щиро зареготав, розтягши рота до вух:

— А ви жартівник! То це приклад моєї дружини запаморочив вам голову?

— Гм... так-так...— відказав Бруйду.

— Ну, тоді вона в усьому винна і добре зробила, що запросила вас вечеряти і пообіцяла допомогти надрукувати книгу. А скажіть-но, хлопче, як називається ваш роман?

— Як називається? — перепитав Бруйду, і в нього відразу затремтіли коліна.

— Так-так,— мовив Віоланс.

— Роман називається «Жагучі вуста»,— Соланж блискавично прийшла на допомогу своєму коханцеві.

— «Жагучі вуста»? То, мабуть, щось дуже фривольне, моя люба! — глузував Віоланс— «Жагучі вуста»! Нічого собі! Ото зальотник! Що ж, з радістю почитаю! Ті вуста мене зігріють холодними зимовими вечорами. Повернуть мені мої двадцять років. «Жагучі вуста»!..

Бруйду, тяжко катуючись, спробував вимушено посміхнутись.

— А про що там ідеться? — не вгавав Віоланс.

— Там ідеться...— пробелькотів Бруйду.— Сюжет надзвичайно простий... Йдеться про чоловіка й жінку.

— Вони кохають одне одного? — допитувався Віоланс.

— Так!

— Надзвичайно оригінально, хай йому грець!

— Тобто, ні... вони не кохають одне одного... Чи то спочатку вони не здогадуються, що кохають одне одного, тоді як вони дійсно кохають, а потім вони думають, що кохають, а насправді вже не кохають одне одного, і, нарешті, вони гадають, що вже не кохають, а насправді знову кохають одне одного...

— Яка чітка фабула!

— Не знущайся з бідолашного хлопця, Леоне,— втрутилася Соланж.— Він дуже сором'язливий. Молоді автори взагалі завжди надзвичайно вразливі, ніби пташенята, вкриті м'яким пушком від нескромних поглядів, відгороджені тремтливим ореолом цнотливості... Вони такі недосвідчені, такі тендітні, такі свіжі, ну просто цукерочки!

— Гаразд! — вигукнув Віоланс.— Сподіваюся, що «цукерочка» люб'язно не відмовиться повечеряти сьогодні з нами. І ми вип'ємо за успіх його книжки! Постав-но ще один прибор, Соланж!

За столом Віоланс був огидно веселий. Він дражнив Бруйду за його безпутні мрії, картав за дурну трату часу на поезію і пророкував лаври академіка у вісімдесят років. Бруйду незворушно вислуховував директорові закиди з застиглим обличчям сновиди. Від тяжкого переживання він ніби вкляк на ріжечку столу. Він розучився думати, говорити і користуватися виделкою. Соланж, бачачи, як він страждає, пас від часу крадькома підбадьорювала його теплим співчутливим поглядом. Встаючи з-за столу, вона хутко йому шепнула:

— Завтра після роботи чекатиму в барі «Зелений абрикос».

Бар «Зелений абрикос» був своєрідним вишуканим притулком для закоханих. Пофарбовані в оранжевий колір стіни, брунатні стільниці: Тут і там присадкуваті лампи миготіли в іскристих спалахах шампанського. Заспокійлива музика тихо лилася до затишних куточків. В глибині кіоска, заставленого вимпелами, пляшками з різнокольоровими етикетками та фотографіями, бармен збивав коктейлі, схожі на розплавлений метал.

Той «Зелений абрикос» уподобали таємні парочки, ліниві, нічим не зайняті молодички, підозрілі підлітки, з запухлими заспаними очима, літні жінки з ласими до цілунків губами і старі панки з порушеною координацією рухів. Навколо цього невеликого товариства в повітрі приємно віяло коханням і легким шахрайством. Соланж Віоланс, славетне обличчя котрої ховалося за густою венеціанською вуалеткою, переконувала коханця:

— Він нічогісінько не знає, любий. Але він хоче прочитати твою книжку. Я йому сказала, що «Жагучі вуста» вже здано у видавництво «Патіо» і що книжка вийде не́ пізніш, як за два місяці.

— Але ж вона не написана, кохана Солю!

— Звичайно. Тобі треба її написати!

— Мені? — простогнав Бруйду.— Та я насилу складаю ділового листа, а ти хочеш, щоб я...

Обличчя Соланж стало твердим і рішучим, ніби хлібина.

— Ти мене кохаєш? — спитала вона.

— Аякже.

— В такому разі, необхідно писати.

— Що?

— «Жагучі вуста».

— Та це ж смішно.

— Я тобі допоможу!

— Та ще й така назва!

— Її нам нав'язали обставини.

— І цей термін, всього два місяці!

— Він підстьобне наше натхнення!

Бруйду скрушно хитав головою над склянкою з коктейлем кольору рожевого дерева.

— Яка гидка історія! Тільки цього бракувало! Це ж каторжна робота! — бідкався він.

Соланж зміряла його гострим, мов лезо, поглядом.

— Бідолаха,— мовила вона.— Я намагаюся тебе врятувати від ганьби, зберегти наше кохання, зробити цілком безпечними наші зустрічі, я знаходжу таку чудову відмовку, кидаю її в атаку, незважаючи на те, що вона щомиті може загинути під шквалом каверзних запитань; повна перемога і замість вдячності я чую від тебе ось що: «Каторжна робота, ще тільки цього бракувало!» А що б ти робив, якби мені не сяйнула думка видати тебе за романіста?

Бруйду похнюпився.

— Гаразд,— мовив він.— Але ж... Я ніколи цього не робив...

Від безмежної ніжності у романістки затремтіло підборіддя.

— То правда,— вигукнула вона,— нашому ремеслу не навчишся за один день, адже ворона не защебече враз солов'єм. Але кохання робить великі чудеса. Та назва, яку я кинула як виклик тупим Леоновим ревнощам, надихає мене, я вже бачу своїх головних і другорядних героїв, пляжі, де вони зустрічатимуться, чую тихий гомін їхніх розмов. Я бачу, бачу... О щастя! Я напишу цю книгу. Чи то, швидше, ми її напишемо. А ти підпишеш. І честь врятовано, коханий Жак! Візьми аркуш паперу. Творче натхнення тричі стукає в моє переповнене радістю серце. Пиши: «Якось погожої весняної днини баронеса де Лаулет»...

Час від часу Жак Бруйду підказував думку, докидав якесь слово чи шматок речення, що їх негайно ж вставляли у текст.

— Кохання додає тобі розуму,— казала йому Соланж.— Я бачу, як іскри думок шугають над твоїм волоссям.

Їхня спільна робота над книжкою виявилася плідною понад усякі сподівання. Щодня Соланж та її коханець отак зустрічалися в «Зеленому абрикосі» і щодня додавали по цілому розділу до книжки, вигаданої як відмовка для Леона. І щодня шкодували, як це вони не додумалися раніше з такою насолодою проводити час.

Через місяць книжка була готова. Через два місяці вона вийшла у видавництві «Патіо» під ім'ям Бруйду з передмовою Соланж.

«Відкритий мною молодий талант» — так звалася передмова. Бруйду подарував один екземпляр роману, надрукований на найкращому папері, череваню Віоланcові. І Віоланс звірився дружині:

— Правду кажучи, я був вирішив, що то лише невправна відмовка, а Бруйду такий самісінький письменник, як і я!

— Якби чоловіки не ревнували, жінки перестали б бути красунями! — відказала йому на те Соланж.

Віоланс обцілував вуха й щоки дружини і на доказ свого кохання купив їй брошку — Купідона із самоцвітів.

А Бруйду тим часом гризла нова тривога. Втягнутий проти своєї волі в цю авантюру, він побоювався відгуків преси на свою першу книжку. Він з жахом уявляв статті, в яких зовсім сторонні люди нападатимуть на нього, кидатимуться його ім'ям, поки не залишать його обібраним, роздягнутим, обмацаним, зганьбленим і споганеним в кінці свого критичного огляду.

Йому здавалося, ніби якась огидна щілина зазяяла в його особистому житті, і він постав перед людьми з усіма своїми таємницями, зі своїм дивацтвом, з усіма бородавками, помилками у французькій мові, бретельками і родимкою, ніби повія. Він більше собі не належить. Він доступний для всіх. «Товар, який ходить по руках». Соланж з усіх сил намагалася заспокоїти ту, досить незрозумілу, чоловічу сором'язливість. Вона вабила його гучною славою і зв'язками у вищому світі. А він, як бовдур, торочив їй одне: «Це проституція по стільки-то за сторінку!»

Коли газети надрукували перші рецензії на книжку, стало зрозуміло, що то повний крах. Здавалося, ніби всі французькі критики змовилися разом напасти на Бруйду. Всі від прославлених корифеїв до найнікчемніших газетних писак били на сполох, обурені до. краю: «Роман вульгарний і низькопробний... Автор без клею в голові... Стиль божевільного кондитера... Герої неживі, ніби картонні...» Хтось навіть назвав роман «блювотою на трояндовій есенції»! Це вже переходило будь-які межі.

Бідолашний Бруйду мовчки зносив усю ту лайку. Щодня пошта приносила йому нову партію глузливих листів і прокльонів. А він же нікого не чіпав. Не хотів писати тієї книги. Не він дратував тих сердитих журналістів. Чого ж на нього так нападають? Чого його ганьблять? Чого з нього так знущаються? Ночами він плакав, кусаючи подушку. Йому було так погано, що кілька днів він боявся виходити з дому.

Коли він, зрештою, пішов на роботу, співробітники зустріли його з удаваним співчуттям: «Бідолахо,— казав один,— я читав ще одну нищівну рецензію на твою книжку. І до чого ж люди бувають лихі!» Або інший: «Ну коли вже тобі дадуть спокій? Тільки й розмов, що про тебе. А як тебе лають! Якщо казати відверто, тобі треба було взяти псевдонім».

Та найбільше дошкуляв Бруйду сам директор, черевань Віоланс, який удавав, ніби щиро вболіває за свого секретаря і обурюється, роблячи в той самий час двозначні натяки. Здавалося, Віоланс безмежно радіє його невдачі. Він увесь аж сяяв з радості, ніби кіт перед мисочкою з молоком. Прийшовши зранку на роботу, він не зводив зі своєї жертви ласого погляду. Потім підходив до Бруйду, плескав його по плечу, побатьківськи розпитував про здоров'я та здоров'я його бідолашних батьків. Змучений тими теревенями, Бруйду чекав миті, коли Віоланс перейде до основної мети своєї розмови. Нарешті, Віолаис скрушно зітхав, діставав із кишені пожмакану газету й урочисто кидав її на стіл:

— Це я приніс для вас,— казав він, намагаючись здаватися байдужим.— Прочитайте статтю на останній сторінці.— І, хитро мружачись, додавав: — Така, знаєте, підлота.

Бруйду брав газету і, читаючи статтю, відчував, як Віоланс не зводив з нього погляду, тішачись його збентеженням і присоромленим виглядом.

Зрештою, і сам Віоланс не міг напевно сказати, чого йому так до серця була ганьба бідолашного Бруйду. Йому здавалося, що він за віщось відплачує своєму секретареві, хоча не міг ні в чому дорікнути тому сумлінному хлопцеві. Він утішався почуттям перемоги над ним, хоча між ними ніколи не було сутичок ні з якого приводу. Це було водночас і безглуздо і прекрасно.

Спочатку Соланж намагалася переконати чоловіка. Вона спробувала пояснити йому, що відгуки газет мають лише відносне значення і що критика гудила навіть найвидатніші перлини французької літератури, як тільки вони з'являлися друком. Та Віоланс нічого не хотів слухати. Поступово Соланж і сама стала поділяти небезпечні думки свого чоловіка. Звісно, мазунчик

Бруйду ніколи не хотів бути письменником. Звісно, Соланж в основному сама склала й відредагувала його книгу. Звісно, невдача з романом аж ніяк не применшувала його якостей як коханця. Однак Бруйду вже не був колишнім сліпучим героєм, а тільки зацькованим озлобленим писакою без майбутнього. Відома літераторка може дозволити собі мати залицяльника, який зовсім нічого не пише, але не такого, який пише вкрай погано. Соланж жаліла і зневажала свого коханця, який став тепер теж романістом. Це її якось наче принижувало. Вона соромилася його. Звісно, вона заслужила на краще!

Якось літературний оглядач з подивом зауважив в одній з паризьких газет, що славетна Соланж Віоланс принизила себе, написавши передмову до книжки такого нікчеми, як Бруйду. Соланж не на жарт образилася. Того дня у них з Бруйду було призначено побачення в «Зеленому абрикосі». Соланж спізнилася. Вона прийшла понура, зі згаслим поглядом.

— Прочитай-но це! — мовила вона зривистим голосом.

Бруйду перебіг очима статтю і промимрив, похнюпивши голову:

— А що я тут-можу зарадити?

— Це єдина твоя відповідь! — просичала Соланж.— Ти винен, що на мене нападають, мене принижують, цькують усі, кому не ліньки, а тобі й байдуже!

— Тобі просто не слід було писати передмову до моєї книжки.

— Ви тільки послухайте! Та жоден видавець не взяв би її без моєї передмови!

— От і добре! Книжка не вийшла б, і, на мою думку, все склалося б иа краще.

Соланж гучно ляснула в свої тендітні, мов крила, долоні:

— Чудово! А як же мій чоловік? Що б він сказав, якби твою книжку не надрукували? Тільки заради на-

шого кохання, заради того, щоб не розлучатися з тобою, я згодилася опікуватися тим романом на курячих ніжках, а замість вдячності ти ще й огидно принижуєш мене за ту жертву, на яку я пішла заради тебе! Ох! Всі ви, чоловіки, ганебно непослідовні! Вашому егоїзму немає меж! Якби я була знала...

— Якби ти була знала що?

— Та... нічого,— відказала Соланж, тамуючи хвилю гніву.— Я прийшла не для того, щоб тебе засмучувати. Ми повинні продумати план дій.

— Знову! — простогнав Бруйду.

— Так! — скрикнула Соланж.— Чи ти думаєш, що я дозволю глумитися з мого коханця і мого доброго імені, не гукнувши: «Припиніть, дорогесенькі!» Я взяла на себе відповідальність за твої перші кроки в літературі. Ти програв перший тур. То треба виграти наступний...

Бруйду закліпав очима і обережно спитав:

— Що ти під цим розумієш, Солю?

— Треба написати нову книжку, справжній твір, справжній шедевр, щоб заткнути пельку тим, хто нас цькує...

— Нову книжку?

— Так,— мовила Соланж.— І цю книжку ти напишеш сам.

— Але ж я не зумію,— відказав Бруйду зі сльозами на очах.

— Вибирай: або ти напишеш нову книжку, або ми з тобою розстанемося раз і назавжди,— відрубала Соланж.

Бруйду вирішив писати книжку.

Тридцять сім днів він вигадував новий сюжет. На тридцять восьмий день вирішив, що найрозумніше писати роман зовсім без сюжету. Бруйду гарячково взявся до роботи. Роман передбачався дивний і захоплю-

ючий. Бруйду до нього заносив усе, що йому спадало на думку, зневажаючи будь-яку логіку чи синтаксис. Він безтурботно нагромаджував граматичні помилки, безбожно порушував правила пунктуації. Він ретельно аналізував думки то скакового коня, то розімлілого мікроба. Він вигадував героїв, які вмирали вже через десять сторінок,— героїнь, які, в залежності від обставин, змінювали імена і колір шкіри. Він в поетичних термінах описував вміст нічного горщика і страшною лайкою золотарів — сільську дівчину, яка рве бузок для своєї матері. Час від часу він переривав оповідь, щоб вставити рекламу якогось патентованого фармацевтичного засобу, або приспів якоїсь пісеньки, чи діловий лист, або брудну лайку на адресу суспільства, чи рівняння з дванадцятьма невідомими. Загалом книжка виходила безглузда, різка, але надзвичайно нова і дуже особиста.

Бруйду одразу ж друкував свій твір на машинці. Його опанувало натхнення. Пригадуючи свої колишні муки над простеньким звітом, він сам жахався тієї раптової і дивовижної легкості, з якою тепер писав. Йому здавалося, ніби його опанував якийсь балакучий біс. Іноді йому ввижалося вві сні, ніби він чує, як шурхотять сторінки словників. Над ним лагідно шелестіли віти прислівників. Прикметники розпускалися в темряві духмяними квітами з різкими паморочливими пахощами. Іменники йому падали до рота, ніби стиглі плоди. Цілий світ уявлявся збудованим зі слів, крапок та ком. Бруйду прокидався в холодному поті, кидався до машинки і записував чорним по білому свої фантастичні видіння. Клацаючи клавішами, він бурмотів:

— Солю! Солю! Ти зробила з мене іншу людину!

Найскладніше було покласти край тому роману — потоку свідомості. Не керуючись розвитком якоїсь певної інтриги, чи долею якогось певного героя, або турботою про якусь художню завершеність роману, Бруйду

не міг спинитися. Це було сильніше за нього: вія не міг спинити того потоку свідомості. Нарешті, одного прекрасного дня, працюючи з великим натхненням, він невправним рухом розбив свою друкарську машинку. Він вирішив, що то воля провидіння, і час кінчати роман. Текст обривався на самій середині фрази. А може, так і краще? Бруйду взяв ручку і написав внизу сторінки: «Кінець».

Новий роман Бруйду писав півтора роки. Він назвав його «Пустота», що свідчило про його скромність. І запропонував його видавництву «Патіо», що свідчило про його вірність. Роман він присвятив «Соланж Віоланс, визнаному майстрові французької літератури», що було знаком його літературної вдячності, який усі зрозуміли цілком правильно.

Всупереч будь-яким передбаченням газети, трохи вгамувавшись після першого вибуху обурення, шанобливо зустріли нову книжку Бруйду. Деякі критики проголосили роман «вишуканим», «добре продуманим», «сповненим особливої наснаги». Якийсь старий журналіст назвав «Пустоту» навіть «перлиною культури».

Прочитавши перші відгуки, Бруйду відчув, як надія звеселяє йому серце. Звісно, то не був бучний успіх, проте ті вихваляння, придатні на кожний випадок життя, та шаблонні заохочування мали для нього неабияке значення. На роботі його більше не здіймали на глум. Більше не кидали газети на його письмовий стіл. Деякі співробітники навіть попросили, щоб він їм підписав на згадку цей свій роман.

Хоч за вдачею Бруйду був аж ніяк не хвалько, все ж йому було приємно виправдати себе в очах Леона Віоланса та співробітників. А особливо він сподівався цією невеличкою історією повернути палке кохання та щиру повагу своєї Солю. Вона була дуже зайнята ті кілька тижнів, які минули з часу виходу в світ

«Пустоти». І коли вона нарешті знову зустрілася з Бруйду в «Зеленому абрикосі», роман уже близько місяця красувався у всіх вітринах книгарень.

— Ну, що ти скажеш, кохана Солю? — звернувся до неї Бруйду, трохи посунувшись, щоб вона змогла вмоститися на диванчику, оббитому оранжевою матерією.— Чи зумів я загладити ту шкоду, якої заподіяла тобі моя перша книжка?

Соланж сиділа замислена, розчаровано скрививши губи. У відповідь вона злегка похитала своєю славетною головою. А потім мовила:

— Критика була прихильна. Але не треба гнути кирпу, коханий.

— Я ніколи й не думав гнути кирпу!

— Аякже, аякже, всі ви однакові! Варто якомусь бовдуру похвалити вас просто зі ввічливості, і ви вже сяєте, як нова копійка! І ви вже високо дерете носа! І дивитеся на всіх зверхньо. І ступаєте по килимах хмар... Та це жпросто смішно!..

— Що ти хочеш сказати, Солю!

— Я хочу сказати, що твоя книжка приємна і не більше. І зовсЬі недоречно тобі отак пишатися й заноситися.

— Але ж я зовсім не пишаюся... І не заношуся...

— Ти так гадаєш! — скрикнула вона з явним глумом і зневагою.— Гаразд! Поглянь лиш на себе в дзеркало. Ти ледь не луснеш від радості. Задихаєшся від задоволення. Ти... ти... До речі, в твоїй «Пустоті» силасиленна друкарських помилок. А сьомий розділ повністю пропущено...

— Солю!

— До того ж я бачила Огюстена Заступа, академіка. Він мені сказав: «„Пустота"? Ця книжка і не заслуговує на іншу назву!» Мені дуже неприємно передавати тобі ці слова. Але це для твого ж добра, любий... Для твого ж добра... Якщо ти хочеш довести мене до

нестями, кажи одразу, і я хутенько зникну. Аякже, пан мало не лусне з пихи і не хоче слухати жодного неприємного зауваження з приводу своєї книжки! Чудово! Чудово! Ні, ви тільки погляньте! А що ж буде далі. Ой леле!

Бруйду хотів був поцілувати Соланж, але вона випручалася, зміряла його похмурим поглядом і мовила:

— Мені треба йти.

Бруйду лишився сам зі своїм аперитивом, і далі міркуючи над таємницями жіночої душі. Поміркувавши так дві години, він зробив висновок, що поведінку Соланж пояснити неможливо, і повернувся додому, вирішивши найближчим часом знову з нею зустрітися.

Але наступні зустрічі не принесли йому бажаного заспокоєння. Соланж ставала все більш нервовою, дратівливою, лихою. Вона більше не вигадувала красивих фраз. І з великою нехіттю дозволяла себе цілувати. Часом вона навіть хвалила свого чоловіка.

Через якийсь час вона надрукувала власну книжну під назвою «Індиго», котра мала бучний успіх. Тепер фотографії Соланж можна було зустріти майже на кожному кроці: в вітринах крамниць і на сторінках літературних журналів. її ім'я не сходило з уст світського товариства. Видавець перед нею запобігав. Ні в кого й сумніву не виникало, що цьогорічна премія Рекам'є дістанеться їй. Той новий спалах слави розчулив Соланж. Тепер вона картала себе за те, що так несправедливо і грубо повелася із своїм коханцем. Вона знову з ним зустрілася. Цього разу щедро наділила його порадами і материнською ласкою. Бруйду здавалося, що він переживає казковий сон. Він благословляв небо за те, що до нього повернулося джерело його радощів.

Пані, члени жюрі літературної премії Рекам'є, засідали вже сорок п'ять хвилин, і Соланж Віоланс у китайському будуарі разом з чоловіком чекала на телефонний дзвінок, яким її мали сповістити про перемогу. В цьому літературному змаганні у неї не було значних суперників. Останнє опитування показало, що «Індиго» повинно зібрати, більшість голосів. В друкарнях вже були набрані хвалебні статті. Видавець Соланж надрукував додатково п'ятсот тисяч примірників, передбачаючи масовий розпродаж роману. А черевань Віоланс замовив банкет у Максима [1] для журналістів і невдах письменників.

Проте Соланж подобалося уявляти собі ризик і переживання.

— Ой, як довго! — мовила вона.— Ну що ще можна вирішувати, коли мою книгу одностайно визнано кращою?

— Вони жінки,— озвався Віоланс,— а жінки люблять побалакати. Вони не підозрюють про твою тривогу.

— А я зовсім не тривожусь,— мовила Соланж.— Просто мені хотілося б швидше з цим покінчити.

І вона з відразою подивилася на свого ситого і спокійного чоловіка, який заповнив собою все крісло і посмоктував сигару, кліпаючи маленькими, як у свині, очицями.

— Ти хоч певен, що телефон працює? — спитала вона.

— Певен.

— Перевір-но.

Віоланс зняв трубку, послухав різкий гудок і поклав її на важіль.

— Ну що? — спитала Соланж.

— Працює,— відказав він, позіхаючи.

— Мене доводить до відчаю твоя незворушність! — озвалася вона знову.— Таке враження, що тобі байдужісінько до мого майбутнього.

---

[1] Фешенебельний паризький ресторан.

— Навпаки, але зараз я не маю жодного сумніву в твоїй перемозі. Ти матимеш премію Рекам'є... матимеш...

— Зауваж собі гарненько, що якби я навіть її й не мала...

— Тобі було б зовсім байдуже!

— Атож...

Він посміхнувся. Запала мовчанка, ніби зіткана з іскор. Соланж ще раз перевірила в дзеркалі сувору вишуканість свого вбрання і подумки повторила свій виступ, який вона підготувала для радіо. Вона прагнула похвали, вітань, оплесків, гамору, яскравих вогнів, їй пересохло в горлі. Руки стали невагомі, мов смужки імли. Соланж здалося, що вона ось-ось зомліє від блаженства.

— Котра година? — прошепотіла вона.

— Друга.

— Вони збожеволіли, зовсім збожеволіли! О господи, я відчуваю, як мої нерви накручуються на мереживний барабан! Я падаю, о леле! Я провалююсь вглиб самої себе!

Вона закліпала повіками і легко, мов хмаринка, опустилася на канапку.

— Десять хвилин на третю,— мовив Віоланс.

В цю мить задзвонив телефон.

— Боже! — скрикнула Соланж.

І рвучко скочила до телефону. Нервово смикнула трубку. Припала ротом до чорного мікрофона.

— Алло! Алло? Що? Говоріть голосніше...

Віоланс побачив, як вона раптом зблідла, і в неї дивно зацокотіли зуби:

— Хто? Та хто ж? — захлиналася Соланж.

Глухий голос щось бубнявив на другому кінці світу.

— Алло! Алло! — завищала Соланж.— Не кидайте трубки! Хто? Хто? Бру... Бруйду! А!

Вона поклала трубку, і перед Віолансом постала смертельно бліда, спітніла й розкуйовджена фурія, яка похмуро сповістила:

— Премію присудили Бруйду!

— Невже! — здивувався Віоланс.— Він теж послав свою книжку?

— Мабуть, хоча він мені про це нічого не казав. Гарна історія! Присудити таку значну премію отій халтурі, отій «Пустоті»!

— Послухай,— мовив Віоланс,— мені шкода, що ти не отримала премію, але остання книжка Бруйду зовсім не халтура. Наскільки мені здавалася огидною перша його книжка, настільки друга гідна поваги. Будьмо справедливі...

Лютий вереск урвав його мову. Соланж грізно трясла в повітрі своїми слабкими кулаками:

— Замовкни! Ти мене лякаєш! — верещала . вона.— Книжка Бруйду — то помийна яма, початок розкладу літератури! Будь-хто це скаже! А премію він одхопив завдяки якимсь підлим інтригам! Може, переспав з тією, що зараз головою?

— Та їй сімдесят п'ять років!

— Всього можна чекати від цього кар'єриста!

— Бруйду — кар'єрист?

— Ще й який! Треба бути сліпим, як ти, щоб цього не помічати! Ох! Яка ганьба! Яка ганьба!

Її дивувало, як вона могла колись кохати того пройдисвіта й негідника Бруйду. Тепер у ній жила лише літераторка, обманом позбавлена заслуженої слави. Зараз вона була ладна роздерти того, хто завдав їй страждань, заплювати його, зганьбити, а потім рюмсати десь у куточку.

Віоланс, захоплений зненацька, не знав, як повестися. Він прошепотів:

— Не сердься, голубонько. Ти одержиш іншу премію.

— Але я хотіла цю,— заперечила Соланж.— А певніше, я взагалі не хотіла ніякої. Але ж цей клятий Бруйду! Я ненавиджу його!.. Ненавиджу!..

— Він зовсім непоганий хлопець...

— То ти збираєшся ще його підтримувати?

— А чому б і ні? Ти нападаєш на бідолаху, який ніколи нічого поганого тобі не зробив. Я навіть радію, що йому поталанило. Якщо вже ти не дістала цієї премії, то, на мою думку, нехай вона краще дістанеться йому.

— А я б воліла, щоб її дістав хтось інший, будь-хто, тільки не він!

— Чому, люба Соланж?

— Тому... тому, що він... Ох! Леоне, ти такий дурний! Як ти можеш підтримувати ту підлу, ту хтиву потвору? Треба покласти цьому край! Я тобі відкрию все! Ти сам цього-схотів!

Вона зиркнула на чоловіка з лютою ненавистю і глухо мовила:

— Він — мій коханець!

— Що? — заревів Віоланс.

— Бруйду — мій коханець... Його роман лише привід... Він...

Коли Віоланс схопив її за зап'ястя й почав з усіх сил трясти, мало не потрощивши кісток, вона заверещала:

— Кінець усьому!.. Грім!.. Блискавка!.. Вихор!.. Вир!..

Потім вона зомліла.

На другий день Леон Віоланс викликав Бруйду до свого кабінету і дав йому ляпаса рукою в лайкових рукавичках.

Потім відбувся обмін візитними картками, таємна зустріч і дуель за всіма правилами. Вони стрілялися з пістолетів, і Бруйду був поранений у сідницю. Цей скандал сприяв зростанню його популярності. Нещодавно він випустив свій третій роман. Ходять чутки, ніби він має шанси стати академіком.

ПАН ЦИТРИН

I

Впираючись руками в напівзігнуті коліна і випинаючи зад, професор Оврей-Пелісак присідає під дверима й заглядає у замкову щілинку.

— Скільки їх? — допитується пан Цитрин.

— Щось із семеро чи восьмеро. Є навіть декілька жінок, хоча в оголошенні ви спеціально застерігали, що запрошуєте на роботу лише юнака і то без спеціальної освіти. Певно, сподіваються, що вони якнайкраще відповідатимуть другій умові, і ви охоче забудете про першу! Хочете глянути?

— Ні, ні,— заперечує пан Цитрин.

Однак він і собі присідає, відсуває пальцем язичок дверної ручки, що затуляє вічко замка, і припадає оком до отвору. Спочатку бачить чоловіка, який сидить обличчям до вікна. Трохи пересунувшись, він бачить іншого, а потім іще одного. Пан Цитрин уважно їх розглядає: один виймає з кишені квиток метро і починає байдуже чистити нігті, але раптом помічає, що витяг зовсім чистий квиток, і поспіхом запихає картонний прямокутничок до жилетної кишеньки. Інший занепокоєно мацає ґудзики на штанях, перевіряючи, чи застебнуті. Якийсь сміливець устає, сидіння при цьому з грюкотом відкидається, бере зі столу газету, розгортає її з обурливою невимушеністю і читає, ніби він у себе вдома, або в гостях у друга, чи в передпокої у якогось явно нестрашного зубного лікаря.

Пан Цитрин розгинається і задкує від дверей, червоніючи з сорому, ніби він щойно підгледів чужу таємницю. Йому нестерпна думка про те, що він має прийняти цих жалюгідних представників роду людського, розпитати їх, оцінити й одіслати, як одсилають кравцеві кепсько зшитий костюм.. Він уже шкоду.є, що відірвав цих незнайомих людей від їх щоденної робота чи розваг. Пан Цитрин сердиться на Оврея-Пелісака, який схилив його на цю справу, і на самого себе за те, що дав себе умовити.

— Я ніколи не зумію з НИМИ говорити,— каже він.

Оврей-Пелісак хитає своєю гарною великою головою трохи причинного психіатра зі смаглявим обличчям, сивим волоссям та ясно-блакитними очима.

— Не бійтеся,— заспокоює він,— я сам їх опитаю. Ви тільки сидітимете за столом і час від часу на знак згоди киватимете головою. Ось так. Наберіть поважного вигляду. Схиліть голову, виставте авторучку, посуньте записник, щоб його було видно... Гаразд... Я починаю...

Він прямує до дверей й широко їх розчиняє:

— Хто перший?

Перший кандидат заходить до кімнати. Це сивенький дідок, хирлявий, сухенький, зморщений, з рожевими прозорими вухами і очима кольору локричного соку. Він спиняється. Притискає до живота капелюх, ніби невправний актор, який грає сором'язливого героя.

Оврей-Пелісак стоїть спиною до вікна, як це заведено серед фатальних жінок та судових слідчих, які, самі тримаючись в тіні, прагнуть, щоб світло падало на обличчя співрозмовника.

— Сідайте,— запрошує він.

І раптом підступає ближче до бідолашного, кладе йому руку на плече, і, втупившись просто у вічі пронизливим поглядом, швидко говорить:

— Пан Цитрин тримає свою білизну на полках у комірчині, свої костюми вішає до шафи, взуття складає до дерев'яної скриньки у передпокої, записник з адресами кладе до лівої шухляди письмового столу, а поштовий папір — до правої шухляди. Куди пан Цитрин кладе свій записник з адресами?

— Та я не знаю,— пробелькотів дідок.

— Я вам щойно сказав.

— Пробачте...

— У вас, певно, слабка пам'ять?

— У моєму віці...

— А ви часом не тугуваті на вухо?

— Що гріха таїти...

— А може, ви неуважно слухали?

— Можливо...

Оврей-Пелісак розглядав його з жорстоким спокоєм.

— Кепсько, кепсько,— каже він.— Пам'ять, слух, увага... Дякую вам, добродію. Якщо нам потрібні будуть ваші послуги, ми вам напишемо.

Коли двері за дідком зачиняються, пан Цитрин зривається з крісла. Він зовсім розкис і плаксивим голосом благає:

— Досить, досить! Ця комедія нестерпна! Я шкодую, що вас послухався! Відпустіть цих людей! Ідіть разом з ними і ви. Мені нікого не треба, дайте мені спокій!

Оврей-Пелісак хукає собі на нігті і протирає їх бортом піджака з таким виглядом, ніби от-от розсміється. Нарешті він озивається:

— Займіть своє місце. Я кличу ще одного кандидата.

І пан Цитрин знову слухняно сідає у крісло й схиляється над столом.

Він чує, як повертається клямка, як відчиняються двері і хтось іде по паркету на риплячих підошвах.

Новоприбулий — юнак середнього зросту, з сухорлявим, видовженим обличчям, чорним, гладко зачесаним волоссям і карими очима, схованими за скельцями оку-

лярів у черепаховій оправі. На ньому темний костюм. Із зовнішньої кишені піджака стирчать олівець з гумкою на кінці і кулькова ручка.

— Сідайте,— запрошує Оврей-Пелісак.

Юнак сідає, не закидаючи при цьому ногу за ногу, і всміхається прямодушно і впевнено. Пан Цитрин уже зрозумів, що то розумний, енергійний і гарно вихований хлопець. Він ловить себе на тому, що волів би, щоб Оврей-Пелісак не дуже присікувався до хлопця.

Та Оврей-Пелісак уже повернувся спиною до вікна. Він втягує нижню губу під щіточкою вусів і збирається говорити. Він уже говорить:

— Пан Цитрин тримає свою білизну на полках у комірчині, свої костюми вішає до шафи, взуття складає до дерев'яної скриньки у передпокої, записник із адресами кладе до лівої шухляди письмового столу, а поштовий папір — до правої шухляди. Куди пан Цитрин кладе свій записник з адресами?

Яке жахливе питання! В кімнаті западає мовчанка. Пан Цитрин ладен підказати відповідь хлопцеві, який не знає, що казати, але той навіть не дивиться в його бік. Він розмірковує. А тоді просто відказує:

— Я не розумію... Ви ж самі щойно сказали, що пан Цитрин поклав свій записник з адресами до лівої шухляди...

Заплющивши очі, пан Цитрин насолоджується почуттям полегкості, яка його обіймає. Та бас Оврея-Пелісака вже знову погрозливо бубонить:

— Так, це правильно. Перейдемо до іншого. Чи не могли б ви мені зараз описати все, що робив пан Цитрин, з тієї миті, як ви увійшли до кімнати?

Незнайомий зачудовано мовчить, широко розплющивши очі, посмішка застигла на його обличчі. Пана Цитрина обурює ця нова пастка. Він йорзає в кріслі, схрещує руки на грудях, знову кладе їх на стіл, закидає назад голову і нервово покашлює.

— Коли я переступив поріг,— промовив нарешті юнак,— пан Цитрин удавав, ніби щось пише в записнику, який лежить перед ним. Він підвів голову. Відштовхнув записник. Коли я йшов від дверей, він зняв окуляри і потер вказівним пальцем перенісся, на якому лишилися два червоні серпики від оправи.

Пан Цитрин переможно зиркнув на професора.

— Продовжуйте,— мовив незворушний Оврей-Пелісак.

— Далі пан Цитрин довго чухав голову, а тоді одним щиглем вибив бруд з-під нігтя...

Пан Цитрин, весь зашарівшись, перебиває його:

— Гаразд... гаразд...

І, повернувшись до Оврея-Пелісака, каже:

— Я гадаю, що далі продовжувати не варто.

Оврей-Пелісак, що саме щось занотовує у записнику, кидає:

— Розповідайте далі, добродію.

— Потім, коли ви поставили мені перше запитання, пан Цитрин підморгнув оком у бік шухляди, де, на його думку, лежав записник з адресами. Але він помилився, бо підморгнув правим оком, в той час, як ви сказали, що записник має лежати у лівій шухляді. Хоча, можливо, ви самі забули, з якого боку він кладе записник, і тоді...

— Досить! — спиняє його Оврей-Пелісак.— Ці відповіді мене задовольняють. Я вважаю, що ви зумієте справитися з роботою, яку ми вам дамо.

Западає мовчанка, в якій раптом чітко стало чути гомін нетерплячих відвідувачів у передпокої і гамір сусідньої вулиці. Оврей-Пелісак з непроникним виразом на обличчі, заклавши руки за спину, міряє кроками кімнату. Пан Цитрин складеним учетверо носовичком витирає з обличчя піт. Нарешті хлопець питає:

— Чи не могли б ви мені пояснити, для якої роботи мене наймають?

Кругловидий пан Цитрин паленіє мов рак. Оврей-Пелісак спиняється, задиристо стріпує головою, просовує великі пальці рук у пройми жилета і говорить повільно, ніби чоловік, який збирається надзвичайно довго розвивати думку, що його бентежить:

— Так ось: нещодавно пан Цитрин серйозно постраждав при автомобільній катастрофі. Струс був такий тяжкий, що він майже повністю втратив пам'ять. Сталося це в Мецці, де пан Цитрин мешкав до недавнього часу. Я випадково саме нагодився до того міста. За порадою друзів пан Цитрин звернувся до мене по консультацію. Я нікого не приймав, але для нього зробив виняток. Я оглянув його і пообіцяв вилікувати за умови, що він згодиться на деякий час перебратися до Парижа, куди я мав щойно повертатися. Він погодився, і за ті два місяці, що я його лікую, стан хворого, на мою думку, значно покращав. Йдеться вже не про повну амнезію... Проте у пана Цитрина ще трапляються провали в пам'яті, тобто він іноді не може пригадати ту чи іншу значну чи незначну подію ДНЯ.І. Він скаржиться, що не може відновити в думках ту струнку послідовність спогадів, які надають життю злету, спрямовують його. Розумієте?

— Звичайно. Та все ж я ще не здогадуюсь, в чому полягатиме моя робота...

Серце пана Цитрина калатає так часто, що він наполеонівським жестом просовує руку під жилет і намагається глибоко дихати.

Професор присуває стільця й сідає поруч із хлопцем.

— Я подумав, що було б добре найняти для мого пацієнта, щоб він зміг позбавитися провалів у пам'яті і непевності в собі, якогось чоловіка, молодого, енергійного, спостережливого, який мав би за ним всюди ходити і ввечері якнайдетальніше звітувати про те, що пан Цитрин робив цілий день. Таким чином, нашому хворому здаватиметься, що він цілком здоровий, він

зможе нарешті позбавитися почуття неспокою і неповноцінності, які гальмують зараз повне видужання. Ви отримуватимете дві тисячі франків на місяць, вас забезпечать житлом, білизною, харчуванням...

Пан Цитрин не в змозі далі слухати. Він вмирає з сорому.

— Отже, ви згодні?

Пан Цитрин тамує подих. Мовчанка, здається, триває цілу вічність. І раптом юнак озивається:

— Так, згоден,— каже він спокійним голосом.

Пан Цитрин повертає голову. Він бачить обличчя хлопця, на якому не можна прочитати ні глузування, ні подиву, лише зосереджену увагу. Пана Цитрина охоплює квола радість людини, що видужує. Як усе просто і легко! Той не дивується, не глузує з нього! Він його розуміє! Може, навіть жаліє! Ніби крізь сон він чує, як доктор Оврей-Пелісак викладає практичні деталі справи, а хлопець киває головою:

— Ви житимете в цьому будинку, у кімнаті, суміжній із кімнатою пана Цитрина. Ваша робота полягатиме в тому, що ви всюди його супроводжуватимете, але на певній віддалі, так щоб він вас не бачив. Я повинен вам сказати, що пан Цитрин дуже короткозорий, і це значно полегшить вапіе завдання. Ввечері ви складатимете звіт про те, що пан Цитрин робив протягом дня, ї читатимете його господареві, перш ніж віддати. Не приховую від вас, що ця робота вимагатиме великої пильності, бездоганної чесності, та сподіваюся...

Мова тече швидко, м'яко, мелодійно. Тихо спадають сутінки, і чужий чоловік здається не таким уже й чужим. Панові Цитрину здається, ніби вони знайомі дуже давно, тільки розлучалися на якийсь час, а тепер знову зустрілися через багато років. Це відчуття давнього знайомства йому надзвичайно приємне, хоча він добре знає, що воно хибне. Оврей-Пелісак підводиться:

— Мені лишилося тільки спитати, як вас звуть.

— Жан Піге.

II

До нещасного випадку пан Цитрин мешкав у Мецці, на тихій вуличці, в рожевому цегляному будиночку, що стояв у глибині невеличкого квітучого саду.

Вш був неодружений, жив із ренти і вмів розумно проводити дозвілля. Вранці він порпався у садочку або майстрував для наживки мух. Тільки мухи він робив г гороху, крильця — з клаптиків целофану, а лапки зі шматочків волосіні. Він міг також годинами розкладати, клеїти, відклеювати і переклеювати численні марки своєї колекції. Після обіду він відпочивав аж до п'ятої години, даючи шлункові змогу спокійно перетравити їжу. До нього часто приходили друзі. У пана Цитрина було чимало друзів. Його доброзичливість, добрий гумор, безтурботність і щира гостинність приваблювали людей. Гостей він за звичкою приймав, сидячи між подушками в глибокому кріслі, з двох сторін обставленому маленькими столиками, на одному з яких стояли прохолодні напої, для збудження апетиту, а на другому — солоні сухарики, щоб вам хотілося пити. Стара служниця Марта, яка вела все господарство пана Цитрина, не встигала провести вас до вітальні, а вже сам господар поспішав вам назустріч з простягнутими руками і доброю посмішкою.

«Невже це ви? Ви?» — примовляв він, водночас радіючи і ніби дивуючись. Навіть тоді, коли він заздалегідь знав, що ви маєте прийти о певній годині. Він негайно тягнув вас до стільця, якого він ставив навпроти свого, і з солодким розчуленням дивився, як ви сідаєте, примовляючи: «Так! Так!..» — ніби кожен ваш рух приносив йому особливе задоволення. Потім він розпитував про ваше здоров'я, ваші справи і припрошував скуштувати якогось напою чи тістечка, щоб підкріпити сили, невідомо після чого.

— Я знаю, що вам подобається,— казав він,— ви покуштуєте ось цього, цього й цього, а вип'єте ось цього!

Якщо гість відмовлявся, він гукав:

— Марто, панові більше не подобаються ні ваші пиріжки, ні ананасний сік.

Гість, сміючись, заперечував, а пан Цитрин, теж підсміюючись, потирав долоні, похитуючи головою, і знову повторював:

— Ні пиріжечки! Ні ананасний сік! Нічого не розумію. То, може, вип'єте трошки апельсинового напою?

Гість, зрештою, згоджувався, і пан Цитрин радісно підморгував і примовляв:

— Стривайте! Стривайте! Стривайте! А я вже вирішив, що він не голодний! І не хоче пити!

Коли гість уже їв, пан Цитрин заводив із ним повільну розмову на якусь загальну тему, приміром, про майбутнє сільського господарства у Франції, чи вплив краєвиду на людську вдачу, чи про те, як добре було б збудувати «село братерства», де всі друзі пана Цитрина жили б кожен у маленькому власному будиночку.

Він говорив із заплющеними очима, час від часу швидко облизуючи губи так, ніби хто навмисне намазав їх медом. Ця міміка і ці розмови, які сторонньому спостерігачу могли б здатися негарними, були в пана Цитрина виявом щирих радощів. Він завжди радів будь-якому гостеві, незалежно від того, хто прийшов. Кожного разу його дивувало і приємно вражало, ніби винагорода, на яку він і не заслуговує, те, що якийсь чоловік, хто б він не був, завдав собі клопоту, завітавши до нього. Правду кажучи, йому подобалося бути загальним улюбленцем. Це почуття могло б перерости в манію, якби пан Цитрин не жив у такому сприятливому оточенні. Тож після нещасного випадку

його найбільше засмучувала навіть не так втрата пам'яті, як те, що він мусить їхати з міста, в якому всі знали його і шанували, туди, де нікому не буде до нього діла. Він так, мабуть, і не зважився б на цю поїздку, якби не умовляння друзів, погрози Оврея-Пелісака і тверда обіцянка, що старенька Марта поїде разом із ним.

Ось уже два місяці він у Парижі, а до цього часу шкодує, що дав себе умовити. А втім, робилося все для того, щоб він не помічав незручностей, пов'язаних з такою недоречною зміною в його житті. Хоч він і зняв у Нейї вже повністю умебльоване помешкання, старенька Марта влаштувала так, що оздоблення кімнат нагадувало йому їхній будиночок у Мецці. Особливо вона подбала про письмовий стіл, за яким пан Цитрин довго і залюбки сидів. Якби не сіра стіна сусідньої кам'яниці, яка кидала тінь на вікно, можна було подумати, що то вітальня у Мецці, де пан Цитрин пригощав колись своїх численних друзів. Дбайлива служниця привезла з собою навіть колекцію настінних годинників, якою її господар особливо пишався. Ті годинники, що мали круглі, видовжені, зірчасті, геть розмальовані й вкриті чудернацькими отворами циферблати, цокали, дзеленчали і ніжно видзвонювали, коли їм заманеться, під ковпаком з гладенького скла. І, добре пообідавши, пан Цитрин, як і колись у Мецці, засинав у кріслі під їх неголосну музику. Та яким сумним і нестерпним було пробудження! Ота кімната, в якій так швидко сутеніє. Тиша, в якій ледь чутно цокотять годинники, і коли вулицею проїздить вантажна машина, зрідка дзенькне кришталева підвіска люстри чи задрижить шибка, одна-однісінька склянка на столику, одна-однісінька тарілка. Пан Цитрин ніяк не може забути, що він самотній у цьому місті і нікому не потрібний.

Він устає, з'їдає пиріжки, випиває скляночку ананасного соку, гортає газету, підходить до вікна, розглядає вулицю, по якій м'яко котяться машини, і в знемозі знову сідає у крісло. Сьогодні ніхто до нього не завітає. Оврей-Пелісак і той оглядав його лише у вівторок і п'ятницю, витрачаючи на цю процедуру не більше як півгодини. З відчаю пан Цитрин наказував принести свою колекцію марок і, повільно гортаючи сторінки альбомів, довго її розглядав. Отак він гортав альбом, кінчиком нігтя поправляючи марки, що повибивалися зі своїх місць, і йому стало гидко від того, що він ддбре поїв, що він сидить, замість того, щоб рухатися, що до нього ніхто не зайшов і йому нема на що сподіватися.

Проживши самотою місяць, пан Цитрин дійшов до стану глибокої депресії, близької до неврастенії. Тому він дуже зрадів, коли Оврей-Пелі«ак запропонував йому найняти когось, хто б міг його супроводити.

Жан Піге повинен був стати до роботи на другий день. Цілісінький вечір вони з Мартою готували кімнату для юнака. Поки Марта готувала ліжко, застеляла папером полички у шафі і витирала меблі, пан Цитрин дбав більше про необхідні дрібнички, без яких неможливий затишок. Вія налив чорнила в чорнильницю, підточив олівці і розклав їх праворуч і ліворуч від бювара, поміняв перочистки...

— Даремно ви так дбаєте про якогось зальотника! — бурчала Марта.— Я зовсім не проти того, щоб хтось пожив у нас день чи два,— нехай собі, але не довше — боронь боже! Та ще й пустити зовсім незнайому людину! Звичайно, ви скажете, що він має дуже порядний вигляд! Гай-гай! Бачила я таких порядних, моя сестра здавала одному кімнату...

Пан Цитрин слухав її теревені з жалісливо-милосердним виглядом. Вперше за багато років йому була байдуже до Мартиної думки.

III

Пан Цитрин повільно прогулювався Булонським лісом. Час від часу він спинявся, щоб помилуватися стовбуром якогось дерева чи якоюсь зеленою галявиною, і швидким оком окидав найближчу місцевість. Але він був надто короткозорий, щоб побачити щось на далекій відстані, і тому вже цієї першої прогулянки Жан Піге вправно стежив за ним зблизька. Тільки раз панові Цитрину здалося, ніби він помітив тонку постать юнака. Та й то він не був певен, чи то його компаньйон стояв на повороті стежки і витирав чоло носовичком завбільшки з серветку.

Та гра в піжмурки дуже розважала нашого добродія. Він вдавався до хитрощів, повертався назад, петляв, переходив навпростець по моріжку, щоб повернутися на те місце, де щойно стояв. Він засапався, спітнів, але весело насвистував, ніби хлопчисько. Однак на кінець прогулянки пан Цитрин отямився: безперечно, він поводився просто ганебно. Він мусив би поводитись невимушено, ніби ніхто й не ходить за ним назирці. А він ще й розважався, ускладнюючи хлопцеві і без того клопітну справу. Відтепер він більше не озиратиметься. Йому нелегко було дотримати цього наміру. Відчуття, що за ним стежать, а він не може відповісти тим самим, докучало йому, ніби сверблячка. Його дратувала чужа невідступна присутність, чіпкий погляд, який впивався йому в спину. Іноді панові Цитрину здавалося, що відстань між ним та Жаном Піге скорочується і хлопець дихає йому просто в потилицю. Іноді, навпаки, той ніби несподівано віддалявся. Він лишався на самоті. Та ось хлопець наздоганяв його, і пан Цитрин знову опинявся в колі його уваги.

Він саме виходив на проспект Нейї, коли похопився, що й цього разу забув усе, що робив після обіду.

Він відчув у собі гнітючу порожнечу, нічим не зв'язану зі спогадами про ранок, чи з теперішньою миттю. Таке траплялося з ним часто, тому він і не розгубився. Тільки щоразу починав сердитись на себе і на інших. Поганий настрій і хвороблива зневіра в собі псували весь день. За звичкою, він наказав собі заспокоїтися і спробував упіймати в тій пустоті якусь деталь — обрис, колір, звук,— яка дозволила б йому пригадати й інші загублені образи. Та розум не знаходив ані найменшої зачіпки. Гарячково намагаючись виловити з безодні хоч якийсь підбадьорливий образ, він швидко втомлювався.

Зараз пан Цитрин розміркував, що не варто так мучитися, бо сьогодні ж увечері Жан Піге, який ходив за ним назирці, перекаже все, що він робив пообіді. Ця думка його радісно приголомшила. Вперше він зрозумів, який дорогий для нього цей свідок, що запам'ятовує кожен його рух. Відчуття певності й безпеки зігріло його, ніби ковток доброго вина. Адже пам'ять його не зрадила; вона йшла за ним назирці, всього кілька кроків позаду, слухняна, розумна, послужлива, варто було її покликати, щоб вона кинулась його заспокоювати. Йому закортіло швидше вернутися додому і вислухати денний звіт Жана Піге. Він прискорив крок.

Не минуло й п'яти хвилин, як пан Цитрин повернувся з прогулянки, а вже почувся дзвоник Жана Піге. Хлопець швидко прошмигнув до своєї кімнати, щоб одразу ж сісти за звіт. Вийшов він лише перед вечерею. Вони вечеряли удвох. Поки їли, пан Цитрин утримувався від будь-яких питань. Потім вони перейшли до кабінету.

Пан Цитрин умостився в кріслі і запропонував хлопцеві сідати, але той відмовився.

— Я звик говорити стоячи.

— Як вам завгодно.

Жан Піге сперся ліктем н'а камін. У кімнаті горіла лише одна настільна лампа, освітлюючи його, знизу, ніби вогні театральної рампи. Від цього обличчя Жана Піге набрало якогось доброзичливо-диявольського вигляду: тіні од вій протяглися аж до скронь, очі поввалювалися, рот запав. Він засунув руку до кишені і витягнув цілу пачку паперів, списаних чорнилом.

— Сімнадцяте березня,— мовив він.

Він так тихо бубонів, що панові Цитрину довелося кілька разів просити його говорити голосніше. Жан Піге спочатку описав ранок, який пан Цитрин провів у цій самій кімнаті, розбираючи марки й читаючи газети. Та пан Цитрин і сам добре пам'ятав цю частину дня. Йому терпець уривався від детального викладу того, що втримала його пам'ять. Йому кортіло, щоб хлопець швидше перейшов до пообідньої пори, яку він безповоротно забув.

— По обіді...

— По обіді? — перепитав пан Цитрин.

— ...Ви вийшли з дому о третій. Ви прямували Церковною вулицею та Мадрідським проспектом до Булонського лісу. По дорозі ви спинилися перед вітриною, в якій були виставлені сорочки, і зайшлії до крамнички взнати на них ціну...

Це пан Цитрин також пам'ятащ Але вже ніби хто кольнув його у серце, попереджуючи, що він має слухати 'з подвійною увагою. Хоч він і на цей раз пригадав те, про що розповідав хлопець, але вже передчував порожнечу. І справді, події безперервно йшли одна за одною, поки раптом він перестав упізнавати себе в чоловікові, про вчинки якого йому розповідали. Алеї Булонськогр лісу. Зупинка перед спортивним майданчиком, на якому ліцеїсти грають у футбол. Вхід до замку Багатель... Він стежив за своїми діями з тим занепокоєнням, із яким спостерігають за сновидою, що

розгулює по краєчку даху. Він боявся почути серед потоку тих пустих зауважень якусь прикру новину, яка збурить його спокій. І, затамувавшії подих, він запитував себе, чи довго ще тягтимуться ці спогади, яких він не пригадує, і якими манівцями хлопець виведе його нарешті до тих подій, які закарбувала його пам'ять.

— Потім ви повернулися додому тією ж дорогою. Мадрідський проспект. Проспект Нейї. Церковна вулиця...

Церковна вулиця! Ніби потопаючий, що хапається за соломинку, пан Цитрин намагався пригадати, як виглядає ця вулиця.

Сірі стіни кам'яниць, невеличка кав'ярня на розі, хлопчик, який біг з похиленою головою, і мало не збив його з ніг. Ті картини переможно спливали в свідомості. І він був вдячний їм за те, що вони не зрадили його, як інші.

Жан Піге замовк, згорнув папери і поклав їх па стіл. Та пан Цитрин ще продовжував дослухатися десь на споді свого єства до його нешвидкої оповіді про сьогоднішній день. Забуті пообідні події ще не повністю належали йому, вони ще не стали такими тепло особистими, як інші спогади, вони ще не зжилися з тим мінливим потоком, у якому мали б розчинитися; та з кожним ударом серця вони ставали ріднішими. І в міру того, як пан Цитрин зживався з цими новими образами, його охоплювало почуття якогось фізичного вмиротворення. Раптом він подумав, що своєю радістю завдячує цьому серйозному і стриманому хлопцеві, якого найняв. Ця думка його вельми схвилювала. Але він не знав, як висловити свою вдячність. Пан Цитрин підвівся.

— Ви — молодець,— мовив він.

— Я виконую свою роботу, пане.

Ті холодні слова засмутили пана Цитрина, який волів би почути сердечнішу відповідь на своє вдячне поривання. Він повторив зі сльозами на очах:

— Славний, славний хлопець...

Жан Піге злегка вклонився, і пан Цитрин зрозумів, що той збирається йти. Його враз охопило невиразне бажання втримати хлопця. Він так довго був позбавлений будь-чиєї прихильності, що ніби спраглий хапається за можливість завести нову дружбу. Він каже:

— Чудово, просто чудово... Але я хотів би знати,., чи ви не стомилися за цей перший день роботи?

— Та ні, пане.

— Чи я не йшов надто швидко? Чи я не...

— Аж ніяк, пане.

— А... а... сподіваюся, вам було не нудно?..

— Ви жартуєте, пане.

Панові Цитрину стало прикро від того, що сам він запобігає прихильності перед людиною, яка цього нітрохи не бажає: «Та ні, пане... Аж ніяк, пане... Ви жартуєте, пане...» Юнак ховається за цими нещирими словами, ніби швидко розкручуючи в повітрі невидимою палицею. Випад вправо, випад вліво. Неможливо наблизитись. Поступаючись своїм самолюбством, пан Цитрин зважився заговорити знову:

— Ви не повинні вважати себе у мене на службі... Ми повинні жити разом... щодня бачитися... підтримувати один одного... Треба було б... треба... я хочу, щоб ми стали друзями!..

Щоразу, коли пан Цитрин починав висловлювати свої почуття, він розчулювався до сліз, до тремтіння в голосі, що дивувало його співрозмовників. Але Жан Піге застиг перед ним, як вартовий, руки по швах, з непорушним обличчям.

— Я оце сказав: «Хочу, щоб ми стали друзями...», -але хіба ми вже не друзі?

Він посміхався, примруживши очі, на щоках з'явилися благодушні ямочки.

— Ви надто добрі, пане,— вимовив Жан Піге сухо.

Пан Цитрин зітхнув, як боксер, притиснутий до землі. Він відчув приниження й втому, що даремно набивався зі своєю дружбою. Він іще раз поглянув на це непривітне обличчя, тонкі губи, блискучі, як смола, непорушні зіниці і сказав:

— Спасибі, більше мені від вас нічого не треба.

Жан Піге пішов, побажавши йому доброї ночі.

IV

Щоб завоювати прихильність хлопця, пан Цитрин застосував всі свої засоби спокуси. Щовечора, прослухавши звіт, він заводив з Жаном Піге розмови, з першого погляду зовсім незначні; але неодмінно докидав туди слівце, щоб вони стали ближчі один до одного. Він говорив, наприклад:

— В перші дні вашої служби я й не підозрював, що у нас буде така добра злагода, таке порозуміння...

І поглядав на нього запитливо. Але хлопець відповідав:

— Ви занадто люб'язні, пане...

Або ж:

— Вельми приємно...

Чи ще:

— Роблю якнайкраще...

І цього було досить, щоб пан Цитрин домислював, що Жан Піге не вважає його люб'язним, що він незадоволений з нього і що він усе робить не якнайкраще. Та невідступно пан Цитрин знову починав по-батьківськи, вкрадливо:

— Ще в Мецці я мріяв поселити у себе приятеля... друга, з яким я не розлучався б цілісінький день,

з ранку до вечора... який би був немов брат... немов другий я... Я не сподівався в той час, що мені випаде таке швидке і таке цілковите здійснення мого наміру!

І відразу додавав:

— Звісно, я нічого про вас не знаю... ви й про мене знаєте не багато...

На цьому він робив невеличку паузу, щоб хлопець зміг заперечити. Але Жан Піге не заперечував. І пан Цитрин неохоче продовжував...

— Певно, це аж ніяк не завадить... Зрештою, я ладен звіряти вам усе, що для вас буде корисним; і добре знаю, що й ви зі свого боку, коли б я у вас запитав...

— Не оумнівайтесь, пане,— говорив хлопець таким холодним голосом, що пан Цитрин одразу знічувався.

Звісно, щоразу він говорив щось інше, але закінчувалися ті розмови так само безнадійно. Отож пан Цитрин, утомившись від тих спроб зав'язати дружбу з хлопцем, попросив Марту розвідати, про нього все, що вона зможе. Наступного дня пан Цитрин дізнався, що, за відомостями консьєржки, батьки Жана Піге мешкають у Бордо, бо на адресованих йому листах найчастіше стоїть штамп цього міста, і що він вчився на адвоката, бо Марта знайшла в шухляді його нічного столика Цивільний кодекс, і що грошей у нього обмаль, бо в шухляді були також клапті промокального паперу з нашкрябаними на ньому записами про найменш] витрати. Оце й усе. Але найприкріше було те, що ці відомості, яким пан Цитрин вельми зрадів би, почувши їх від самого хлопця, і що свідчило б; про повну довіру того, тепер, коли він їх отримав іншим шляхом, його більше не цікавили. Він наказав Марті припинити подальше вивідування. Вона погодилася на це з великою прикрістю, скаржачись на необачність господарів, що пускають до себе в оселю сторонніх, тоді 5к у газетах повно повідомлень про випадки вбивств і крадіжок. І одразу ж почала потай боротьбу

проти хлопця. Вона подавала йому на стіл підкреслено недбало, ледь-ледь озивалась до нього, не дивилась у його бік і повертала мову так, щоб ніде не вставляти слова «пане», навіть у тих небагатьох фразах, із якими до нього зверталася. Пан Цитрин зробив їй зауваження. На що вона відповіла:

— Він такий самий слуга, як і я. У мене немає підстав називати його «паном».

— Зовсім ні,— сумно заперечив пан Цитрин,— він не слуга, Марто... Він... Він мені друг...

— А я думала, ви йому гроші платите.

— Так, я даю йому платню, але він мій друг... Я прошу вас, поводьтеся з ним, як із моїм другом...

Нічого не відказавши, вона вийшла повільно й велично, так, як ідуть зі сцени поранені насмерть трагічні актори, щоб десь за кулісами віддати богові душу. Але того ж таки вечора вона помстилася тому неробі огидно-солодким слугуванням. Зазираючи щохвилини до кабінету, де Жан Піге читав свій звіт, медово-люб'язним голосом питала, чи не принести їм ситра, або, може, нагріти грілкою їхню постіль, чи, якщо вони ласкаво зволять, вона може випрасувати їм коетюма... І щоразу пересипала свої запитання словом «пан», до того ж вимовляла вона те слово, потупивши очі, з присвистом, наче змія.

— Пан мені не сказали, чи пан полюбляють, щоб електрокамін пана залишався ввімкненим у кімнаті пана...

Жан Піге розглядав її здивовано, а пан Цитрин при цьому катувався і відвертав погляд, намагаючись не почервоніти, від чого, звичайно, червонів ще більше.

А зрештою, оті витівки дуже швидко їй набридли, і вона вдовольнилася тим, що з виглядом зверхності і презирства міряла поглядом супротивника.

Щодо пана Цитрина, то він так-сяк примирився з крижапою люб'язністю Жана Піге. Не варто бути

занадто вимогливим. Хоча б тому, що присутність цього стороннього чоловіка, який рішуче бажав залишатися стороннім, все ж рятувала пана Цитрина від самотності. Крім того, його стан поліпшувався з кожним днем. Провали в пам'яті повторювалися рідше і були менш значні. Деякі звіти Жана Піге не додавали нічого нового до того, що пам'ятав він сам. Йому дуже подобалося перепитувати у хлопця про деякі деталі, уточнювати або ж прихильно схвалювати їх:

— А так, так, я пригадую... Кажіть далі...

Оврей-Пелісак навідувався до пана Цитрина вже не так часто, і його приписи ставали дедалі м'якшими. Спочатку він суворо забороняв своєму пацієнтові вживати тютюн, гострі страви, випо, хвилюватися, ходити в гості. А зараз він радив розважатися, якщо подобається, вживати вино, багато їсти. Але пан Цитрин не зважувався скористатися тими послабленнями. Він побоювався, щоб якоюсь дурничкою не зашкодити так довго сподіваному одужанню. Найбільше, що він іноді дозволяв собі — це піти в кіно і, повертаючись додому, випити чарочку марочного коньяку чи тернівки. Ще були, слідом за цими необережними вчинками, довгі нічні години самоперевірки. Лежачи непорушно в ліжку, втупившись у оживаючу темряву кімнати, пан Цитрин ставив собі «каверзні» питання про прожитий день:

— А коли я вийшов з дому, я подався ліворуч чи праворуч? — запитував він сам себе глухим голосом.

Все затихало, ніби перед лавиною. І знову глухим голосом він собі відповідав:

— Праворуч... праворуч... Я дуже чітко пригадую афішу на стіні біля банку і стареньку, яка сиділа на лаві автобусної зупинки...

Знову мовчання.

~- Гаразд... А що я читав у газеті?.. Я читав... от що... ага...

Він хвилювався, стукав себе кулаком по лобі, безпорадно відкидався на подушку, жахаючись, що знову нічого не пам'ятає. Потім бурмотів:

— Так, пригадую... Спочатку я читав статтю про переозброєння Німеччини... потім статтю...

Перевірка затягувалася до глибокої ночі. Пана Цитрина ті вправи виснажували, зате він безмежно радів. Витирав піт із чола, випивав чашку холодного настою або склянку мінеральної води і, нарешті, кликав сон. Але втома довго не могла подолати збудження і занурити його в ті плинні сни, які мали перевагу перед усім баченим вдень, бо забувалися безслідно.

V

Оврей-Пелісак довго тиснув панові Цитрину руку:

— От і гаразд! Одужання настало швидше, ніж я сподівався. Я задоволений, дуже задоволений. Зайдете до мене через кілька тижнів. Але я певен, що то буде суто дружній візит. Ага! Я й забув! Ви можете вже розрахувати вашого хлопця... Тепер він вам непотрібний.

На вулиці пана Цитрина охопило радісне відчуття перемоги. Одужав! Це означало, що він такий самий,, як і всі люди, що йому зустрічалися дорогою, такий же сильний, такий же вільний, як і вони. Цс означало, що він міг дивитися на оце сіре небо з синімц прогалинами з певністю, що ввечері, згадуючи прожитий день, він віднайде в пам'яті те саме сіре небо з синіми прогалинами, яким він зараз милується. Все належало йому. І перед незліченними багатствами, які раптом стали йому доступні, він не знав, на чому зупинити погляд.

Він спинився на алеї в парку Тюїльрі і сів. Бризки фонтана виривалися вгору до неба, розбивалися на піну, і її відносив вітер. Рівно підстрижені газони аж

вбирали очі заспркійливо-м'якою зеленню, що переливалася оксамитом. Діти з вереском гасали навколо сірих статуй. Підійшла білетерка, глянула на Цитрина і пройшла повз нього, не запитавши про платню.

Пан Цитрин підкликав її до себе:

— Я вам не заплатив за крісло...

— Заплатили, пане.

— Ну ж бо! Я тоді пам'ятав би!

Вона подумала трохи і розсміялася:

— Авжеж! Ви маєте рацію! Справді, той сухий чоловічок, який сидів у кріслі до вас... Це він...

— От бачите!

Він сяяв. І вдячно наділив її щедрими чайовими.

— Візьміть... візьміть...

«Інші забувають, а я їм нагадую»,— думав він. І гордо поклав до гаманця квиточок за крісло, ніби й справді отримав від цієї старенької вхідний квиток до світу нормальних людей.

Час спливав, він шукав поглядом постать Жана Піге, який, певно, сховався десь за цоколем котроїсь скульптури. Та не зауважив нічого такого, що свідчило б про його присутність. І раптом подумав, що сьогодні востаннє слухатиме свого «спостерігача», бо вирішив його звільнити. Нараз щемлива туга огорнула його. Вся радість відступила перед цією думкою. Спробував себе умовляти: «Що це зі мною? Не бачу причини, чому б я мав так сумувати? Ну, гаразд! Віп собі піде! Але яке це матиме значення, якщо я згадуватиму все і без його допомоги? Пі, я поводжуся, наче дитина!..» Даремні зусилля! Все, чому він недавно так радів, утратило всяку принаду. Вій уявив самотність, сірість, нікчемність свого існування. Як він проживе депь без певності, що Жан Піге того ж вечора перекаже денні події? Цей щоденний переказ найменших його вчинків створював приємне враження того, що життя він

даремно не марнує, що воно сповнене вчинків, гідних пера історика. Як надзвичайно солодко усвідомлювати, що є на світі людина, котра займається виключно вашим поводженням, настроєм, здоров'ям, яка стушовується заради вас, перевтілюється в вас до такої міри, що стає вашою пам'яттю! Як не пишатися думкою, що найменша дрібниця — чи входиш ти в під'їзд, чи влаштовуєшся на терасі кав'ярні, чи переступаєш поріг дому або сідаєш відпочити, бо тремтять коліна,— все помічається і зафіксовується як важлива подія! Кожен порух існування пана Цитрина десятикратно звеличується. Кожна секунда набуває ваги на своєму місці, як послідовність звуків у пісні. Ніщо не губиться. Ніщо не йде в забуття. Ніщо не повинно забутися! Пана Цитрина все більше жахала., думка, що доведеться відмовитися від такого рідкісного вгамування самолюбства. Він зловив себе на тому, що вже не радіє своєму одужанню так, як перед цим. Він розірвав квиток, який йому дала білетерка. Встав. Сутеніло. Хоча по вулицях проїжджали машини, в повітрі повисла тиша, ніби тонкий пил. Пан Цитрин занеміг, зневірився і посмутнів до сліз. Він не мав більше бажання ні йти, ні сидіти. «Ось так, друже, після візиту до Оврея-Пелісака, професор та я вирішили... Я був дуже задоволений вашими послугами... Сподіваюсь, що з вашого боку...» Але він ніколи не наважиться вимовити ті пустопорожні слова! Голос, обличчя його зрадять! А потім йому нестерпно буде дивитися на порожню кімнату поруч зі своєю кімнатою, на порожню вішалку поруч зі своєю вішалкою, на той куточок столу, де стоятиме лиш одна його тарілка. А самотні вечори в дзвінкій тиші кабінету, де під склом нестямно цокатимуть годинники...

І тут йому вдарила в голову думка, така проста, що він аж зупинився. А чому він має звільняти Жака Піге? Не потрібно тільки йому говорити про своє оду-

ікання. Таким • чином хлопець і надалі вестиме облік його щоденного розпорядку дня. '

Пан Цитрин сів на стілець і обхопив голову руками. Таке вирішення занадто просте і тому може бути хибне. Та скільки він його не обмірковував, помилки не знаходив.

'— Ви вийшли від професора Оврея-Пелісака рівно о четвертій. Попрямували набережною, роздивлялися й гортали книжки на розкладках у букіністів. Зупинилися в парку Тюїльрі...

Стоячи на звичному місці і, як завжди, спершись на камін, Жак Піге зачитував свій звіт. Ще ніколи ця церемонія не здавалася панові Цитрину такою зворушливою. До гоцла йому підступав клубок, на очі набігали сльози, він думав, що це читання може бути останнім і що лише завдяки своїй вигадливості він ще довгий час, стільки, скільки йому заманеться, матиме втіху слухати, як про нього розповідають. Думав він також і про те, що хлопець не підозрює про його хитрощі, і що він хитрував, аби лишити його у себе на службі. І за це він хлопця любив, а ще більше любив за це себе.

VI

З цього самого дня для пана Цитрина почалася доба безжурного щастя, і, здавалося, ніщо не змогло б порушити його. Один за одним минали тижні, рівномірно, несхибно. І всі вони складали данину його скромному честолюбству. Він не боявся, що повторення потьмарить його втіху.

В кінці кожного місяця звіти Жана Піге, зшиті, в оправі з темної шкіри, з позолоченими номерами, шикувалися на полицях його книжкової шафи.

Іноді він просив Жана Піге перечитати звіт за той чи інший день. Жан Піге брав із шафи потрібний том, відкривав його, поскрипуючи новенькою сап'яновою обкладинкою, і пан Цитрин із блаженною посмішкою слухав свою власну біографію. В деяких місцях він його спиняв:

— Ви сказали, що того дня на мені був темний костюм. Доповніть: костюм темно-синій у сіру смужку...

Жан Піге слухняно виправляв фразу. Але часто він відмовлявся визнати слушність за паном Цитрином:

— Ви таки справді колупали у вусі мізинцем, розглядаючи вітрину антикварної крамнички... Цього ніяк не можу викреслити...

— Еге! Можливо... можливо...— говорив пан Цитрин невпевнено. Потім запитував: — На якій сторінці?

— На сторінці 172.

Обличчя пана Цитрина набувало байдужого вигляду. Але тільки-но він лишався наодинці, як' тут же брав книжку, відкривав на вказаній сторінці і витирав каверзну фразу так довго, що вже й не можна було її прочитати.

Іноді він поринав у солодкі мрії перед стрункими рядами оправлених томів. «Моє життя!» — промовляв він урочисто й ніншо. І уявляв собі той день, коли зі свого крісла споглядатиме двадцять чи тридцять томів з вузенькими корінцями, позначеними римськими цифрами. Тоді він додасть іще поличок. А може, й поставить нову книжкову шафу.

Поступове, зрештою, споглядапия такої кількості книжок, присвячених виключно йому, позначилось на його вдачі. Дивлячись на них, пан Цитрин утішався, ніби якась історична особа. Він більше не сумнівався ні в досконалості своїх висловлень, ні в слушності своїх вчинків. Усвідомлення того, що він веде подвійну гру з Жаном Піге, підтримувало в ньому переможний настрій. Він прикидався нетямущим:

— Що? Ви кажете, ніби я був у театрі вчора ввечері?.. Сам-один?.. Цікаво, цікаво. Я цього не пригадую...

І ледь стримувався, щоб не розсміятися просто в обличчя щиросердому хлопцеві. Як невірна дружина, чоловік якої не підозрює про зраду, він відчував до хлопця жалісливу і насмішкувату приязнь. Він докидав до звіту репліки:

— До біса! Нісенітниця! Неправда!

Рухи його ставали вільніші, інтонації не такі дратівливі. Він раз у раз посвистував, брав руки в боки, високо заносячи голову, ніби народний трибун. І ось звіти на чотири сторінки його вже не вдовольняли. Він сказав, що у нього знову провали в пам'яті, запевнив, що він нічого не пам'ятає за день, і попросив Жана Пігс складати надалі детальніші звіти і викладені кращим стилем.

Пан Цитрин втиснувся в крісло, спершись руками на бильця, відкинувши голову на спинку, і зосередився сам на собі. В полудень він для перепочинку подивився фільм про шпигунів, а потім трохи пройшовся, щоб збудити апетит. Він смачно пообідав у товаристві Жана Піге і був схильний до поблажливості. Він сказав:

— Я готовий, Піге, можна починати.

Жан Піге взяв свої записи.

— Скільки сторінок? — запитав пан Цитрин.

— Вісім з половиною.

— Цікаво?

— Дуже. Особливо кінець дня, де ви...

— Ні! Не кажіть, який, буде кінець! Читайте по порядку.

Жан Піге кашлянув, щоб прочистити голос. Пан Цитрин кашлянув також, як бешкетник-школяр. Він втішався надмірно і надумав за звичкою прикинутися здивованим, коли хлопець заговорить про кіно: «Я?

Був у «Луксорі»? В полудень? О другій годині? Ай Так, можливо...» Деякі жарти ніколи не набридають.

— Слухаю вас,— мовив він.

— Чотирнадцяте травня. Ви встали об одинадцятій годині. Вмивання і сніданок без пригод.

— Гм! Гм! — зауважив пан Цитрин.— Трохи узагальнено! Дуже коротко сказано: «без пригод»! А зубна щітка,, що я поламав... а все, що я вам пояснював про нові леза для бритви, які мені продав перукар, і... і... все інше, про що я не пригадую... Цю частину треба буде доповнити...

— Гаразд, пане. О другій годині ви иадягли пальто, капелюх...

— Яке пальто, який капелюх?

— Синє пальто. Капелюх сірий...

— Ну, так і напишіть! Ті, хто читатиме ці рядки через кілька років...

Він виправився:

— Я хочу сказати: коли я читатиму ці рядки через кілька років, я не пам'ятатиму, що у мене було чорне пальто і коричневий капелюх...

— Пальто синє і сірий капелюх...

— Бачите, я вже помиляюсь!

Він, звичайно, навмисне помилився і з усіх сил стримувався, щоб не пирснути зі сміху.

— Продовжуйте!..

— Ви надягли синє пальто та сірий капелюх і попрямували до...

— «Ви попрямували! Ви попрямували!» Яким кроком я прямував?

— Впевненим кроком.

— Добре! Кожне слово у вас доводиться виривати!

— Ви попрямували впевненим кроком до опери. Там ви зайшли до «Кав'ярні Миру», де сиділи до п'ятої години. Напроти вас...

— Пробачте? — перепитав пан Цитрин безгучним голосом.

— Ви зайшли до «Кав'ярні Миру», де ви сиділи до п'ятої години...

Тамуючи подих, пан Цитрин повторив:

— До «Кав'ярні Миру»? Ви впевнений?

— Безперечно.

Як удар по голові, жахлива новина його приголомшила. Отже, весь післяобідній час він сидів у «Кав'ярні Миру», а сам уважав, що в цей час Дивиться кінофільм. Невже він забув, як витратив свій пообідній час! Невже він знову втратив пам'ять! Пан Піге готувався продовжувати читання.

— Ні, ні! Замовчіть! Облиште мене! — стогнав пан Цитрин.— Я нездужаю... Прочитаєте мені пізніше... Завтра... так... завтра.

Він підштовхнув його до дверей. І ледь вони зачинилися, впав на канапу. В голові шалено крутилися думки. Він волів би кричати, плакати, від цього йому полегшало б! А сам непорушно лежав долілиць мовчазний, вщент розчавлений відчаєм. Всьому кінець! Радість одужання, його мрії, його простодушні жарти... Знову збираються годувати його спогадами з тисячами пересторог, як годують по ложечці кашею, мов недоумкуватого.

Він випростався і спробував відновити в пам'яті «Кав'ярню Миру», столик, за яким сидів, офіціанта, що його обслуговував. Марно. Піт градом котився йому з чола. Засунув руку до кишені по носовичок. Намацав якийсь згорнутий папірець. Пан Цитрин витяг його і прочитав:

Кінотеатр «Луксор»

Програма

Він раз, удруге перечитав номер залу, назву фільму, дату. Жодних сумнівів! Він справді сьогодні пообіді

був у кіно. Ноги його не було в «Кав'ярні Миру». Він не втратив пам'яті. Врятований! Від несамовитої радості з очей йому бризнули нарешті рясні сльози.

А коли хвилювання трохи вляглося, пан Цитрин почав обмірковувати ту подію. Цілком очевидно, що Жан Піге поглузував з нього. Не спостерігав за ним. Він повністю вигадав розповідь про проведений паном Цитрином час. Украв у нього довіру. Украв у нього гроші. І заслужив, щоб його виставили за двері без пояснень. Охоплений справедливим гнівом, пан Цитрин устав, схопив однією рукою програму, а другою книжечку витрат на Піге (витрати на транспорт та інше), насупив брови, стиснув зуби, в очах спалахнула зневага і гнів. Та й годі. Він не зрушив з місця. Не вимовив ні слова. Навіть, трохи згодом, знову сів і поклав на стіл програму і записник. А на обличчі застигла лише нерішучість. Він подумав про безліч незручностей, пов'язаних з відмовою хлопцеві. Ніхто не буде ходити за ним назирці. Не буде більше звітів. Не буде більше чого оправляти і розставляти по порядку наприкінці місяця. Знайти йому заступника? Скільки буде клопоту, поки він ознайомиться з усім, та й хто гарантує, що він зможе знайти хлопця, спостереження і стиль якого були б такими, як у Жана Піге. В творі великого задуму — історія його життя саме такий твір — слід уникати зміни тону. А втім, що він міг закинути хлопцеві? Недбалість у роботі? А якщо добре зважити, чи й справді то недбалість? Можливо, пан Цитрин, сам того не бажаючи, замітав сліди, уникав нагляду Піге. І той нізащо не хоче признатися в своїй невправності, краще вже збрехати. Подібне припущення лестило самолюбству пана Цитрина. «Бідолаха Піге, завдав я йому добрячого клопоту,— думав він.— Іде він собі слідом за мною, а потім,— зирк! Нікого нема! Ох! Не така вже й легка справа ходити за мною назирці невідступно! У мене гарт старого лиса!»

Він самовпевнено посміхнувся. Що ж! Залишимо це без уваги. Завтра хлопець буде більш спритний, а післязавтра цей випадок забудеться.

Він записав на полях звіту, який для нього залишив Жан Піге, своїм круглим нерозбірливим почерком: «Не кав'ярня, а кінотеатр».

VII

Наступного дня о третій годині пан Цитрин попрямував до «Кав'ярні Миру» і сидів там до шостої години. Читав газети, палив цигарки, розглядав публіку. О шостій він спорожнив попільничку, що стояла на столі, і, скориставшись з неуважності офіціанта, запхав її як доказ собі до кишені. Потім розрахувався з офіціантом і подався додому. Він поспішав, ніби й справді вдома хтось на нього чекав. Але опинившись у себе, він не знав, що робити далі. Застигши біля вікна вітальні, він чекав повернення хлопця.

Коли ж, нарешті, його помітив, радісно стрепенувся. На пустельній вулиці, куди ліхтарі виливали своє жовте розплавлене світло, постать Жана Піге наближалася швидкою ходою. Він ішов під стінами кам'яниць, мірно розмахуючи руками, вилунюючи каблуками. Весь у чорному. Згори його обличчя і зріст не розрізняються, здається, ніби то гачкувата стрибаюча комаха. Він зайшов у будинок так і не звівши голову.

За вечерею панові Цитрину з великими труднощами вдавалося приховати своє нетерпіння. Вечеря затяглася. Жан Піге жував просто-таки з нестерпною байдужістю, просив добавки салату, спинявся, щоб переказати останні новини з газет. А після кави пішов до себе в кімнату писати звіт.

Коли він повернувся до кабінету, пан Цитрин сидів у кріслі, комір його був розстібнутий, обличчя мало дуже поважний вигляд.

— Й'ятнадцяте травня,— почав Жан Піге.

Пан Цитрин глибоко 8Ітхнув і нахилив голову так, щоб на обличчя падало світло від лампи.

— Встали о десятій годині. Вперше з того іасу, як я вступив до вас на службу, ви пішли до гімназії Куррьє на урок фізкультури...

Точнісінько так воно й було. Панові Цитрину від цього стало втішно й боязко.

— А далі! — сказав він.— Що ж було після обіду, от цього я й не пригадаю.

— Душ...

— Пропустіть!

— Обід...

— Пропустіть!

— Після обіду ви вийшли о третій. Ви взяли таксі. Звеліли відвезти вас до озера в Булонському лісі. Ви так того бажали, казали мені про це кілька днів тому. Там узяли напрокат човна...

Пан Цитрин ніби закляк від здивування і лише нервово стискав попільничку в настовбурченій кишені. Йому потрібен був цей речовий доказ, щоб не сумніватися в сврїй пам'яті, адже Піге говорив так переконливо. Спочатку хотів був перебити хлопця. Та якась нерішучість чи то чари утримали його. Він дивився на те безневинне обличчя, яке його обдурювало. Він слухав той спокійний голос, який йому брехав. І він зволікав втрутитися від слова до слова, від речення до речення. Більше того, він навіть заслухався розповіді про той вигаданий день, як він вислуховував розповідь про справжні свої вчинки. До того ж, щоб розповісти про те, чого пан Цитрин не робив, про місця, які пан Цитрин не відвідав, Піге вживав особливо принадні слова. Здавалося, що ця вигадана пригода надихала його більше, ніж реальні вчинки господаря. Він описував розпечену порохняву гарячого дігія під віковими деревами Булонського лісу, дерев'яний причал, оточе-

ний, мов плавучим цвинтарем з нерухомих човнів, прив'язаних один до одного; куртку, кинуту на дно човна, важкі весла, які рвучко вгризались у воду і штовхали посудину далеко від берега; відблиски живого срібла і позеленілої бронзи, що розбивалися кругами, коли в них врізувався ніс човна, а потім знову замикалися, відкинувши позад себе тисячі стрибаючих розтерзаних бризків.

Коли пан Цитрин порівнював ці картини з тими кількома годинами, що він просидів'у «Кав"ярні Миру», він не міг не погодитись з тим, що вони більш привабливі і більш гідні його особи. Він шкодував, що не пережив тих вражень, які йому змальовував Піге. Він був невдоволений з того, що не скористався таким чудесним днем, щоб провести його на свіжому повітрі.

Хлопець перегорнув останній листок і швиденько закінчував свою розповідь описом щасливого і розмореного повернення в таксі. Ще півсторінки, і він замовкне. І тоді повинен говорити пан Цитрин. Але з тисячі причин, яких він і сам не міг осягнути, не було потреби щось казати. Краще зачекати. Чого? Пан Цитрин і сам того не знав, але його розум учепився за те вирішення.

Коли Жан Піге пішов до своєї кімнати, пан Цитрин намагався знайти пояснення дивній поведінці свого спостерігача. Може, це лінощі? Чи якась амурна історія? Чи, може, він працює ще десь? Жодне з цих трьох припущень його не задовольняло. Він ліг спати в поганому настрої. Яка жорстока несправедливість; десь у двох кроках поруч з ним, спокійнісінько і безтурботно спить людина, яка порушила його спокій! Тричі він вставав і навмисне перекидав стілець, щоб хоч розбудити Жана Піге.

.VIII

-Великий натовп щільною стіною тиснувся біля дебаркадера. Тут були ті, які чекали .своєї черги на прогулянку на човні, і ті, які охоче прогулялися б на ньому, але їх утримувало від цієї спокуси бажання не витрачати грошей. І весь цей люд обливався щедрими потоками поту під вдягненими заради неділі піджаками і святковими сукнями. Пан Цитрин, затиснутий посеред юрби, зовсім умлів від утоми та нервування. Однак упертість мрійника не дозволяла йому ні піти геть, ні павіть скаржитись. Він згоджувався з усім, він терпів усе заради неясного передчуття близької винагороди.

І коли нарешті він сів у човен, який підтримував ногою та жердиною дебелий чолов'яга, він враз відчув: ось-ось з ним трапиться щось важливе.

Відштовхнутий ногою від причалу як непотрібна тріска, човник перевальцем виплив на середину плеса. Озеро було переоране доброю сотнею подібних човнів, вщерть переповнених веселими родинами. Пливти вперед було неможливо, що п'ять метрів наштовхувались на якийсь човник, від чого ледь не перекидалися. І при найменшому поштовху жінки верещали, а чоловіки задоволено гиготіли грубими голосами, надриваючи животи. Сонце палахкотіло на зеленій воді. Від водоспаду несло смородом нечищених клозетів. Там, де хоч трохи тінь падала на воду, в човнах лежали закохані й цілувалися. Замість мрійливої самотньої прогулянки, яку так гарно Жан Піге описав напередодні, пан Цитрин переживав надокучливе сум'яття ярмаркової гульні. Сповнений відрази, вкрай виснажений, він скоротив час прогулянки.

А ввечері Жан Піге йому розповів з усіма подробицями, як він ішов за ним назирці по Луврському музею, по прохолодних і урочистих залах античної

скульптури і з яким задоволенням пан Цитрин споглядав ті стрімкі шедеври з мармуру в білих променях світла й у вічній тиші.

Відтоді пан Цитрин марно продумував свій розпорядок дня, щоразу Жан Піге йому описував пообідній час краще, ніж він його насправді проводив.

І що б він не робив, він щоразу дізнавався, що можна було зробити ще краще. Проте, як тільки він брався діяти відповідно до розповіді хлопця, відразу виявляв, що насолода, яку він омріяв напередодні, насправді неможлива. Щось було змінено: обставини, оточення, температура, він сам...

За таких умов звіти Піге звучали для нього, мов звинувачення.

Одного дня пан Цитрин, вкрай змучений, вирішив лишитися вдома. «Тоді,— думав він,— Жан Піге буде так само змушений лишитися вдома і не читатиме мені звіту, сповненого принизливих вигадок про те, де я провів свій пообідній час». Він був у захопленні від такого вирішення і дивувався, як це раніше не прийшло йому в голову. Проте, радіючи, що так захиститься від надмірної уяви свого спостерігача, він утішався, що обвів хлопця круг пальця. Він йому зіпсував цілісінький день так само, як той псував йому його дні. Він мстився.

Найсолодші хвилини! Вмостившись за столом у кабінеті, пан Цитрин наклеював марки, а Жан Піге читав газету біля вікна. На його обличчі застиг вираз вимушеної байдужості. Але пан Цитрин, нищечком слідкуючи за ним, здогадувався про його роздратування і упивався радощами. Ось той тонко стис вуста, незвично насупив брови... Була мить, коли Жан Піге запитав з байдужим виглядом:

— Ви сьогодні не вийдете з дому?

— Ні,— відповів пан Цитрин з простодушним лукавством.— Я стомився.

І Жан Піге знову поринув у читання газети.

Під вечір обличчя його так спохмурніло, що пан Цитрин уже ладен був його пожаліти. Але він опанував себе, пригадавши всі прикрощі, які завдав йому хлопець. А втім, чим ближче підходила хвилина звіту, тим більше пана Цитрина непокоїла інша думка: як хлопець переповість йому про ті кілька годин його кропітких занять? Чи зуміє той передати інтимну сувору атмосферу кімпати, зосереджену тишу і те, як повільно до кутків вповзають сутінки? Чи зуміє він описати витончені рухи пана Цитрина, який чаклує над своїм альбомом із марками?

За вечерею пан Цитрин був надміру чемний до Жана Піге, начебто хотів виправдатись у його очах і схилити його до улесливого звіту про пообідній час, Він зауважив недбало:

— Мені страшенно подобається моя Колекція... Правду кажучи, я ніколи не погоджуся з людьми, які вважають даремно загубленим день, що його проводиш над марками. Навпаки, це справді корисно проведений день... Кращого й не вигадаєш...

— Пробачте,— мовив Жан Піге,— мені час скласти звіт.

— Звичайно, будь ласка...

Коли хлопець пішов, пан Цитрин подумав собі, що все те настирливе запобігання, щоб мати схвалення від Жана Піге, свідчило про його залежність від цієї людини.

Хлопець повернувся незабаром і зупинився біля каміна. Пан Цитрин, вмираючи від цікавості, наказав:*

— Починайте!

— Шістнадцяте червня...

І замовк. Серце пана Цитрина шалено калатало. Він чекав. Жан Піге закінчив спокійним голосом:

— Порожнеча.

Це слово вдарило Цитрина, мов ляпас. Він ледь чутно промимрив:

— Як? Як? Ви з глузду з'їхали?..

Але він уже знав, що програв і що ніколи більше не наважиться сидіти вдома.

IX

Пан Цитрин уже внизу на сходах почув, як двері відчинилися і хтось почав спускатися слідом за ним. Він упізнав розмірений крок Жана Піге. Пан Цитрин достеменно знав, що хлопець навмисне виходив з дому одночасно з ним, начебто збирається йти назирці за ним, але потім, засвідчивши таким чином свою присутність, він умить кудись зникає. Той обман дратував пана Цитрина все більше й більше.

Він вийшов на вулицю. Небо було ясно-синє. Тут і там крізь прочинені вікна проглядали захисні фіранки. Повітря було сповнене запахів розплавленого асфальту, вихлопних газів, пилюки. Пан Цитрин удихнув, заплющивши очі, ті добрячі пахощі міста, і йому забракло повітря. Якась жінка опинилася поруч нього. Вона була напрочуд гарна. Русява, з прозоро-зеленими, з сірою поволокою очима. Пан Цитрин був не з тихі чоловіків, які втрачають голову від кожної зустрічної спідниці. Він умів опиратися покликам своєї плоті. А якщо він і поступався іноді своїм таємним бажанням, то лише гарненько обміркувавши обставини і час свого падіння. Однак вид цієї русявої жінки його схвилював. На якусь мить він хотів був піти слідом за нею. Але одразу ж тверезо сам себе зупинив. Вона була занадто гарна для нього, надто серйозна. А якщо це тільки омана, яке потім його чекає розчарування! До того ж він вирішив навідатись на біржу марок... Отже,

на першому перехресті молода жінка пішла ліворуч, а пан Цитрин звернув праворуч. Втім, він не шкодував про вчинене, бо того ж дня в картотеці одного старого колекціонера він виявив еквадорську марку, яку давно мріяв придбати.

Та ба! Того ж вечора Жан Піге йому доповів, що бачив, як він підійшов до молодої жінки і шепнув їй щось на вушко. А жінка, яка спочатку стенула плечима і прискорила крок, раптом зупинилася і посміхнулася. Тоді пан Цитрин взяв її під руку, і далі вони пішли разом, весело розмовляючи і закохано заглядаючи одне одному в очі. На майдані Майо вони зникли в одному з готелів і вийшли звідти лише години через три.

Дурне базікання! Та пан Цитрин був приголомшений. Він подумав, що варто було йому замість того, щоб піти праворуч, повернути ліворуч на перехресті, і все його майбутнє докорінно змінилося б. Він подумав, що якби не підкорився своїй дитячій пристрасті колекціонування, він зміг би насправді наздогнати ту жінку, висловити їй своє захоплення, освідчитися їй, спокусити її і провести з нею незабутні хвилини. Він подумав, що ще один день він прогаяв. І обличчя незнайомої жінки стало у нього перед очима. Обличчя ніби виліплене з дорогоцінної речовини, ясне, ніжне, осяйне, що аж промінилося. І ті двоє бездонних синьо-зелених очей. І волосся червленого золота. І той сміх. Хоча, він же не чув того сміху! На столі раптом він помітив в прозорому конверті маленьку еквадорську марку, придбанням якої він так тішився. Диспропорція між реальним надбанням і тим, що він утратив^ була сміхотворна. Він розгнівався на цей звичайнісінький клаптик паперу, заради якого не повернув у той бік, куди пішла незнайомка. Він гнівався на самого себе. І на Жана Піге. Чому Жан Піге говорить йому про ту зустрічну жінку? Мабуть, перш, ніж пода-

тися непомітно на котресь із своїх звичних побачень, він устиг помітити, як пан Цитрин прискорив ходу у бік молодої жінки. І, опираючись лише на цей невиразний порух, він уявив логічне продовження пригоди. Логічне? Невже він не знає, що для таких, як пан Цитрин, логічних висновків ніколи не може бути? Невже він не знає, що пан Цитрин завжди робить зовсім протилежне тому, що він повинен був би робити? Хіба йому невідомо, що пан Цитрин марнував своє життя день за днем, годину за годиною, хвилину за хвилиною, як сліпий недоумок?

Єдина річ була певна: він більше не може жити без тієї жінки.

Його враз охопило нестямне бажання знову побачити це молочно-біле обличчя з очима свіжо-зеленої води. Може, ще не пізно її розшукати. Звичайно, вона щодня ходить на роботу цією дорогою. Він підстереже її на вулиці. Хоча така жінка не повинна працювати. Це, мабуть, якась таємнича іноземка. І розпусна, без сумніву, бо згодилась піти з ним до готелю. Та що це з ним! Адже вона пішла з ним до готелю лише в уяві Піге!

Мрія і дійсність настільки переплутались, що пан Цитрин втрачав точку опори. Він мусить негайно взяти себе в руки! Негайно взяти себе в руки!

— Ви можете йти, Піге, ви мені більше не потрібні.

Так, це він вимовив ті слова. Хоча він зовсім не хотів, щоб хлопець ішов геть. Він боявся лишитися на самоті, зі своїм маренням.

— А втім, залиштесь. Говоріть мені про ту жінку. Вона вродлива, правда?

— Дуже вродлива. Ставна, русява, очі великі...

То було ніби сіль на рану. Ніби струс. Краще вже самотність, ніж таке.

— На добраніч, Піге.

— На добраніч, пане.

Добра ніч! Нічого не скажеш! Не встиг він лягти, як, зрозумів, що заснути не зможе. Від хворобливого збудження він не міг склепити очей. Його розум гарячково малював принадні можливості зустрічі, близького знайомства, інтимного зв'язку. Він відчував себе спраглим і втомленим водночас. Його охоплювало бажання і плакати і безтурботно сміятися. Та ось його шпигнула думка про одвічну розлуку з жінкою, до якої він давіть не наближався.

Їхні долі зіткнулися на чкусь мить. І в цю мить лише від нього одного залежало, щоб вони чудодійно зійшлися. Але він проґавив той випадок. Отож з його вини двоє істот більше не зустрінуться ніколи, йдучи різними шляхами, роз'єднані незмірним простором і часом, мов димовою завісою. Примиритися з такою жахливою випадковістю він не зміг би!

А примиритися таки треба було, коли наступного дня після нестерпно довгого чекання на тому перехресті він пересвідчився, що вона не прийде. Він сумно поплентався до Булонського лісу.

Часом панові Цитрину здавалося, що він пізнає незнайомку в котрійсь з жінок, які там прогулювалися. Ось у цієї русяве волосся, але ж низенька на зріст! Очі зелені, але ж вона білява! Всі ці розчарування вибили його з сил. Сидячи на лаві, він думав, що Жан Піге напевно розповість йому про те, як пообідньої пори він ходив у кіно зі своєю коханкою, чи, може, мрійно прогулювався з нею по старому Парижу, а йому буде гірко аж до сліз.

І тут чийсь скрипучий голос покликав його:

— Підемо, серденько!

Обличчя у неї було важке, жовтувате, з розплющеним носом, але очі зелені, а пасма рудого волосся були начесані над лобом.

— Що?

— Підемо, серденько!

Він випростався. Завагався. Переконував себе. То не вона. То карикатура на те, що йому в ній подобалося. **Він** не має права. І все ж будь-що, напевне, краще, ніж порожнеча, в якій він борсався.

По відлюдних алеях вона привела його аж на майдан Майо, і вони зайшли до якогось готелю.

Він пішов від неї сповнений відрази. Яка гидота! Яким він здавався собі жалюгідним, коли намагався надолужити долю, яку щодня йому вигадував Жан Піге! Він схожий на клоуна, який посеред арени, навмисне падаючи, імітує витончені вправи акробата десь під куполом. Така ж незграбність і вайлуватість у нього і така ж невимушеність і легкість у його двійника, який малює з нього Жан Піге. А між ними обома бездонна прірва.

X

Проходили дні, Жан Піге більше не говорив із ним. про незнайомку. Але ніякого полегшення від того пан Цитрин не відчував. Ця пригода завдала йому останнього удару. Щоранку він вставав із гарячковою тривогою перед непрохідними нетрями проблем, які виринуть перед ним у наступні години. Кожної миті він мусив приймати якесь рішення, а звідси ймовірність помилки, розчарування. Кожен його рух, кожне слово, навіть мовчанка, могли його збити на хибний шлях. Зовсім легкі і безпечні, як йому здавалося, дії, такі, як пити або їсти, виявляли раптом якесь небезпечне фізіологічне ускладнення. Бо, якщо вони й не викликали безпосередніх важливих наслідків, то неможливо передбачити віддалені тяжкі ураження, які вони несли в собі. Кожен знає, що дуже важливі рішення приймаються під тиском численних і, на перший погляд, незначних причин, серед яких харчування, температура, одяг, читання не такі вже й дивні. Саме до **цих**

щоденних дрібничок слід бути особливо уважним. **Саме** між ними належить вибирати. Але яким прикметам довіритися?

Невідступне враження, що ти залежиш сам від себе, що ти ввірений сам собі, що ти сам собою керуєш, викликало в нього повну розгубленість. З острахом чекав він годину звіту, як чекає екзамену учень, що не вивчив матеріалу. Вій уже наперед знав, що провалиться на екзамені, і буїв) б дивно, щоб він не провалився. Його зненависть до Жана Піге зростала з дня на день. І він сам цього лякався. Він, який завжди так доброзичливо ставився до своїх ближніх, тепер ладен розірвати цього молодика. Все в ньому було ненависне: задерев'янілий вираз обличчя, пильний погляд, рівний голос, невимушені рухи, те, що він нічого не зачіпав, нічого не перекидав. Ця людина була для нього втіленням життя, якого він сам не вмів організувати і до якого безглузде невезіння завжди перешкоджало йому прилучитися. То був живий докір. Годі. Слід цьому покласти край. Але як? В години безсоння пан Цитрин обдумував план просто вбити свого ката. Коли Жан Піге прийде читати звіт, вій устане, і, охопивши його за горло, буде стискати довго, па повну силу ту суху шию, буде трясти прямо перед своїм обличчям те знавісніле огидне обличчя з круглими очима і брехливим ротом, що сіє оману. А потім він відніме руки і, як незграбна і тупа лялька, Жан Піге впаде на землю. А він буде вільний! Та вранці пан Цитрин прокидався стривожений тими злочинними кошмарами і переконував себе, що найліпше — звільнити лиходія. Проте це рішення, як і всі інші, вів боявся виконати.

Минали тижні.

Пан Цитрин дуже схуд. Вій мало говорив, мало їв, погано спав. Марта бідкалася, що він зовсім знесилів, і благала його повернутися до Мецца, тому що пари-

вьке повітря йому було не на користь. Але пан Цитрин сумно хитав головою і відсилав її на кухню до плити. Лише Жан Піге, єдиний з тих трьох істот, не втрачав рівного бадьорого настрою. Відчай, який він сіяв у серці пана Цитрина, ніби відлунювався на ньому осяйним видом, так осяває зловісною красою обличчя фатальної жінки поруч з самогубством невдахи-закоханого.

Одного вечора Жан Піге прийшов звітувати вбраний у смокінг, правду кажучи, трохи куценький, і з гвоздикою в петельці. Панові Цитрину мало не одібрало мову, коли він його побачив.

— Даруйте,— мовив Жан Піге,— я змушений піти.

— Ви йдете? Ви йдете? — пробелькотів пан Цитрин.— А звіт?

— Я не зміг його скласти цього вечора. Але я вам його зачитаю в цей самий час завтра. Адже ті кілька годин не мають суттєвого значення, правда ж?

Пан Цитрин вухам своїм не вірив. Він пробелькотів:

— Ні... ні...

Не усвідомлюючи, що то блюзнірство, Жан Піге злегка нахилився, випростав манжети і провадив:

— Взагалі звітувати щовечора,— це надмірно, правда ж? З усіх сил стараєшся! Місиш місиво!..

Стараєшся з усіх сил! Місиш місиво! Кожна з цих фраз уражала гордощі папа Цитрина. Лайка вже ледь не зривалася з його вуст. Міцно стискалися кулаки в кишенях. І все ж він сидів непорушно й мовчав.

— Можна було б, мабуть, влаштувати все інакше,— провадив далі Жан Піге,— розширити читання...

Негайно викрити його, надавати ляпасів, викинути геть за поріг, думав пан Цитрин. І пробурмотів:

— Гаразд... Поговоримо про це згодом... А тепер ідіть... Ідіть швидше...

Це переступало всякі межі! Залишившись наодинці, пан Цитрин з радісним здивуванням відчув, що зараз

він має щось вирішити. Що б не відбулося тепер, уже неможливо стишити його гнів. Зрештою, він зробить усе, щоб гнів не згасав до ранку. Він почав із того, що добрячих десять хвилин походжав по кабінету, голосно обурюючись, грюкаючи кулаками по столу:

— Ваші послуги мені більше не потрібні, бо пам'ять у мене відновилася!.. Я вас лишив у себе з жалощів! І оце така відплата!..

Він узяв останній звіт і в кінці сторінки написав: «Кінець».

Потім, не знаючи, чим ще розпалити свій гнів, він пішов до кімнати Жана Піге. Прибране ліжко, акуратні стоси паперу на столі, випрасуваний одяг на стільці. Щось образливе було в цій відсутності особистого, свого. В цій обстановці більше вгадувався засіб захисту, аніж турбота про порядок і чистоту. Пан Цитрин з усієї сили штовхнув ногою дерев'яне ліжко і вирішив, що Жан Піге покине його дім наступного *ж* таки дня о першій годині. І, заспокоєний тим безповоротним рішенням, подався спати.

XI

Наступного райку він прокинувся о восьмій годині. І одразу ж сповнився гнівом. Навіть не вмившись, кинувся до кімнати Жана Піге. Постукав. У відповідь — мертва тиша. Постукав іще раз. Марно. Він штовхнув двері. Кімната була порожня, ліжко сколошкане, шафа розчинена, на письмовому столі жодних паперів. Вів кволо покликав:

• **— Піге!**

Озираючись довкола, пан Цитрин помітив листа, залишеного на видноті на мармуровому нічному столику. Він страшенно схвилювався. Розірвав конверт.

«Добродію!

Вперше, з того часу, як ви мене знаєте, у вас є нагода прочитати кілька рядків, написаних моєю рукою, які не будуть присвячені вам виключно.

Коли я поступав до вас на службу, я не підозрював, які муки готує вона для мене в майбутньому. Я не думав, що ходити назирці за людиною, а потім їй розповідати ввечері, як вона провела свій час, виявиться завданням понад мої сили і, безперечно, понад людські сили взагалі. Вже через тиждень я в цьому переконався. Весь час, ідучи слід у слід за вами, скніючи в тіні від вас, від ваших рухів, заколисаний вашим голосом, я збагнув, яку нестерпну повинність, сам того не відаючи, я на себе взяв. Проте, я хотів жити. До того, як я прийшов до вас, я навчався. У мене були різні справи, друзі, мрії, моє особисте життя. Чи зміг би я відмовитися від усього заради вас? Чи мав я на те право? Якось, ідучи за вами назирці, я побачив чарівну жінку і наступного дня зробив спробу знову з нею зустрітися. Терпець мені урвався. Відтоді я знехтував своїми обов'язками, більше не ходив за вами назирці, а проводив з нею мій пообідній час. А ввечері вигадував для вас казна-що. Це було гидко, осудливо, я це знав, і все ж вільність, яку я відчував, зійшовши з вашого сліду, переважувала докори сумління від тої щоденної брехні. Протягом кількох днів я вважав, що врятувався. Згодом я зрозумів, що ця так звана свобода криє в собі ненависне рабство. Хоча вас і не було поруч, я не вірив у вашу відсутність. Скрізь ви встрявали між нами. Ви мене невідступно переслідували. Думка про вас отруювала навіть хвилини нашого мовчання. Мимоволі я обмірковував, про що я буду ввечері доповідати. Я вигадував ймовірні варіанти того, куди ви витрачаєте ваш час. І боявся, щоб ви не виявили моїх хитрощів. Постійно я відчував, що моє щастя крадене і що над моїми втіхами повис меч невідворотного правосуддя. Становище ставало нестерпним. Саме тому я вирішив відкритися перед вами в моєму найпотаємнішому. Тепер ви знаєте все. Мене ви більше не побачите. Я виїхав до іншого міста для іншого життя. Зла я вам не бажаю. До мене ви завжди були...»

Пан Цитрин не зміг читати далі. Літери стрибали іскрами перед очима. У вухах шуміло від припливу крові. Поїхав! Йому здалося, ніби усе його існування враз підрубали під корінь. У чотирикутній рамі дверей він побачив стривожене обличчя Марти, що погойдувалося, ніби вахтова лампа від вітру, віщуючи бурю. Вона сплеснула руками, щось крикнула. Але він не почув жодного звуку. Він похитнувся і рухнув усім тілом на підлогу.

Розплющивши очі, він побачив зморщене обличчя і сиве волосся якогось чоловіка, що схилився над ним. Пан Цитрин запитав:

— Де я? Хто ви?

— Ви у себе вдома,— мовив чоловік.— А я професор Оврей-Пелісак.

— Оврей-Пелісак? Оврей-Пелісак? — перепитав пан Цитрин.— Він наморщив лоба, напружено пригадуючи, і додав: — Я не знаю цього імені.

ЗМІСТ

Анрі Труайя. Передмова Олени Соломарської 5
ЗЕЛЕНИЙ ЗАПИСНИК 19
МАРМУР-ШДРОБКА 43
БУДИНОЧОК НА ВІДЛЮДДІ 50
ПРИБІЙ 60
ПОРТРЕТ 72
ЖЕСТ еви 89
ПОВЕРНЕННЯ З ВЕРСАЛЯ 99
РУКИ 116
ЗАТЬМАРЕННЯ 128
НАЙКРАЩИЙ КЛІЄНТ 134
ПОМИЛКА 146
СИН НЕБА 155
СЛАВА 169
ПАН ЦИТРИН 193

Анри Труайя

ЗЕЛЕНАЯ ЗАПИСНАЯ КНИЖКА

Новеллы

Перевод с французского М. А. Венгреновской
Єерия «Зарубежная новелла»
Книжко сороковая

Киев, издательство художественной литературы «Днщіро», 1982
(На украинском- язике)

Редактор *1. Ф. Леще-нко*
Художник В. *О. Плюта*
Художній редактор О. Д. *Назаренко*
Технічний редактор О. Г. *Тализгна*
Коректор Я. О. *Маслова*

ІБ N 1.628

Здано до складання 1.06.81. Підписано до друку 14.04.82. Формат 70Х90Уз2. Папір друкарський № 3. Гарнітура звичайна нова.. Друк високий. Ум. друк. арк. 8,775. Ум. фарб. відб. 8,994. Обл-вид. арк. 10,38. Тираж 65 000. Зам. 1-253. Ціна 1 крб. 20 к.

Видавництво художньої літератури «Дніпро». 252601, Київ-МСП, вул. Володимирська, 42.

Книжкова фабрика ім. М. В. Фрунзе, 310057, Харків, вул. Донець-Захаржевіська, 6/8.

Труайя А.

Т77 Зелений записник: Новели / Перекл. з франц. М. А. Венгренівська; Передм. О. О. Соломарської.— К.: Дніпро, 1982.— 238 с, іл.— (Зарубіжна новела, кн. 40).

До книжки входять кращі новели сучасного французького письменника, у яких зображується життя всіх прошарків французького суспільства. Новела у Труайя нагадує інколи анекдот, курйозний випадок, у якому сюжетні колізії повертаються своїм смішним боком.

Т $\frac{70304-189}{М205(04)-82}$ 189.82.4703000000 І (Франц.)